

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск 72

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2016

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 72 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юри-
дична думка», 2016. – 248 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 332.363:711.4-16

Д. П. СПІВАК

УРБАНІЗМ ЯК НОВІТНЯ ПОСТКЛАСИЧНА ІДЕОЛОГІЯ

Звертається увага на кризу традиційних ідеологій і появу посткласичних політико-ідеологічних течій, до яких автор відносить урбанізм. Аргументується, що урбанізм сьогодні вже не виступає виключно як напрямок у архітектурі, містобудуванні чи літературі. Підкреслюється: урбанізм інституціоналізується як ідеологія, яка зорієнтовує на такі механізми, які уможливають вплив активних спільнот на розвиток своїх міст. Доводиться, що це новітня філософія освоєння публічного простору.

Ключові слова: урбанізм, посткласична ідеологія, місто.

Спивак Д. П. Урбанизация как новая постклассическая идеология

Обращается внимание на кризис традиционных идеологий и появление постклассических политико-идеологических течений, к которым автор относит урбанизм. Аргументируется, что урбанизм сегодня уже не выступает исключительно направлением в архитектуре, градостроительстве или литературе. Подчеркивается: урбанизм институционализируется как идеология, которая ориентирует на такие механизмы, которые позволяют активным сообщес-

© СПІВАК Дмитро Павлович – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

твам влиять на развитие своих городов. Доказывается, что это новейшая философия освоения публичного пространства.

Ключевые слова: *урбанизм, постклассическая идеология, город.*

Spivak Dmytro. Urbanism as a contemporary post-classical ideology

The article draws attention to the crisis of traditional ideologies and the emergence of post-classical political-ideological currents. According to the author, urbanism is one of them. It is argued that nowadays urbanism is not only a trend in architecture, city planning or literature anymore. It has become a powerful movement for anthropocentric development of public space, forming a comfortable living environment in all possible ways, including political, artistic, environmental etc. Urbanism is being institutionalized as an ideology oriented on those mechanisms, which enable the communities of active people to influence the development of their cities. It is the newest philosophy of the public space development.

Key words: *urbanism, post-classical political-ideological currents, city.*

У сучасних умовах традиційні ідеології переживають глибоку кризу. За цих умов набувають популярності посткласичні політико-ідеологічні течії. Відповіддю на виникнення нових викликів соціуму з боку природи, соціальної, гендерної та культурної нерівності стає поява нових ідейних течій та рухів, до яких, на нашу думку, можна віднести й урбанізм (фр. urbanisme, від лат. urbanus – міський, urbs – місто), а також його протилежність – антиурбанізм (нами використано принцип аналогії, наприклад: глобалізм – антиглобалізм).

Під поняттям «урбанізм» на зорі появи цього напрямку найчастіше розуміли напрями в архітектурі та містобудівництві (утвердження необхідності створення та розвитку великих міст), літературі (оспівування життя великого промислового і торговельного міста). Сучасні метаморфози свідчать, що урбанізм переформатовується на могутній рух за антропоцентричне освоєння публічного простору, формування комфортного середовища проживання усілякими методами – політичними, мистецькими, екологічними тощо. Сучасний урбанізм, на нашу думку, вийшов за архітектурні межі, і став філософією освоєння простору. Урбанізм формується як ідеологія, яка зорієнтовує на такі механізми, які дадуть змогу спільнотам активних людей впливати на розвиток своїх міст. Аналіз цієї неоідеології є нашим дослідницьким завданням.

Філософія урбанізму (а також й антиурбанізму), їх ідейні засади є новітнім напрямком досліджень політичної науки. Можемо кон-

статувати відсутність у вітчизняній політичній науці напрацювань на урбаністичну проблематику. Натомість соціальна філософія, соціологія, антропологія уже пропонують розуміння сутності урбанізму (антиурбанізму), проте не розглядають їх як новітні посткласичні ідеології, а через призму свого предметного поля. Виділимо наукові розвідки українських (О. Мусієздов, В. Тимінський, І. Тищенко, С. Шліпченко та ін.) і зарубіжних (Л. Вірт, Г. Горнова, Ж. Субірос, Д. Харві та ін.) дослідників урбаністичної проблематики. Їхні наукові доробки засвідчують: урбаністична теорія – міждисциплінарна. Вона створюється насамперед зусиллями урбаністичних антропологів, архітекторів, географів, дослідників культури, соціологів, але й зростає значення політологічних підходів. Робляться перші кроки підійти до вивчення проблеми освоєння публічного простору через теоретико-методологічний інструментарій політичної науки.

Хоч перші міста виникли ще в державах Стародавнього Сходу (Фіви, Вавилон та ін.), урбанізм у його найранішому форматі виник на початку XIX ст. після стрімкого зростання частки містян у Великій Британії та появи першого міста-мільйонника (Лондон, 1900 р.). У XX ст. процес урбанізації набув глобального характеру, ставши ознакою усіх континентів, зумовивши низку проблем щодо оптимального освоєння громадських просторів міста та побудови міст як зон комфорту.

Утім, урбанізм (незважаючи на незначний еволюційний шлях) уже пройшов ідейні трансформації. Сьогодні ми говоримо про його сучасний формат (т. зв. «новий урбанізм», «ліберальний урбанізм»), який виник у другій половині XX століття у США як певна відповідь на певні негативні результати індустріалізації. Новий урбанізм передбачає створення такого простору мегаполісу, який достатньо задовольнить комунікативні потреби містян. Він протиставив себе підходу, за яким місто розглядалося винятково як система ефективного створення, розповсюдження та примноження ресурсів¹. Водночас О. Пічугіна вважає, що новий урбанізм є спробою створення балансу між різноманітними і часто конфронтаційними функціями сучасного мегаполіса – з одного боку, активна участь у глобальних політичних, економічних процесах, а з іншого – забезпечення комфортних умов соціального розвитку².

Урбанізм і антиурбанізм – два протилежні підходи до осмислення міста, це свого роду оптимістичний і песимістичний погляди на специфіку життя в місті (насамперед, у мегаполісі), позитивна та негативна оцінки впливу міста на людину та суспільство. На думку Г. Горнової, ці підходи сформувалися під впливом наростаючої урбанізації, а їх структурними елементами є ідеї, теорії, цінності, об'єктивовані форми духовності, що відображають сутнісні особливості міської соціальності та міської культури³. Урбанізм і антиурбанізм можна визначити як: сукупність емоційно забарвлених ціннісних суджень; соціально обумовлені й ідеологічно насичені компоненти світогляду; естетичні, смислові та соціальні установки, що викликають стійкі переживання і готовність діяти певним чином, в залежності від вибору тези або антитези основний урбаністичної антиномії: місто як благо чи місто як зло для людини.

Ми не вкладаємо у поняття «урбанізм» розуміння як напряму в містобудуванні ХХ століття (аргументація позитивної ролі міст, максимального укрупнення містобудівних структур, розрахованих на значну концентрацію населення). Урбанізм у соціально-гуманітарних науках постає як певний спосіб життя. М. Чернов слушно вказує, що «ключовою проблемою в розумінні урбанізму виявляється його ціннісне наповнення»⁴. У словнику «Сучасна західна соціологія» урбанізм та антиурбанізм розглядається як «течії західної суспільної думки, які склалися у другій половині ХІХ ст. під впливом екстенсивної урбанізації країн Західної Європи»⁵, як важливі елементи масової свідомості масової свідомості західного суспільства.

Витоки урбанізму та антиурбанізму дослідники вбачають у філософії доби Просвітництва, де оптимістичному погляду на місто Ш.-Л. Монтеск'є та Г. Гердера протистоїть тотальне заперечення міської цивілізації Ж.-Ж. Руссо. Втім окремі дослідники (М. Чернов) вважає, що підґрунтя для подібних поглядів можна знайти й у більш ранні епохи, в яких знаходимо мислителів, які закликали до повернення до природи (від даосів і кініків до францисканців і містиків), та їх опонентів, які захоплювались розвитком міст, держави і цивілізації (конфуціанці та кіренаїки, томісти і прихильники науки, послідовники Ф. Бекона та Р. Декарта)⁶. Так, ще Арістотель у своїх теоретичних узагальненнях змісту конституцій 400 грецьких полісів виокремлював місто як «фізичний об'єкт», який має нормативні га-

барити на конкретній території, і місто «як система співгромадянства, яка охоплює дисперсне населення хори, і компактно заселені квартали міста»⁷. Арістотель у «Політиці»⁸ зауважувалося, що зростання в поселенні кількості жителів, долаючи певну кількість, впливає на відносини між ними та на характер міста.

Теорія урбанізму почала закладатися у роботах М. Вебера («Місто»⁹) та Р. Е. Парка («Місто: припущення щодо дослідження людської поведінки у середовищі міста»¹⁰). Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття (праці Ф. Тьоніса¹¹ та О. Шпенглера¹²) урбанізм критикується як такий, що руйнує традиційну культуру та традиційні малі спільноти, замінюючи їх цивілізацією (зі схильністю до космополітизму) і великими соціальними конгломератами, в яких індивіди втрачають міжособистісні, довірливі стосунки. Згодом критиками урбанізму (який із ціннісних позицій захисту традиційної культури заперечує доцільність розвитку міст) були й прихильники екологічних теоретичних напрямів (урбоекологія).

У соціальних дослідженнях урбаністичної проблематики виділяються два напрямки – цивілізаційний і постіндустріальний. Цивілізаційні теорії розглядають місто насамперед як культурний феномен, який виникає завдяки утвердженню певних цивілізаційних цінностей, які в міській культурі розвиваються і поглиблюються. Натомість теорії індустріального та постіндустріального суспільства розглядають місто як результат узгодженої взаємодії різних соціальних інститутів (економічних, соціальних, політичних, культурних).

Наша дослідницька гіпотеза про віднесення урбанізму до новітніх посткласичних ідеологічних течій базується на типології ідеологій, запропонованій вітчизняним політологом О. Постол. Вона виділяє 1) неокласичні (наприклад, неоліберальні, неоконсервативні, неокомуністичні, неонаціоналістичні, осучаснені соціал-демократичні); 2) ранні посткласичні (наприклад, глобалізм, лібертаризм, комунітаризм, «нові права», фемінізм, лівий радикалізм, релігійний фундаменталізм, правий екстремізм); 3) новітні посткласичні (зокрема, екологізм, альтерглобалізм, трансгуманізм)¹³. У концепції О. Постол не згадано власне про урбанізм, але критерії, покладені у запропоновану нею класифікацію, дозволяють нам продовжити виведений дослідницею класифікаційний ряд і визначити урбанізм як одну із новітніх посткласичних політико-ідеологічних течій.

Ми розділяємо дослідницький підхід політологів П. Замятіна і Є. Тарасова вважають: «урбанізм – це ідеологія»¹⁴. Урбанізм як політико-ідеологічні течія ще не має такої потужної соціальної бази, як класичні ідеології (на кшталт неолібералізму, неоконсерватизму тощо), але її цінність полягає у приверненні уваги до конкретного надактуального сегменту існуючих проблем, а також в ідейній і нормативній спрямованості, яка визначає нові вектори загальнопланетарного розвитку. Це пояснюється невпинним зростанням кількості міст і загальної частки містян у структурі населення планети.

Урбанізм постає як новітня ідеологічна платформа моделювання соціально-політичної реальності. Він відповідає критеріям, що визначають утворення самостійної ідеологічної матриці: особливість ідейної платформи; потенціал адекватної реакції на широкий спектр актуальних політичних проблем; здатність генерувати дискурс ефективної концептуальної аргументації.

Урбанізм робить місто зрозумілим для його мешканців. Публічні простори стрімко перекодовуються на простори громадські, як їх розуміла Х. Арендт – місця, яких кується ідентичність міських спільнот. На рівні містобудування (на відміну від чисто архітектурного рівня) характерною рисою урбанізму є бажання отримати згоду населення, тобто залучити кожного окремого громадянина до бюрократичного забезпечення зручностей. Таким чином містобудування постає певною сферою громадської пропаганди публічності. Урбаністичні форми, з одного боку, є репрезентантами певного соціально-політичного порядку, а з іншого – є генеруючою основою усебічного розвитку певної території та територіальної громади – соціального, культурного, політичного тощо.

Відповідно до ідеологічних засад урбанізму, урбаністична культура (урбокультура) на персональному рівні має виразитися в усвідомленні права містянина на своє місто. А щоб назвати місто «своїм», необхідна персональна та корпоративна відповідальність – відповідальність чиновників, громад і кожного з містян, планувальників, забудовників тощо. Водночас, урбанізований простір – це завжди змішування представників різних культур, способів життя, наративів окремого місця. Це може породжувати, як ледь помітні непорозуміння, так і неприховану нетолерантність, конфлікти чи жорстокість.

Місто – простір, здатний продукувати знання про сучасні трансформаційні процеси: «глобалізацію, метрополітанізацію, комерціалізацію та конс’юмеризацію, трансформацію структур культурної пам’яті і структур приналежності, джентрифікацію тощо»¹⁵. Місто виступає «своєрідним фокусом мереж влади, культури, комунікації та інформації, фінансових, торгівельних, соціальних потоків, індивідуальної та колективної уявності»¹⁶. Це простір і можливостей, і проблем: можливості – це усі цивілізаційні блага і досягнення, змога вчитися та робити кар’єру, народження нових ідентичностей та ідей ідеї, проблеми – це концентрація бідності, погана екологія, хвороби, небезпека, відчуття сильного соціального тиску та контролю.

Місто (особливо мегаполіси) дедалі більше стають не лише місцем праці та проживання мільйонів людей, але й центром політичного життя, численних громадських ініціатив, згустком колективної енергії найрізноманітніших соціально-політичних спільнот. Міста концентрують у собі політичні сили, є центрами продукування політичних ініціатив, локацією прийняття політичних рішень.

Простір міста не є незмінним і стійким, він пластичний і динамічний. Сучасний простір міста не може розглядатися виключно як локалізований матеріальний простір, адже цей простір наділений динамічними властивостями комунікації, взаємодій, політичної змагальності, ідеологічних протистоянь, маніпулятивних технологій тощо. Міста постають як простори, на яких співіснують різноманітні середовища, кожному з яких відповідають об’єкти громадського простору (будівлі та їхні комплекси, пам’ятники, інші архітектурні споруди, які породжують найрізноманітніші «війни», як-от: «війни пам’ятників», «війни пам’ятей» тощо).

Сучасний мегаполіс можна порівняти з інтернет-сайтом, на якому структурується різна інформація¹⁷, а новий урбанізм постає як спосіб організації комунікаційних потоків міста. Звідси – такі новітні урбаністичні форми як цифрове місто» (англ. digital city) і «розумне місто» (англ. smart city), які передбачають активне впровадження мережевих технологій для упорядкування процесу комунікації та залучення горожан у міський дискурс. Сьогодні важливо, щоб у публічний дискурс було залучено якнайбільше містян, адже вони завдяки інтернет-технологіям є не лише отримувачами інформації про життя своєї локальної спільноти, але й її продуцен-

тами. Новий урбанізм дозволяє міській владі самостійно створювати необхідне комунікативне середовище, яке формує її взаємини з різними спільнотами містян.

Велика кількість населення неминує породжує широкий діапазон індивідуальних відмінностей, у тому числі і політичних. Чим більше індивідів є учасниками певних громадсько-політичних взаємодій, ти вища їх потенційна диференціація. Наслідком можливі просторові сегрегації містян – насамперед, за економічним і соціальним статусом, етнічною приналежністю, кольором шкіри тощо. Відомий урбаніст Л. Вірт зауважує, що у такій спільноті замість солідарності запускаються механізми конкуренції та формального контролю¹⁸.

Основу будь-якої ідеології становлять ідеї – зразки соціокультурних реалій. Ідеологія слугує інструментом соціальної дійсності, що творить і скеровує історичний поступ модернізації суспільних відносин. Урбанізм як ідеологія представляє бачення урбаністичного ландшафту та його зміни. Вона пропонує бачення механізмів (у т. ч. й політичних) гуманізації відчужених міських просторів, творення повсякденного життя нової (вищої) якості за межами приватних помешкань, на суспільному просторі. Урбаністика – це філософія гуманістичного містотворення, нове бачення співвідношення «людина – влада» у системі організації життєдіяльності містом.

Якщо опиратися на різноманітні політологічні класифікації ідеологічних течій, то урбанізм можна вважати: містянською, горожанською (за суб'єктами), реформіською (за ідейно-політичним спрямуванням), демократичною (за типом політичного режиму). Урбанізм як ідеологія випрацьовує бачення відносин між людиною і антропогенним (створеним людиною) середовищем життєдіяльності. Урбанізм базується на прогнозуванні позитивних і негативних наслідків зміни міського середовища, а також випрацьовує механізми зниження ризиків та негативних наслідків. У тому числі у системі цих механізмів є й політичні.

Ідеологія урбанізму консолідує часто суперечливі інтереси різних груп містян, ключових гравців на арені міста і намагається випрацювати сучасне бачення міста – такого, яке відповідатиме, насамперед, інтересам містян, які своєю громадською активністю

долучатимуться до створення такого середовища свого проживання. Ми розділяємо слухну думку іспанського урбаніста Ж. Субіроса, який зауважує, що місто є не тільки функціональні структури та адміністративні, економічні й комерційні центри, але і як своєрідний механізм «утворення значень, міста – як втілення і трансляції певних кодів, цінностей, політичних та культурних правил, що полегшують сприйняття визначених форм колективного життя та соціальної згуртованості»¹⁹.

Урбанізм – це ідеологія великих трансформації у просторах міст, адже «оновлення міст у всьому світі породжує численні протестні рухи: проти витіснення на периферії міст незахищених спільнот, проти комерціалізації публічних просторів, проти «макдональдизації» міст, проти знищення історичного спадку, за справедливі умови існування й пересування в містах тощо»²⁰. Урбанізм пропонує бачення гармонізації інтересів містян у їх намаганні, з одного боку, оновлювати місто, а з іншого – зберігати історичний спадок, символи колективної пам'яті. Урбанізм базується на демократичному принципі багатоманітності форм. Це ідеологія міської колективності; наслідком її поширення є формування певної ідентичності «мешканця міста» та поява нових форм міського життя.

Отже, урбанізм як новітня посткласична ідеологічна течія: 1) спрямований на розробку інноваційних пропозицій і стратегій щодо їх розвитку сучасних міст, пошук прихованого потенціалу міста; 2) стає стратегією як зробити міста упізнаваними й цінним для самих його мешканців, а муніципалітети – відповідальними лідерами містянської спільноти; 3) направлений на поширення прогресивних ідей і цінностей міського розвитку. Ми вбачаємо цінність урбанізму та значимість його як предмета подальших наукових досліджень у тому, що він дозволяє подивитися на суспільно-політичні процеси саме крізь «оптику» міста.

1. *Сергеева А.* Новый урбанизм: когда человеку удобно [Електронний ресурс] / А. Сергеева. – Режим доступу : http://polit.ru/article/2013/09/10/urban_eco/. 2. *Пичугина О. А.* Новый урбанизм в современных политических коммуникациях / О. А. Пичугина // Вест. Рос. гос. гуманитарн. ун-та. – 2015. – № 6. – С. 40. 3. *Горнова Г. В.* Философия города / Горнова Г.В. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2014. – С. 84–85. 4. *Чернов М. Л.* Урбанизм як предмет

соціально-філософського аналізу / М. Л. Чернов // Мультиверсум. – 2005. – № 51. – С. 79–90. **5.** Лейбович О. Л. Урбанізм и антиурбанізм / Лейбович О.Л. // Современная западная социология : словарь. – М. : Политиздат, 1990. – С. 361. **6.** Чернов М. Л. Урбанізм як предмет соціально-філософського аналізу / М. Л. Чернов // Мультиверсум. – 2005. – № 51. – С. 79–90. **7.** Глазычев В. Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды / Глазычев В.Л. – М. : Наука, 1984. – С. 54. **8.** Аристотель. Собр. соч. : в 4 т. – Т. 4. – М., 1984. – С. 597–598. **9.** Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft / Weber M. – Tübingen: Mohr Siebeck, 1925. – S. 514–601. **10.** Park R. E., Burgess E. W. The city / R. E. Park, E.W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1925. **11.** Теннис Ф. Общность и общество / Теннис Ф. ; [пер. с нем. Д. В. Складнева]. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 452 с. **12.** Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / Шпенглер О. ; [пер.с нем. К. А. Свасьяна].– М. : Мысль, 1993. – Т. 1, 2. **13.** Постол О. Є. Посткласичні політико-ідеологічні течії та їх роль в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : 23.00.03 / О.Є. Постол ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – С. 6. **14.** Замятин П. В. Урбанистика как политический и концептуально-идеологический механизм регулирования городского планирования и благоустройства [Электронный ресурс] / П. В. Замятин, Е. Н. Тарасов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1 (ч. 1). – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19111>. **15.** Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні ; редкол. : С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – С. 9. **16.** Там само. **17.** Пичугина О. А. Цит. работа. – С. 41. **18.** Вирт Л. Избранные работы по социологии / Вирт Л. ; [пер. с англ. В. Г. Николаев]. – М. : ИНИОН, 2005. – С. 104. **19.** Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. – С. 13–14. **20.** Там само. – С. 11.

Spivak Dmytro. Urbanism as a contemporary post-classical ideology

The article draws attention to the crisis of traditional ideologies and the emergence of post-classical political-ideological currents. According to the author, urbanism is one of them. It is argued that nowadays urbanism is not only a trend in architecture, city planning or literature anymore. It has become a powerful movement for anthropocentric development of public space, forming a comfortable living environment in all possible ways, including political, artistic, environmental etc. Urbanism is being institutionalized as an ideology oriented on those mechanisms, which enable the communities of active people to influence the development of their cities. It is the newest philosophy of the public space development.

The author argues that urbanism as an ideology develops a vision of the relationship between the man and anthropogenic (created by the man) living environment. It is shown that urbanism is based on the prediction of positive and negative

consequences of the city activities and it also develops the mechanisms reducing different risks. Within the system of those mechanisms the author names also the political ones.

Urbanism is presented as the ideology of city landscape modification. It offers the vision of the formats of estranged city spaces humanization, creating the daily life of new (higher) quality outside the private homes, in public spaces. The author of the article presents urbanism as the philosophy of city development, a new vision of the “man – authorities” relationship in the system of city life organization, as a new ideology of city spaces transformation.

It is substantiated that urbanism as a contemporary post-classical current: 1) aims to develop innovative proposals and strategies of contemporary cities development; 2) becomes a strategy for making cities recognizable and valuable for its inhabitants and turning the municipalities responsible leaders of city community; 3) aims to spread progressive ideas and values of urban development.

Key words: urbanism, post-classical political-ideological currents, city.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 321.01

В. П. ГОРБАТЕНКО

У ПОШУКАХ ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗДОБУТКИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ХХ СТОЛІТТЯ*

Розглядаються визначальні теоретичні підходи у працях політичних мислителів ХХ століття: перехід від партійного формалізму до політичної конкуренції, легітимне панування і раціональна бюрократія, свобода людини і соборність як форма майбутнього соціального співжиття, шляхи національного визволення і мирного співіснування, критерії побудови загальної теорії соціальних систем, напрями оптимізації партійної системи і представницької демократії, переосмислення теорії демократії і механізми раціоналізації конституціоналізму, зіткнення цивілізацій і необхідність зміни існуючого світового порядку.

Ключові слова: політична конкуренція, легітимне панування, раціональна бюрократія, соборність, конвергенція, соціальна система, партійна система, конституціоналізм, зіткнення цивілізацій.

© ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках планової теми відділу правових проблем політології «Політико-правові засади трансформації партійної системи України»

Горбатенко В. П. В поисках демократии: теоретические достижения политико-правовой мысли XX века

Рассматриваются определяющие теоретические подходы в трудах политических мыслителей XX века: переход от партийного формализма к политической конкуренции, легитимное господство и рациональная бюрократия, свобода человека и соборность как форма будущего социального общежития, пути национального освобождения и мирного сосуществования, критерии построения общей теории социальных систем, направления оптимизации партийной системы и представительной демократии, переосмысление теории демократии и механизмы рационализации конституционализма, столкновение цивилизаций и необходимость изменения существующего мирового порядка.

Ключевые слова: *политическая конкуренция, легитимное господство, рациональная бюрократия, соборность, конвергенция, социальная система, партийная система, конституционализм, столкновение цивилизаций.*

Gorbatenko V. P. Looking for democracy: theoretical achievements of political and legal thought of the twentieth century

Consider defining theoretical approaches in the writings of political thinkers of the twentieth century: the transition from party formalism to political competition, legitimate domination and rational bureaucracy, human freedom and collegiality as a form of future social hostel, the path of national liberation and the peaceful coexistence of criteria to construct a general theory of social systems, direction optimization of the party system and representative democracy, rethinking the theory of democracy and the rationalization mechanisms of constitutionalism, the clash of civilizations and the need to change the existing world order.

Key words: *political competition, legitimate domination, rational bureaucracy, collegiality, convergence, social system, the party system, constitutionalism, the clash of civilizations.*

У світовій політико-правовій думці XX ст. знайшли відображення всі суперечності й досягнення людської цивілізації, держави, суспільства, особистості. Не дивлячись на масштабні кризові явища, революційні потрясіння, світові війни, визначні мислителі минулого століття утверджували віру в краще майбутнє людської цивілізації, формулювали визначальні ідеї щодо розширення виборчого права, тісного зв'язку представницьких інститутів з політичними партіями, формування соціально-правової держави, розвитку громадянського суспільства та ін. Відтак спробуємо звернутися до принципових здобутків цього періоду, які дотепер залишаються актуальними в умовах масштабного процесу демократизації та загроз, які повсякчас виникають на цьому шляху.

Мойсей Острогорський. Від партійного формалізму до політичної конкуренції. Російський політичний мислитель Мойсей Острогорський (1854–1921), автор праць «Права жінок» (1892), «Демократія і організація політичних партій» (1902), «Демократія і партійна система в США» (1910), увійшов в історію як один з основоположників політичної соціології та засновник партології – наукового напрямку, що вивчає діяльність політичних партій і партійних систем. Мислитель вважав, що тільки партії, організовані на принципах свободи й незалежності їхніх членів, можуть будувати і розвивати засади демократії. Життєздатна демократична держава, зазначав Острогорський, може виникнути лише тоді, коли демократія наповнюється моральною відповідальністю особистостей. На думку вченого, сучасні йому демократії здатні надати індивіду лише матеріальну свободу, а духовна свобода, свобода вибору, можливість діяти відповідно до своїх переконань нездійсненні навіть у розвинених державах. Перешкодою на шляху до моральної свободи є «партійний формалізм», який придушує волю і автономію особи. Тогочасну систему представництва Острогорський трактував як занадто олігархічну, нездатну адекватно відображати інтереси різних груп суспільства. У зв'язку з цим він вважав найбільш представницькою партійну систему, побудовану за функціональною ознакою, яка уможливує конкуренцію законодавчої і виконавчої гілок влади.

М. Острогорський першим вказав на зв'язок таких параметрів розвитку, як перехід до масового суспільства й можливість маніпуляції волею виборців, взаємозалежність мас і політичних партій, бюрократизації і формалізації партійної діяльності в конкурентній боротьбі за владу. Однією з небезпечних тенденцій еволюції політичних партій, за Острогорським, є виникнення так званого кокусу – політичного механізму, що дає змогу вузькому колу партійних лідерів зосереджувати у своїх руках владу над партійними структурами. Особливо небезпечними для суспільства він вважав такі наслідки цієї практики, як відчуження соціуму від політичного життя, розрив між політикою і мораллю, формування конформістської свідомості і громадянської індиферентності.

Сучасне значення теоретичних висновків Острогорського полягає у тому, що він не лише вказав на небезпеку негативних тенденцій розвитку демократії, а й намітив шляхи подолання їх. Це – відмова

від колективної партійної відповідальності, що спричинює відставку уряду, й заміна її індивідуальною відповідальністю міністрів і депутатів; подолання тиранії більшості через забезпечення інтересів і представництва тих груп, які опинились у меншості; висування депутатів не за ознакою належності до певної партії, а від громадських рухів, які гнучкіше виражають різноманітні інтереси населення; подолання розриву між громадянським суспільством і державою, між суспільством і політичним життям, між політикою і мораллю; заміна закритих партій широкими громадськими рухами, об'єднаними конкретними цілями та інтересами.

Макс Вебер. Легітимне панування і раціональна бюрократія як визначальні критерії демократичного розвитку. Німецький соціолог, філософ, історик, економіст і юрист Макс Вебер (1864–1920) у своїх наукових дослідженнях розробляв шляхи розв'язання проблем державно-правового характеру, влади та управління в суспільстві. Основні ідеї він виклав у працях «Римська аграрна історія та її значення для державного і приватного права» (1891), «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905), «Господарська етика світових релігій. Нариси із соціології релігії» (1915), «Господарство і суспільство» (1922).

Лейтмотивом веберівської соціальної філософії є ідея пов'язаної з радикальним управлінням і правом економічної раціональності, яка має здійснюватися шляхом державної політики. Політика, за Вебером, – це насамперед участь у здійсненні влади чи принаймні прагнення впливати на її розподіл усередині країни або між державами. Важливого значення М. Вебер надавав проблемі легітимного панування, тобто здійснення влади за принципом очікування: того, хто наказує, і того, хто підкоряється, сподіваючись, що наказ буде такий, якого він очікує. Він розрізняв три типи панування (управління): традиційне, харизматичне і раціональне. *Традиційне панування* спирається на віру не лише в законність, а й святість існуючих порядків. Цей тип Вебер називав ще *патріархальним пануванням*, за якого відсутні поділ влади і професійне управління. *Харизматичне панування* характеризується вірою підданих у надзвичайний дар політичного лідера. Як правило, це авторитарний тип влади. Особу харизматичного лідера Вебер наділяв такими рисами, як рішучість, сміливість, ініціативність, здатність переконувати і підпо-

рядкувати собі підлеглих. *Раціональне панування*, притаманне західноєвропейським державам і США, передбачає залежність не стільки від особистостей, скільки від законів, вимагає професіоналізму владних структур.

Поряд з вищезазначеним М. Вебер створив *теорію раціональної бюрократії*, згідно з якою практичне здійснення державного управління має належати лише професійній бюрократії, яка є своєрідним чинником раціоналізації влади і характеризується ефективністю розподілу обов'язків, суворою ієрархічністю владних функцій, формально встановленою системою правил управлінської діяльності. Водночас Вебер фіксував факт відчуження «людей політики» від суспільства, попереджав про загрозу бюрократизації.

Орієнтуючись на принцип раціональності, Вебер ідеалізував капіталізм, визначаючи «дух капіталістичного підприємництва», що втілюється у професійній діяльності, законодавстві, політичній владі, як основну тенденцію поступу цивілізації. Однак, вважаючи капіталістичні форми господарювання кращими за інші, він усвідомлював, що демократичні інститути й цінності автоматично не виникають. Так, спостерігаючи за революційним процесом у Росії, мислитель зауважував, що російське суспільство в принципі відкрите для сприйняття традиційних ліберально-демократичних цінностей, ідеї свободи і демократії. Водночас Вебер зазначав, що на заваді цьому стоять відсутність у Росії класу, який протягом століть був би ініціатором боротьби за громадянські права і свободи, а також невирішеність національного питання. На цій основі вчений, осмислюючи ідеї Драгоманова, прагнув пояснити взаємозв'язок між проблемою демократії у Росії і питанням самовизначення націй, насамперед поляків та українців.

Микола Бердяєв. Свобода людини і соборність як форма майбутнього соціального співжиття. Російський філософ і історик Микола Бердяєв (1874—1948) свої погляди виклав у працях «Сенс творчості» (1916); «Доля Росії» (1918); «Сенс історії» (1923); «Філософія нерівності» (1923); «Нове середньовіччя» (1924); «Я і світ об'єктів» (1933); «Доля людини в сучасному світі» (1934); «Витоки і сенс російського комунізму» (1937); «Про рабство і свободу людини» (1939); «Царство Духу та царство Кесаря» (видана 1949); «Самопізнання» (видана 1953).

У працях Бердяєва знайшли відображення орієнтації на патріотизм, традиціоналізм і народоправство. М. Бердяєв перебував під впливом вчення К. Маркса, хоча прагнув надати йому ідеалістичного характеру, заперечуючи позитивістські основи. На його творчість вплинули також Ф. Достоевський і Л. Толстой, німецький мистик Я. Беме, згодом – Ф. Ніцше та Г. Ібсен.

Наскрізною темою у творчості Бердяєва є свобода людини. Він, зокрема, виступає за досягнення моральними і правовими засобами політичної свободи та утвердження у структурі людської свідомості внутрішньої свободи «не лише від панів, а й від рабів». Протилежністю свободи, на думку мислителя, є об'єктивація (опредметнення), що утверджує пасивне ставлення людини до зовнішнього світу, сприяє її відчуженню. Відповідно початком історії мислитель вважав гріхопадіння – потрапляння в полон об'єктивованих відносин. Історична людина, на думку Бердяєва, містить у собі якості особистості та індивіда. Особистість – це поняття духовне, «жоден закон до неї незастосовний», це творчий акт.

Осмилюючи місце і роль людини в світі, Бердяєв розмежував поняття «цивілізація» та «культура». Цивілізація, – в його розумінні, – об'єктивоване соціальне співжиття з визначальністю матеріального чинника. Під культурою він розумів форму соціального життя з визначальністю релігійного культу. Індивід детермінується природою і суспільством, він передбачуваний і його можна вивчати, як будь-яке емпіричне явище. Оскільки риси особистості та індивідуума присутні у кожній людині, вона не може бути остаточно пізнана. Вихід з історії можливий лише шляхом «соборної» діяльності. Індивідуальне опанування «царства свободи» неможливе. Соборність дасть змогу подолати первородний гріх, розв'язати «проблеми хліба», опанувати безсмертя. Соборність, у розумінні Бердяєва, означає утвердження ненасильницької моралі шляхом реформування православ'я, формування «нової релігійної свідомості». Вона покликана подолати згубну тенденцію сучасного світу – домінування матеріального над духовним. Соборність означає ще осмислення ролі основних соціальних інститутів: церкви як захисниці «образу людини» від демонів природи; держави з її функцією захисту людини від «звірячих стихій»; права з його можливостями захисту свободи людини «від злої волі людей і всього суспільства»;

закону, здатного забезпечити «мінімум свободи у гріховному людському житті».

Бердяєв вважав, що практична політика має бути підпорядкована принципу відносності, що означає поступовий характер перетворень. Ідеологічні вимоги мають втілюватись лише за умови дотримання політичної стабільності. Витоки російської революції Бердяєв убачав у максималізмі реформ Петра I, у спричиненому ним культурному розриві. Комунізм він розглядав як спотворену російську месіанську ідею з тенденціями дегуманізації, заперечення самоцінності особи, звуження людської свідомості. Диктатура пролетаріату, на думку мислителя, є засобом державного насильства, нав'язування ідеології ненависті. Оскільки революція була реакцією на відсутність органічності соціально-політичного розвитку, то її подолання її наслідків має відбуватися органічно, з домінуванням внутрішніх чинників. Йдеться про подолання комунізму мирним шляхом, внутрішніми силами народу та вирішальну роль інтелігенції як суб'єкта духовного й культурного відродження.

Володимир Винниченко. Шляхи національного визволення і мирного співіснування. Український письменник, політичний і державний діяч Володимир Винниченко (1880–1951) є автором науково-публіцистичних творів «Про мораль пануючих і гноблених» (1911); «Відродження нації» (Ч. 1–3, 1920); «За яку Україну?» (1934); «Була, є й буде» (1948); «Заповіт борцям за визволення» (1949); «Два спростовання» (1950); «Слово за тобою, Сталіне!» (1950). Вся його творча спадщина була підпорядкована обстоюванню української державницької ідеї на соціалістичній основі. В. Винниченко був одним із авторів чотирьох універсалів та інших конституційних і політичних документів Центральної Ради, натхненником усіх селянських, військових і робітничих з'їздів 1917 р., активно обстоював ідею автономії України у переговорах з Тимчасовим урядом Росії. У 1917 р. підготував першу декларацію Генерального секретаріату, в якій були визначені структура і компетенція уряду, основні напрями і принципи його діяльності як найвищого виконавчого органу Центральної Ради. Після поразки чергової спроби здобуття Україною самостійної державності В. Винниченко опинився у вимушеній еміграції, де його життя перетворилося на справжню трагедію.

Після безуспішної поїздки у 1920 р. до Москви, де Винниченко намагався порозумітися з більшовицьким урядом щодо суверенітету України, він потрапив під нещадну критику емігрантських кіл. Вони не зрозуміли, що спроба налагодити зв'язок із радянським урядом була продиктована не прийняттям більшовицьких політичних методів і навіть не соціалістичними переконаннями Винниченка, а намаганням знайти вихід із непростої політичної ситуації. Державницьким ідеалом у творчості і практичній діяльності Винниченка 1917–1920 рр. була широка автономія України у складі демократичної федеративної Російської республіки. Закони України в межах цього союзу мав ухвалювати лише її власний сейм, а також він повинен наглядати за їх відповідністю конституції. Стрижнем суспільного і державного життя для мислителя має бути соціальна справедливість, яка передбачає рівність всіх громадян перед законом, соціальну рівність, поміркованість у споживанні і володінні майном. Національне, за Винниченком, повинне поступатися соціальним проблемам. Диктатури пролетаріату для України письменник не сприймав, але був готовий підтримати «державницький соціалізм» за умови відкидання «абсолютного централізму».

Винниченко довгі роки не брав участі в еміграційних державних інституціях і урядах, вважаючи їх грою амбіцій і плодом невгамованого честолюбства та ілюзій. Лише після Другої світової війни, за два роки до смерті, він написав твір «Заповіт борцям за визволення», в якому відобразив еволюцію своїх політичних поглядів на засоби й методи боротьби за незалежність України. Стисло їх можна викласти у двох політичних заповідях В. Винниченка. Перша заповідь полягає в тому, що незалежну Україну слід творити в Україні, а не поза її межами: «Українська держава була і є. Її... створив народ, нація, а не купка бідних емігрантів; народ її захищав і буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними. Не емігрантські «вожді» та «міністри», а Грушевські, Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров'я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних працівників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься "Українською Повстанською Армією"». Допомоги в боротьбі за національне визволення українського народу, вважав Винниченко,

слід шукати не в зовнішніх силах, а в українському народі, йдучи назустріч його соціально-політичним прагненням. «Треба, – продовжував письменник, – чесно, одверто сказати собі й усьому світові, що українська еміграція – тільки невелика частинка нації, що вона претендує не на командування нацією, не на надання їй своїх урядів, «конституції», «законів», а бажає тільки допомогти їй у боротьбі за її визволення, бажає творити тут на чужині кадри, які мають стати в пригоді Батьківщині, коли вона скине ярмо поневолення, а так само бажає творити серед інших народів опінію, сприятливу для української державності». Тому, за Винниченком, основними завданнями української еміграції є нарощування власної конструктивної діяльності, розвінчування спроб дискредитувати українську національно-державну ідею. Друга заповідь цієї книги – необхідність орієнтації на розв'язання національно-державного питання України не через війну, а через мир, зближення протилежних соціальних систем.

Усвідомлюючи жорстокість ХХ ст., колишній соціал-демократ розчарувався в ідеях соціалізму, бо на його очах носії найрадикальніших, найгуманніших ідей свободи, прийшовши до влади, створили жорстоку систему терору й насилля, принесли людям ще тяжчу неволю, ніж та, що була до революції. У своїх останніх творах («Конкордизм», «Нова заповідь» і «Слово за тобою, Сталіне»), ідеї яких стисло викладені в «Заповіті борцям за визволення», В. Винниченко схилявся до думки, що причиною жорстокості суспільно-політичного розвитку є сама людина. А щоб зробити життя справедливим і рівноправним, слід оновити все єство людини – психіку, душу, мораль, побут, родину і навіть систему харчування. Тільки оновлена людина стане спроможною змінити світ. Філософсько-політична теорія В. Винниченка ґрунтувалася на його соціально-політичній програмі колектократії – системи всебічної (духовної, правової, фізичної й матеріальної, внутрішньої) гармонії між людьми планети. З цих позицій він розглядав перспективи розвитку капіталізму і соціалізму, проблеми їх відносин. Різні політичні системи, на його думку, не повинні ворогувати, а мусять порозумітися політично і зблизитися економічно шляхом докорінної реорганізації господарства. Ці думки В. Винниченка багато вчому

збігаються з ідеями представників теорії конвергенції (Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, Я. Гінберген, Р. Арон, А. Сахаров та ін.).

Толкотт Парсонс. До побудови загальної теорії соціальних систем. Американський соціолог, засновник теорії соціальної дії і системно-функціональної школи в соціології Толкотт Парсонс (1902–1979) вже у першій великій праці «Структура соціальної дії» (1937) намагався синтезувати різні течії соціологічної думки XIX – початку XX ст. в єдину концепцію – загальну теорію соціальної дії. Ця книга визнана найкращою теоретико-соціологічною працею, хоча була невідомою до середини 40-х років XX ст. Учений продовжив розроблення теорії соціальної дії у таких працях, як «Нариси чистої і прикладної соціологічної теорії» (1949) і «Соціальна система» (1951). Побудову загальної теорії соціальних систем він завершив у 60-ті роки працями «Еволюційні універсалії в суспільстві» (1964) і «Суспільства. Історичний і порівняльний аналіз» (1967), де розглянув еволюцію суспільств і додав до дослідження соціальних систем аналіз їх змін. Використовуючи як методологічну основу структурно-функціональний аналіз, Т. Парсонс запровадив у обіг категорії «система», «функція» і спробував відповісти на питання, сформульоване ще Т. Гоббсом, про можливість соціального порядку.

Вихідним моментом своєї теоретичної моделі соціальної системи Парсонс вважав акт взаємодії індивідів. Такі дії можуть розглядатися як сукупність (система) способів, застосованих індивідом для досягнення певної мети. Система дії має власне ситуаційне обмеження – змінні і незмінні фактори, до яких він зараховував соціальні, культурні, особистісні і фізичні умови. Розкриваючи взаємозв'язок факторів, Парсонс констатував формалізовану модель системи дій, яка охоплює культурну, соціальну, особистісну і органічну підсистеми, що перебувають у відносинах взаємообміну. Для підтримання свого існування кожна система повинна задовольняти чотири системні потреби, чи функціонально необхідні умови: адаптації, цілепокладання, інтеграції і латентності. На рівні соціальної системи функцію адаптації забезпечує економічна підсистема, що відіграє роль єдиної ланки між соціумом і природним оточенням; функцію цілепокладання – політична система, яка містить усі форми прийняття рішень, стандартизації мети і мобілізації ресурсів для її досягнення; функцію відтворення структури –

система соціалізації, складовими якої є мораль, вірування, інститути сім'ї і освіти; функцію інтеграції – правові інститути соціального контролю.

У соціальній системі право, на думку Парсонса, виконує організуючу роль, яка полягає у здатності знаходити інституціалізовані канали, що забезпечують вихід із ситуацій колективної напруги і пом'якшення потенційних конфліктів. Це відкриває можливість функціонуванню «систем суспільної взаємодії без збоїв» («Право і соціальний контроль», 1962). Крім того, «інтегровані якості права як інструменту соціального контролю мають т. зв. Надзавдання – соціалізацію особи для її солідарності з групою. Як частина соціальної системи право має специфічну особливість – примусову силу, яка реалізована в типових соціальних ситуаціях від «інших», «інших» від «я»». Підтримуючи систему саморегуляції в суспільстві, право забезпечує взаємодію експектацій людей у процесі соціальних взаємин. При відхиленні поведінки Я (індивіда) інші негативно реагують на цю поведінку, що легітимізує застосування санкцій. При цьому санкції – це не просто негативні наслідки для індивіда, а вся негативна ситуація, у яку він потрапляє внаслідок розриву зв'язку між ним та «іншими». Для підтримання права, згідно з підходом Парсонса, правомірна поведінка не обов'язково має підпадати під дію норм права. Таку поведінку формує вплив багатьох чинників, тому вона часто відхилена від норми. Отже, стандартом правомірної поведінки є не норма права, а ступінь допустимих відхилень від неї – доки відхилення не загрожують порушенням домінантних форм соціальної взаємодії, тобто соціальної рівноваги, що забезпечує стабільність суспільної системи.

Запроваджена Парсонсом система понять значно вплинула на розвиток сучасної соціології, у т. ч. соціології права і політичної соціології.

Моріс Дюверже. Напрями оптимізації партійної системи і представницької демократії. Французький правознавець, соціолог і політолог Моріс Дюверже (1917–2014) розробив власну теорію політики, в якій обґрунтував створення політичної системи, що дає змогу поєднати переваги представницької демократії з ефективним управлінням, подолати «деперсоналізацію» влади, відчуження від неї громадян.

М. Дюверже є автором праць: «Політичні партії» (1951), «Політичні інститути і конституційне право» (1960), «Про диктатуру» (1961), «Вступ до політики» (1964), «Ідея політики. Застосування влади в суспільстві» (1966), «Демократія без народу» (1967), «Янус: два обличчя Заходу» (1972), «Соціологія політики: елементи політичної науки» (1973), «Республіканська монархія» (1974), «Шах королю» (1978), «Апельсинові дерева озера Балатон» (1980), «Республіка громадян» (1982), «Настільна книга співіснування» (1986), «Ліберальний заєць і європейська черепаха» (1990) та ін.

М. Дюверже розглядав політику в двох аспектах: 1) як засіб панування меншості над більшістю, одержання вигоди через доступ до влади; 2) як засіб інтеграції суспільства, забезпечення справедливості, гарантування спільного інтересу і загального блага, обмеження тиску приватних інтересів. Першим з-поміж учених-юристів він запропонував вивчати політичні режими і політичні партії як особливі об'єкти юридичних досліджень. Він, зокрема, розробив класичну типологію партій, поділивши їх на «кадрові» та «масові», визначив два способи утворення партій – парламентських та позапарламентських, зазначивши, що «масові партії» формуються головним чином у процесі політичної боротьби, а не в парламентах. Існування двох великих політичних партій, вважає Дюверже, – оптимальний варіант для плюралістичної демократії.

У дослідженнях питань держави й суспільства Дюверже запропонував поєднання юридичного і політичного аналізу, що дасть змогу, з одного боку, вивчати не тільки політичні інститути, які регламентуються правом, а й ті, що повністю або частково ігноруються правом (політичні партії, громадська думка, пропаганда, преса, групи тиску тощо). З іншого боку, зазначена орієнтація, наголошує Дюверже, дає змогу вивчати політичні інститути, регламентовані конституцією, законами, не тільки в юридичному, а й у політологічному аспекті, що допоможе визначити, де ці інститути функціонують відповідно до права, а де уникають його.

Джованні Сарторі. Переосмислення теорії демократії і раціоналізація конституціоналізму. Американський філософ, соціолог і правознавець італійського походження Джованні Сарторі (нар. 1924). є одним із сучасних фахівців із теорій демократії, еліт і політичного плюралізму, автором праць «Переосмислена теорія демо-

кратії» (1987), «Демократична теорія. Елементи теорії політики» (1990), «Демократія» (1993), «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів» (1994).

У праці «Переосмислена теорія демократії» Дж. Сарторі окреслює правлячий клас крізь призму поняття «контролююча влада». Вона, на його думку, є політичною у тому випадку, коли її ресурсною базою слугує політична інстанція, а також коли вона діє через канали політики і впливає на рішення тих, хто її здійснює. Характеризуючи еліту як контролюючу владу, що виникає на основі відбору, мислитель зазначає, що демократія повинна бути селективною системою конкуруючих виборчих меншин – «селективною поліархією». Аргументуючи діяльність представників еліти як ціннісної референтної групи, яка опиняється при владі на основі відбору, Сарторі аналізує характер суспільно корисного правління. Якщо ті, хто його представляють, постійно поступаються вимогам, що йдуть знизу, тоді таке правління безвідповідальне. Ті, хто опиняється на вершині системи демократичного представництва, несуть відповідальність не тільки перед кимось, а й за щось. Тому виконання представницьких функцій з боку еліти має дві основні складові: відгук на вимоги і самостійну відповідальність. Чим більше системи управління відгукуються на вимоги за рахунок своєї відповідальності за щось, тим вірогідніше, що управління погане або воно взагалі не забезпечується. Отже, чим вища здатність відгукуватись, тим більша необхідність у самостійній відповідальності, в чому реально й полягає політичне керівництво. В останні десятиліття в теорії демократії акцент робили на горизонтальній демократії. Однак, як зазначає Сарторі, чим більше демократія розглядається у суто горизонтальному вимірі, тим більшою є вірогідність одномірної демократії, яка відповідає примітивній рівності. Демократія має бути поліархією, основу якої становить відповідність соціального вкладу і отриманих благ. Такий підхід є корисним для розвитку суспільства загалом, тоді як «рівність нерівних» є згубною для колективного співжиття. Подолання ілюзій щодо можливостей горизонтальної демократії тісно пов'язане з необхідністю подолання страху перед ними, оскільки цей анахронізм не дає побачити проблеми, що постають перед людьми, й небезпеки, що їм загрожують. «Чим більше ми втрачаємо з поля зору демократію як систему управління, –

значає Сарторі, – тим більше ускладнюються наші труднощі й тим невідступніше вони нас опановують».

У праці «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів» Дж. Сарторі звертає увагу на те, що наприкінці ХХ ст. людство зіштовхнулося з антиполітичним вибухом, своєрідною «політикою антиполітики». Причинами цього є: 1) розрив довіри між громадянами та обраними ними представниками, що зумовлює зростання розчарування політикою; 2) домінування телебачення, що призводить до підвищення показної мобілізуючої участі в умовах зменшення і збідніння інформації; 3) розпад ідеології (комбінація інфантильної демократії і грубого примітивізму, що полягає в критиці старої політики без жодної слушної поради, як поліпшити становище або змінити його на краще); 4) політична корупція, яка досягла тієї межі, коли вона згубно впливає на демократичну політику (насамперед через втрату етики державних послуг і наявність занадто великої кількості грошей у політичній сфері). За таких умов конституції повинні стати насамперед інструментами управління, що лімітують, обмежують і передбачають контроль за здійсненням політичної влади. На думку Сарторі, саме це є найважливішою метою конституціоналізму, і саме цьому занадто мало уваги приділяють сучасні творці конституцій. Натомість у останні десятиліття ХХ ст. з'явилася тенденція до зростання обсягу конституційних текстів. Цей процес Сарторі називає «конституційною графоманією». Він вважає, що конституції не повинні гарантувати те, що забезпечує звичайне законодавство. Чим більше приймають конституцій, які все регулюють і все обіцяють, тим більше це сприяє їх порушенню і державній катастрофі. На думку мислителя, конституції є «формами», що структурують і дисциплінують процеси прийняття державних рішень, процедурами, розробленими для забезпечення контрольованого використання влади. Конституція, що бере на себе встановлення змісту політики, придушує органи, які формують політику (парламенти й уряди) і на які конституцією покладено прийняття політичних рішень. Конституції схожі на двигуни, які повинні забезпечити визначений результат. Їх слід планувати і створювати як структури, засновані на стимулах – покараннях і нагородах. Реальна влада –

це діюча влада. Зневажання функції управління послаблює функціонування системи.

Самюель Гантінгтон. Зіткнення цивілізацій і необхідність зміни існуючого світового порядку. Американський політолог Самюель Гантінгтон (1927–2008) є автором праць «Солдат і Держава: теорія і політика цивільно-військових відносин» (1957), «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються» (1968), «Американська політика: тенденція до дисгармонії» (1981), «Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ ст.» (1991), «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку» (1997).

Застосувавши цивілізаційний підхід до вивчення історії людства і міжнародної політики, основоположниками якого були західні мислителі О. Шпенглер, П. Сорокін, А. Дж. Тойнбі, Гантінгтон у 1993 р. висунув власну резонансну концепцію «зіткнення цивілізацій». За нинішніх історичних умов, на думку Гантінгтона, світова політика вступає у нову фазу. Джерелом конфлікту в новому світі буде не ідеологія або економіка, а розмежування всередині людського роду, суперечності у сфері культури. В основу прогнозу політолога покладено геостратегічну концепцію конфлікту-взаємодії восьми головних цивілізацій: західної, конфуціанської, японської, ісламської, хінді, слов'янсько-православної, латиноамериканської, африканської. Держави-нації залишаться найвпливовішими дійовими особами у міжнародних відносинах, але найважливіші конфлікти у глобальній політиці виникатимуть між націями і групами країн різних цивілізацій. У світі домінуватиме зіткнення цивілізацій, сформується своєрідний синдром країн-родичів.

Міжнародна політика після закінчення «холодної війни», на думку Гантінгтона, вийшла із західної фази. Її центральним елементом стала взаємодія між Заходом і незахідними цивілізаційними спільнотами. Напружена боротьба між Заходом і радянським блоком тривала понад 50 років. Завдяки їй західна цивілізація значно зміцнилась і довела свою пріоритетну роль у світовому розвитку. Постіндустріальне суспільство одержало подальші можливості для вдосконалення. Характеризуючи сучасний світоустрій, С. Гантінгтон наводить перелік найголовніших типологічних ознак Заходу: класична антична спадщина; філософські та догматичні засади західних християнських деномінацій; латинська мова як лінгвістичний

фундамент багатомовної західної цивілізації; відокремленість духовно-релігійної та світської влади; верховенство права; суспільний плюралізм і громадянське суспільство; феномен представницьких органів; індивідуалізм як традиція автономної людської особистості. На думку вченого, комбінація цих здобутків є надбанням Заходу. Гантінгтон наголошує: «Для Заходу настав час позбутися ілюзії про універсальність його культури і заходитися нарощувати силу, згуртованість і життєздатність своєї власної цивілізації у світі інших цивілізацій». Заходові за нинішніх умов загрожує небезпека, оскільки він як зріла цивілізація втратив економічний і демографічний динамізм, необхідний для того, щоб диктувати свою волю іншим суспільствам. Вплив західної культури і кількість англomовного населення у світі зменшуються, отже, важливим є окреслення меж Заходу.

Gorbatenko Volodymyr. Looking for democracy: theoretical achievements of political and legal thought of the twentieth century

Consider defining theoretical approaches in the writings of political thinkers of the twentieth century.

Moses Ostrogorsky pointed to the relationship of such parameters as the transition to mass society and the possibility of manipulation of the will of voters, the interdependence of the masses and the political parties, bureaucracy and formalization of the party in the competition for power. Especially dangerous for society, he considered the consequences of such practices as alienation of society from politics, the gap between politics and morality, forming conformist consciousness and civic indifference.

Max Weber created the theory of rational bureaucracy, whereby the practical implementation of government should belong only to the professional bureaucracy, which is a kind of rationalization of power factor and is characterized by efficient allocation of responsibilities, strict hierarchy of government functions, formally established system of rules of management. Focusing on the principle of rationality, Weber idealized capitalism, defining the "spirit of capitalist enterprise," which is embodied in the profession, legislation, political power as the main trend of the progress of civilization.

Mykola Berdyaev advocated achieving moral and legal means of political freedom and strengthening the structure of human consciousness inner freedom. The opposite of freedom he considered passive attitude of man to the outside world. Pondering the place and role of man in the world, Berdyaev distinguish between the concept of "civilization" and "culture". Civilization - in his understanding - ob'yektivovane social cohabitation with vyznachalnisty material factor. The culture he understood form of social life with vyznachalnisty worship. The new religious consciousness is designed to overcome the pernicious tendency of the modern world - the dominance of the material over the spiritual.

Volodymyr Vynnychenko considered the prospects of development of capitalism and socialism, the problem of their relationship. Various political system, according to him, must not quarrel but must come to terms politically and economically closer through a radical restructuring of the economy. These thoughts Vynnychenko in-largely many ideas coincide with the representatives of the theory of convergence.

Talcott Parsons believed that good behavior does not have to be subject to the law. This behavior formative influence of many factors, so it is often rejected from the norm. Thus, the standard of lawful behavior is not the norm of law, and the degree of permissible deviations from it - until the deviation is not threatened violation of the dominant forms of social interaction that social balance that ensures the stability of the social system.

Mopic Duverger considered a policy in two ways: 1) as a means of domination of the minority over the majority, obtaining benefits through access to power; 2) as a means of social integration, equity, guarantee of common interest and common good pressure limiting private interests. First among scientists, lawyers, he proposed to study political regimes and political parties as special objects of legal research.

Giovanni Sartori notes that in the late twentieth century, humanity is faced with antypolitychnym explosion. The reasons for this are: 1) the gap of trust between citizens and their elected representatives; 2) domination of television; 3) The collapse of ideology; 4) political corruption. Under these conditions, the constitution should be the first management tool limiting, restricting and provide monitoring of political power.

Samuel Huntington put forward its own resonant concept of "clash of civilizations". At the current historical conditions, according to Huntington, world politics is entering a new phase. The source of conflict in this new world will not ideology or economics and differentiation within the human race, the contradictions in culture. The basis of the forecast analyst put geostrategic concept of conflict of eight major civilizations: Western, Confucian, Japanese, Islamic, Hindi, Slavic-Orthodox, Latin American, African.

Ideas thinkers of the twentieth century remain relevant in the modern world.

Key words: political competition, legitimate domination, rational bureaucracy, collegiality, convergence, social system, the party system, constitutionalism, the clash of civilizations.

Розділ 3

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК: 303.5:323.1+327.56(477)

О. О. МАРУХОВСЬКА-КАРТУНОВА

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено процеси зародження та становлення етнополітичної конфліктології в Україні як науки, навчальної дисципліни і мистецтва запобігання ескалації етнополітичних конфліктів та їх розв'язання. Розроблена і вперше вводить у науковий обіг періодизація цих складних і суперечливих процесів. З'ясовано і стисло викладено особливості кожного із запропонованих її періодів та етапів. Виявлено їх недоліки та слабкі місця. Окреслено перспективи подальшого розвитку етнополітичної конфліктології взагалі, і в Україні зокрема.

Ключові слова: *етнополітичний конфлікт, етнополітична конфліктологія, еволюція, періодизація, зародження, становлення, особливості, інституціоналізація.*

Маруховская-Картунова О.А. Периодизация и особенности эволюции этнополитической конфликтологии в Украине

Исследованы процессы зарождения и становления этнополитической конфликтологии в Украине как науки, учебной дисциплины и искусства предотвращения эскалации этнополитических конфликтов и их разрешения.

© МАРУХОВСЬКА-КАРТУНОВА Ольга Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Університету економіки та права «КРОК»

Разработана и впервые вводится в научный оборот периодизация этих сложных и противоречивых процессов. Определены и кратко изложены особенности каждого из предложенных ее периодов и этапов. Выявлены их недостатки и слабые места. Очерчены перспективы дальнейшего развития этнополитической конфликтологии, в частности в Украине.

Ключевые слова: этнополитический конфликт, этнополитическая конфликтология, эволюция, периодизация, зарождение, становление, особенности, институционализация.

Marukhovska-Kartunova Olga. Periodisation and features of evolution of ethnopolitical conflict studies in Ukraine

The article is devoted to reseach of processes of origin and formation of the ethnopolitical conflict studies as a science, education subject and the art of prevention of the ethnopolitical conflicts escalation and their solution. The periodisation of these complex and contradictory processes is worked out and for the first time is proposed to the scientific turn. The features of each of offered its periods and stages are revealed and briefly expounded. Their shortcomings and weak points are educed. Prospects of further development of the ethnopolitical conflict studies are outlined in general and in Ukraine in particular.

Key words: ethnopolitical conflict, ethnopolitical conflict studies, evolution, periodisation, origin, formation, features, institutionalization.

За роки незалежності в Україні сформувалася ціла низка нових соціогуманітарних наук чи наукових напрямів, зокрема етнополітична конфліктологія. Однак, праць, присвячених дослідженню складних і суперечливих процесів її еволюції, поки що вочевидь бракує. Виходячи з цього, автор даної статті поставив за **метою**: 1) з'ясувати, що впливало на зародження і становлення етнополітичної конфліктології в Україні; 2) дослідити процес її еволюції та запропонувати його періодизацію; 3) охарактеризувати особливості кожного періоду та етапу цього процесу; 4) показати, якими на сьогодні є досягнення і недоліки етнополітичної конфліктології в Україні та ін. Проте, головною метою статті є розробка наукової періодизації еволюції етнополітичної конфліктології в Україні, яка дає можливість проаналізувати цю актуальну проблему в її часовій послідовності та в динамічному розвитку.

Загальновідомо, що наукова періодизація – це стисла узагальнена характеристика об'єкта дослідження за допомогою поділу будь-якого процесу розвитку на якісно відмінні періоди та етапи. Це дає можливість краще усвідомити і висвітлити якісні зміни та структурну еволюцію цього процесу в кожний конкретний період чи на кожному конкретному етапі його розвитку.

Виходячи з того, що періодизація еволюції етнополітичної конфліктології в Україні поки що не розроблена, пропонуємо поділити її (еволюцію) на **два основні періоди**, в кожному з яких, в свою чергу, виділити по *два етапи* та спробуємо дати загальну, вкрай стислу характеристику кожного з цих періодів та етапів. Водночас, пропонуємо виділити і *третій прийдешній період*, який, за гіпотезою автора, можна назвати «**гіпотетичний період**». І хоча цей період поки що і не розпочинався, але, на нашу думку, він неодмінно матиме місце у подальшому розвитку етнополітичної конфліктології, якщо багатонаціональне та поліетнічне людство і окремі суспільства дійсно зацікавлені у запобіганні ескалації нових етнополітичних конфліктів та розв'язанні вже існуючих.

Перший період заслуговує на назву «**зародження етнополітичної конфліктології**». Хронологічні рамки цього періоду – кінець 80-х-90-ті роки ХХ ст. Але вважаємо за доцільне розподілити його на два таких етапи. *Перший етап* можна назвати «**пошуково-опосередкованим**» і датувати його кінцем 80-х – першою половиною 90-х років. *Другому етапові* цього ж першого періоду, а це вже друга половина 90-х рр., більше підходить назва «**осмислювально-дескриптивний**» (Див. схему).

Схема складена на підставі проведеного автором аналізу еволюції етнополітичної конфліктології в Україні.

Впродовж *першого етапу*, названого «*пошуково-опосередкованим*», сформувалося *перше покоління* вітчизняних дослідників, які розпочали пошуки відповідних західних напрацювань, причому не лише з етнополітичної конфліктології, а й з таких суміжних наук, як: політологія, конфліктологія, етнологія, націологія, етнополітологія та ін. Надзвичайно важливим стало і те, що саме тоді більшість вітчизняних науковців почала «звільнитися з полону» т.зв. «теорії безконфліктності», зокрема «повного і остаточного вирішення національного питання» в колишньому СРСР, а отже, і в Україні. На особливу згадку тут заслуговують піонерські на той час дослідження таких вітчизняних вчених, як: В.Б. Євтух, О.В. Картунов, О.М. Майборода та ін. Саме вони тоді взяли на себе тягар досить важкої (в умовах відсутності персональних комп'ютерів та Інтернету), але такої відповідальної і потрібної роботи. Саме ці науковці вели наполегливий пошук, відбирали, перекладали з іноземних мов, переклали, брали на озброєння та вводили у науковий обіг понятійно-категоріальний апарат, основні положення концепцій західних дослідників, збагачували власними ідеями і тим самим сприяли зародженню зазначених наук в Україні. А все це, у свою чергу, опосередковано створювало достатній науковий ґрунт для зародження тут етнополітичної конфліктології.

Надзвичайно важливою *особливістю першого етапу*, що сприяла зародженню етнополітичної конфліктології в Україні, стало заснування 1991 р. Інституту національних відносин і політології (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України – ІПіЕНД), який сьогодні носить ім'я його фундатора і першого директора І.Ф. Кураса. Тут варто наголосити на тому, що цей Інститут (разом з Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького) давно вже перетворився на головний осередок підготовки в країні фахівців найвищої категорії та провідний центр дослідження етнополітичних процесів взагалі, й етнополітичних конфліктів зокрема.

На *другому, «осмислювально-дескриптивному»* етапі (друга половина 90-х рр.) вітчизняні вчені *першого покоління* розпочали вже більш ґрунтовно досліджувати, ретельніше осмислювати та наполегливіше описувати сутність, причини та наслідки етнополітичних конфліктів. На цьому ж етапі розпочався процес захисту докторських та кандидатських дисертацій з суміжної, переважно етнологічної, націологічної, етносоціологічної і етнополітологічної

проблематики та почали зароджуватися **відповідні нові наукові школи представників першого покоління вітчизняних дослідників**, зокрема І.М. Варзаря¹, В.Б. Євтуха², О.В. Картунова³, І.О. Кресіної⁴, І.Ф. Кураса⁵, О.М. Майбороди⁶, М.І. Панчука⁷, О.О. Рафальського⁸, Ю.І. Римаренка⁹ та ін.

Однією з важливих **особливостей першого періоду** стало відкриття нових наукових напрямів та нової наукової спеціальності, зокрема 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство. Заради справедливості, зазначимо, що ця величезної ваги справа була успішно здійснена 1997 р. спільними зусиллями таких видатних вчених та організаторів науки, як: І.Ф. Курас, Ю.І. Римаренко, Ю.С. Шемшученка та М.І. Панчук, який тоді очолював ВАК України. Це, до речі, стало першим важливим, реальним кроком на шляху інституціоналізації та легітимізації етнополітології і етнодержавознавства, а опосередковано і етнополітичної конфліктології, як нових наук чи наукових напрямів.

Ще однією особливістю **першого періоду зародження етнополітичної конфліктології** стала видання під керівництвом Ю.І. Римаренка низки інноваційних термінологічно-глумачних словників, енциклопедій, колективних монографій та підручників з *націєзнавства*¹⁰; *етнології*¹¹; *етнополітології*¹², *етнодержавознавства*¹³ та ін. Вони відіграли важливу роль у поширенні знань про етнополітичну царину в цілому та про конфлікти, що там перманентно нуртують. Досить вказати, що вже у словникові, який вийшов друком ще 1993 р., було вміщено дві піонерські (за постановкою і висвітленням проблеми) статті «Етнічний конфлікт» (О.М. Майборода)¹⁴ та «Політична етноконфліктологія» (О.О. Маруховська-Картунова)¹⁵, в яких вперше у вітчизняній науці давалися визначення цих феноменів та висвітлювалася їх сутність. Пізніше автором цих рядків було визнано недостатню коректність запропонованого ним тоді поняття «політична етноконфліктологія» і замість нього 1998 р. було введено в науковий обіг в Україні поняття «етнополітична конфліктологія» та дано його визначення¹⁶.

Певний позитивний, щоправда переважно опосередкований вплив на процес зародження етнології, націології, етнополітики, конфліктології та етнополітичної конфліктології справили праці таких вітчизняних дослідників **першого покоління першого періоду**,

як: О.В. Антонюк¹⁷; М.І. Обушний¹⁸; І.Г. Оніщенко¹⁹; В.Ф. Панібудь-ласка²⁰; Г.М. Перепелиця²¹, М.Т. Степико²² та ін.

Важливою і показовою, дійсно етапною подією кінця першого періоду зародження етнополітичної конфліктології в Україні стало проведення в Києві у 1999 р. *Міжнародної науково-практичної конференції «Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі»*²³, спеціально присвяченій дослідженню такого типу конфліктів. Її матеріали стали певним внеском у процес зародження цієї нової науки в нашій країні, одним з перших важливих кроків на шляху її (науки) інституціоналізації.

Отже, саме в цей, **перший період** і саме *першим поколінням* вітчизняних науковців в Україні були започатковані такі науки, як: політологія, конфліктологія, етнологія, націологія, етнополітологія, етносоціологія та ін. Тим самим було закладено підвалини етнополітичної конфліктології у її зародження як нової науки. І хоча їх внесок у цей досить важкий і складний процес певною мірою все ще залишався опосередкованим, він, тим не менш, виявився досить вагомим, а головне – затребуваним самим життям. У цілому ж, цей *перший період* можна охарактеризувати як **передінституціональний** період еволюції вітчизняної етнополітичної конфліктології.

Другий період еволюції заслуговує на назву «**становлення етнополітичної конфліктології**». Його хронологічні рамки починаються з 2000-го року і поширюються на наш час. У цьому **другому періоді** найбільший опосередкований і безпосередній внесок тепер вже не в *зародження*, а у *становлення* етнополітичної конфліктології зробили такі представники *першого покоління*, як: І.М. Варзар²⁴; В.Б. Євтух²⁵; О.В. Картунов²⁶; І.О. Кресіна²⁷; І.Ф. Курас²⁸; О.М. Майборода²⁹; М.І. Панчук³⁰; О.О. Рафальський³¹ та ін.

Другий період, на наш погляд, теж доцільно поділити на **два етапи**. **Перший етап** (2000-2010 рр.) можна охарактеризувати як «**безпосередньо-дослідницький**». Значною подією *першого етапу* **другого періоду становлення етнополітичної конфліктології** в Україні стало створення 2002р. в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України відділу правових проблем політології на чолі з відомим вченим *першого покоління* *І.О. Кресіною*. Цей відділ став справжньою кузницею підготовки науковців-фахівців з проблем етнополітичної конфліктології та суміжних з нею наук.

У цьому відділі було підготовлено кілька докторських та кандидатських дисертацій, доповідних записок та низка публікацій із зазначеної проблематики. Та і теоретичний доробок самої І.О. Кресіної став вагомим внеском у становлення етнополітичної конфліктології, зокрема у розробку правових механізмів урегулювання та в пошуки шляхів розв'язання етнополітичних конфліктів³².

Важливою особливістю цього *етапу* стало формування *другого покоління* вітчизняних вчених, зокрема таких, як: К.М. Вітман³³; А.І. Кіссе³⁴; В.О. Котигоренко³⁵; Г.М. Перепелиця³⁶; Т.О. Сенюшкіна³⁷ та їх активна безпосередня участь у становленні етнополітичної конфліктології в Україні. Попри те, що ці науковці в своїх дослідженнях користувалися переважно терміном «етнічні конфлікти», їх докторські дисертації, монографії та наукові статті були присвячені безпосередньо дослідженню конфліктів саме в етнополітичній сфері суспільного життя. Саме вони почали безпосередньо, цілеспрямовано і ґрунтовно досліджувати сутність, причини, динаміку та наслідки таких конфліктів, а головне – шляхи, методи і засоби запобігання їх ескалації, врегулювання та розв'язання. У цілому ж, серед представників *другого покоління* вчених внесок В.О. Котигоренка та А.І. Кіссе в актуалізацію, становлення та інституціоналізацію етнополітичної конфліктології як науки (перші в Україні докторські дисертації та монографії з цієї проблематики) виявився найбільш оригінальним і вагомим. Серед представників *другого* покоління, які опосередковано сприяли цьому процесові варто також згадати таких вчених, як: С.А. Асланов³⁸; Л.І. Лойко³⁹; С.Ю. Римаренко⁴⁰ та ін.

Ще однією важливою особливістю чи навіть новою тенденцією *першого етапу другого періоду* (2000-2010 рр.) стала підготовка в Україні першого навчально-методичного видання з етнополітичної конфліктології⁴¹ та початок викладання спецкурсу з цієї дисципліни. Крім того, в деяких підручниках та навчальних посібниках з політології, етнології, етносоціології, етнополітології та конфліктології для студентів ВНЗ почали з'являтися спеціальні розділи, присвячені вивченню етнополітичних конфліктів.

Однією з особливостей цього *етапу* стало також те, що почало формуватися вже *третьє покоління* молодих дослідників, які підхопили естафету від двох попередніх поколінь і продовжували дослідження етнополітичних конфліктів, спираючись на їх теоретичні

напрацювання. Крім того, намітилася тенденція зростання кількості кандидатських дисертацій і публікацій та більш широкого використання терміну й поняття «етнополітичні конфлікти» (К. Гула⁴²; А. Дирун⁴³; А. Дацюк⁴⁴; П. Єрмаков⁴⁵; І. Петрова⁴⁶ та ін.).

Сучасний, другий етап другого періоду можна, на наш погляд, назвати «**актуалізаційно-інституціоналізаційним**», а його рамки датувати 2010-м роком і теперішнім часом. *Особливістю* цього етапу стало те, що, починаючи з 2013 р. проблематика етноконфліктологічних досліджень актуалізувалася та почала розширятися за рахунок вимушеного аналізу трагічних подій в нашій країні, зокрема в Криму та на Сході України. Водночас на даному етапі почало зростати розуміння доцільності й необхідності досліджень саме етнополітичних конфліктів, а також регіоналістських, автономістських та сепаратистських настроїв і тенденцій, що обумовлено цілою низкою загальних та специфічних, зовнішніх та внутрішніх факторів.

Ще одним важливим показником зростаючого розуміння доцільності й необхідності подальшої активізації досліджень конфліктів з етнічною складовою та їх сприйняття і тлумачення саме як «етнополітичних» стала *Наукова записка «Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні»* (К., 2011)⁴⁷. Вона була підготовлена співробітниками вже згаданого відділу правових проблем політології, очолюваного І.О. Кресіною, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького в межах державної цільової програми наукових досліджень НАН України за 2010 р. Статус, назва Записки, її понятійно-категоріальний апарат та контент стали водночас і наслідком, і свідченням посилення процесу актуалізації та інституціоналізації етнополітичної конфліктології як науки в нашій країні.

Показово й те, що і на цьому етапі згадана тенденція, тобто більш широкого і активного застосування терміну й поняття «етнополітичні конфлікти» та їх відповідного тлумачення дедалі посилюється. Підтвердження цьому – подальше швидке зростання чисельності представників *третього покоління* дослідників та збільшення кількості захищених ними дисертацій, а також підготовлених наукових публікацій, безпосередньо присвячених аналізу саме етнополітичних конфліктів (Т. Вакулова⁴⁸; Т. Запорожець⁴⁹; О. Котелянець⁵⁰; В. Коцур⁵¹; Д. Маковська⁵²; Г. Родик⁵³; І. Червінка⁵⁴ та ін.).

На сучасному, *актуалізаційно-інституціоналізаційному етапі другого періоду* в публікаціях вітчизняних вчених продовжувалися також дискусії та пошуки більш коректного і прийняттого визначення етнополітичної конфліктології, аналізувалися чинники актуалізації її подальшого розвитку та доводилася необхідність її легітимізації як науки і навчальної дисципліни⁵⁵. Тут доречним буде навести її визначення, сформульоване автором цих рядків 2016 р.: *«етнополітична конфліктологія – це нова наука і навчальна дисципліна про закономірності зародження й динаміки розвитку етнополітичних конфліктів, їх сутність, характер, причини виникнення, місце і роль у суспільному розвитку, шляхи, методи та засоби їх прогнозування, вчасного виявлення й конструктивного управління, запобігання ескалації та цивілізованого врегулювання, трансформації і розв’язання, а також забезпечення етнополітичної стабільності, безпеки і миру. Водночас, етнополітична конфліктологія – це ще й мистецтво управління, трансформації та розв’язання етнополітичних конфліктів»*⁵⁶.

Отже, саме впродовж **другого періоду** розпочався процес становлення та часткової інституціоналізації етнополітичної конфліктології як нової науки, а подекуди і як навчальної дисципліни. І вже, мабуть, у **третьому, прийдешньому, гіпотетичному періоді** продовжиться процес подальшої інституціоналізації та розпочнеться процес її легітимізації.

Зрозуміло, що *запропонована періодизація* є досить умовною і, звичайно ж, дискусійною. Однак, вона є потрібною, адже дає можливість виділити певні періоди, етапи та їх особливості в еволюції етнополітичної конфліктології.

Таким чином, виходячи із запропонованої періодизації еволюції етнополітичної конфліктології, можна зробити наступні **висновки**:

Впродовж **першого періоду** еволюції етнополітичної конфліктології в Україні відбувався досить складний, повільний і суперечливий процес її зародження. Він характеризувався переважно: пошуком вітчизняними дослідниками відповідних теоретичних напрацювань західних учених; ретельним описуванням цих напрацювань, їх осмисленням та намаганнями імплементувати у вітчизняну науку. Але вже тоді почала формуватися і *вітчизняна етноконфліктологічна наукова школа*, представниками якої було запропоновано чимало цікавих та оригінальних ідей і концепцій.

Втім, окрім певних досягнень тут виявилися і деякі недоліки та слабкі місця. Зокрема, до слабких сторін **першого періоду** зародження етнополітичної конфліктології в Україні можна віднести наступне: досить незначну кількість праць, присвячених безпосередньо аналізу етнополітичних конфліктів; відсутність серед вітчизняних учених дискусій щодо понятійно-категоріального апарату; недостатність зусиль щодо впровадження етнополітичної конфліктології в навчальний процес у ВНЗ та ін. І тим не менш, саме впродовж цього періоду і саме зусиллями *першого покоління* науковців було закладено перші «цеглинки» у фундамент нової тоді для України науки, добре відомої сьогодні під назвою «етноконфліктологія» чи «етнополітична конфліктологія», та створено сприятливі умови для її становлення в наступному періоді.

Щодо **другого періоду становлення етнополітичної конфліктології**, то йому була притаманна низка як старих, тобто тих, які мали місце ще у першому періоді, так і *нових особливостей* та тенденцій. Серед останніх на спеціальну згадку і аналіз заслуговують такі: суттєве зростання кількості наукових публікацій, безпосередньо присвячених дослідженню етнополітичних конфліктів; помітне підвищення якості цих публікацій; значне збільшення захищених докторських та кандидатських дисертацій з цієї проблематики; перехід від дескриптивної до переважно дослідницької діяльності науковців; розробка перших навчально-методичних матеріалів з етнополітичної конфліктології та спроби її включення до університетських навчальних планів та ін. Все це стало наслідком активізації дослідницької діяльності вітчизняних учених *першого покоління* та науковців *другого*, а дещо пізніше і *третього* покоління, яке почало формуватися впродовж кількох останніх років.

Сьогодні перед ними стоїть чимало завдань, а саме: усунути значені недоліки та слабкі місця у розвитку етнополітичної конфліктології та активізувати свою діяльність щодо подальшої її *інституціоналізації*, а з часом і *легітимізації* як науки, навчальної дисципліни та мистецтва управління, трансформації і розв'язання етнополітичних конфліктів. Іншої альтернативи для країн з поліетнічним складом населення просто не існує...

1. Варзар І.М. Політична етнологія як наука : історіологія, теорія, методологія, праксеологія / Варзар І.М. – К. : Школяр, 1994. – 221 с. 2. Сьтух В.Б.

Етнополітика в Україні : правничий та культурологічний аспекти / Євтух В.Б. – К. : Вид-во «Фенікс», 1997. – 215 с. **3.** *Картунов О.В.* Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / Картунов О.В. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с. **4.** *Кресіна І.О.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : (Етнополітологічний аналіз) : [монографія] / Кресіна І.О. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с. **5.** *Курас І.Ф.* Етнополітика : історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / Курас І.Ф. – К. : ППіЕНД, 1999. – 656 с. **6.** *Майборода А.Н.* Теорія етнополітики в західному суспільствознавстві : структура і принципи дослідження / Майборода А.Н. – К. : Наукова думка, 1993. – 228 с. **7.** *Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / за ред. М.І. Панчука.* – К. : Наукова думка, 1994. – 560 с. **8.** *Рафальський О.О.* Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис / Рафальський О.О. – К. : Поліс, 2000. – 447 с. **9.** *Римаренко Ю.І.* Національний розвиток України : проблеми і перспективи / Ю.І. Римаренко. – К. : Юрінком, 1995. – 272 с. **10.** *Римаренко Ю.І.* Межнаціональные отношения. Термины и определения : Словарь-справочник / Римаренко Ю.І. / отв. ред. Ю.І. Римаренко – К. : Ін-т нац. отношений и политологии АН Украины, 1991. – 408 с.; Римаренко Ю.І. Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / Римаренко Ю.І. / за ред. Ю.І. Римаренка. – К.-Донецьк : НАН України, 1998. – Кн. 1-2. – 675 с. **11.** *Римаренко Ю.І.* Етнонаціональний розвиток України : Терміни, визначення, персоналії / Римаренко Ю.І. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К. : Ін-т держави і права НАН України, Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1993. – 800 с.; Римаренко Ю.І. Етнос. Нація. Держава : Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду : [монографія] / Римаренко Ю.І., Вівчарик М.М., Картунов О.В., Кресіна І.О. та ін. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с. **12.** *Абетка етнополітолога : Словник-довідник / [Римаренко Ю., Картунов О., Л. Нагорна Л. та ін.].* – К. : Школяр, 1996. – Кн. I. – 239 с.; Кн. II. – 236 с. **13.** *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; редкол. : Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.; Основи етнодержавознавства : підручник студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. Ю.І. Римаренка – К. : Либідь, 1997. – 656 с. **14.** *Майборода О.М.* Етнічний конфлікт / Майборода О.М. // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К. : Ін-т національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 438-439. **15.** *Маруховська О.О.* Політична етноконфліктологія / Маруховська О.О. // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К. : Ін-т національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 478. **16.** *Маруховська О.О.* Етнополітична конфліктологія : зародження, визначення та основні закономірності нової дисципліни / О.О. Маруховська // Генеза : Філософія. Історія. Політологія. – 1998. – № 1-2. – С. 188-193; Картунова О.О. Етнополітична конфліктологія як дослідницька концепція / Картунова О.О. //*

Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі / відп. ред. Ю. Римаренко, І. Тимошенко, Є. Степанов. – К. : Вид-во Укр.-фін. ін-ту менеджм. і бізнесу, 1999. – С. 179-181. **17. Антонюк О.В.** Формування етнополітики Української держави : історичні та теоретико-методологічні засади : [монографія] / Антонюк О.В. – К. : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 1999. – 284 с. **18. Обушний М.І.** Етнос і нація : проблеми ідентичності : [монографія] / Обушний М.І. – К. : Український Центр духовної культури, 1998. – 204 с. **19. Онищенко І.Г.** Етно- та націогенез в Україні (Етнополітологічний аналіз): [монографія] / Онищенко І.Г. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 240 с. **20. Національні процеси в Україні : історія і сучасність.** Документи і матеріали. Довідник : у 2 ч. / упоряд. : І.О. Кресіна (керівник), О.В. Кресін, В.Ф. Панібудьласка / за ред. В.Ф. Панібудьласки – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 583 с. – Ч. 2. – 704 с. **21. Перепелиця Г.М.** Восно-політичний конфлікт : методологія дослідження та врегулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 / Г.М. Перепелиця ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 38 с. **22. Степико М.Т.** Буття етносу : витоки, сутність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / Степико М.Т. – К. : Товариство «Знання», 1998. – 251 с. **23. Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі** / авт. колектив. відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.І. Тимошенко, Є.І. Степанов ; Збірник статей ; Міжнародна асоціація конфліктологів – К. : Вид-во Укр.-фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. – 279 с. **24. Варзар І.М.** Політична етнологія: пропедевтичний курс : авторський підручник / Варзар І.М. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. – 354 с. **25. Євтух В.Б.** Проблеми етносоціального розвитку : український і світовий контекст : [монографія] / Євтух В.Б. – К. : Стилос, 2001. – 206 с. **26. Картунов О.В.** Західні теорії етнічності, нації та націоналізму : навч. посібник / Картунов О.В. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с. **27. Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні** : [монографія] / за ред. І.О. Кресіної) / [Коваленко А.А., Лойко Л.І., Вітман К.М., Стойко О.М., Явір В.А.]. – К. : Логос, 2011. – 400 с.; Кресіна І.О. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві : Наукова записка / [Кресіна І.О., Шемшученко Ю.С., Явір В.А., Кресін О.В. та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – 180 с. **28. Курас І.Ф.** Етнополітологія. Перші кроки становлення / Курас І.Ф. – К. : Генеза, 2004. – 736 с. **29. Майборода О.М.** Етнічність у міжнародній системі : [монографія] / Майборода О.М. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 408 с. **30. Етнополітичні процеси в Україні : регіональні особливості** / М.І. Панчук – керівник ; В.А. Войналович, В.О. Котигоренко – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с. **31. Національні меншини України у ХХ ст. : політико-правовий аспект** / М.І. Панчук – керівник авт. кол. ; В.А. Войналович, В.О. Котигоренко, О.О. Рафальський – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2000. – 356 с. **32. Кресіна І.О.** Етнічні конфлікти : причини та шляхи розв'язання. Конфлікт міжетнічний / І.О. Кресіна // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. –

- К. : «Укр. енциклопедія», 2001. – Т. 3. – К., 2001. – С. 335-336; Кресіна І.О. Політизація етнічності або етнізація політичних та економічних конфліктів під час передвиборчої кампанії 2006 р. / І.О. Кресіна, В.А. Явір // Вибори і демократія. – 2006. – №1 (7). – С. 50-54. **33. Вітман К.М.** Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн : моделі, особливості, проблеми : [монографія] / Вітман К.М. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. – К. : Логос, 2007. – 336 с. **34. Кіссе А.І.** Етнічний конфлікт : теорія і практика управління Політологічний аналіз : [монографія] / Кіссе А.І. – К. : Логос, 2006. – 380 с. **35. Котигоренко В.О.** Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт : [монографія] / Котигоренко В.О. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с. **36. Перепелиця Г.М.** Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи : [монографія] / Перепелиця Г.М. – К. : Стило-ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с.; Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі : [монографія] / Перепелиця Г.М. ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К. : ПЦ «Фоліант», 2003. – 432 с. **37. Сенюшкіна Т.О.** Попередження та врегулювання етнічних конфліктів : державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики) : [монографія] / Сенюшкіна Т.О. – Одеса, 2005. – 368 с. **38. Асланов С.А.** Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 / С.А. Асланов. – К., 2010. – 20 с. **39. Лойко Л.І.** Громадські організації етнічних меншин України : природа, легітимність, діяльність : [монографія] / Лойко Л.І. – К. : Поліграф. центр «Фоліант», 2005. – 633 с. **40. Римаренко С.Ю.** Самовизначення особи, нації, держави : [монографія] / Римаренко С.Ю. –К. : Вид. дім «Юридична книга», 2000. – 542 с. **41. Маруховська О.О.** Етнополітична конфліктологія : навчально-методичний комплекс дисципліни для студентів магістратури спеціальності «Міжнародна інформація» / Маруховська О.О. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 50 с. **42. Гула К.О.** Шляхи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії (1968-2007 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / К.О. Гула. – К., 2009. – 20 с. **43. Дирун А.В.** Динаміка суспільно-політичного розвитку республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / А.В. Дирун ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 17 с. **44. Дацюк А.В.** Збройні етнополітичні конфлікти та шляхи їх врегулювання в контексті забезпечення національної безпеки держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 21.01.01 / А.В. Дацюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2007. – 20 с. **45. Єрмаков П.П.** Особливості врегулювання етнополітичних конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 / П.П. Єрмаков ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. – К., 2009. – 19 с. **46. Петрова І.В.** Зовнішньополітичні чинники врегулювання Придністровського конфлікту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / І.В. Петрова. – Чернівці, 2007. – 20 с. **47. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні :** Наукова записка / Кресіна І.О. (кер. авт. кол.), Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Сойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. – К. : Ін-т держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 104 с. **48.** Вакулова Т.В. Роль цивілізаційного чинника у розвитку етнополітичного конфлікту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 / Т.В. Вакулова. – Сімферополь, 2011. – 20 с. **49.** Запорожець Т.В. Державні механізми запобігання та врегулювання етнополітичних конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Т.В. Запорожець ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2013. – 20 с. **50.** Котелянець О.О. Врегулювання етнополітичних конфліктів на Південному Кавказі як чинник формування регіональної системи безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 21.03.02 / О.О. Котелянець ; Нац.ін-т проблем міжнар. безпеки. – К., 2010. – 21 с. **51.** Коцур В.В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї в контексті українсько-молдовських міждержавних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 – К., 2011. – 18 с. **52.** Маковська Д.В. Суперечливість етнічного статусу як чинник етнополітичного конфлікту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 / Д.В. Маковська – Сімферополь., 2012. – 20 с. **53.** Родик Г.Ю. Комунікативні особливості менеджменту етнополітичного конфлікту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05 / Г.Ю. Родик ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2014. – 19 с. **54.** Червінка І.М. Механізми врегулювання етнополітичних конфліктів у діяльності міжнародних організацій : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.04 / І.М. Червінка ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2015. – 20 с. **55.** Маруховська-Картунова О.О. Актуалізація функцій етнополітичної конфліктології та доцільність її легітимації як науки і навчальної дисципліни / Маруховська-Картунова О.О. // Матеріали науково-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної наукової думки» (14 листопада 2014 р., м. Київ) – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2014. – С. 386-387. **56.** Маруховська-Картунова О.О. Сучасний науковий дискурс щодо визначення та сутності етнополітичної конфліктології / О.О. Маруховська-Картунова // *Evropský politický a právní diskurz.* – 2016. – Svazek 3. – 1. vydání. S. 71-76.

Marukhovska-Kartunova Olga. Periodisation and features of evolution of ethnopolitical conflict studies in Ukraine

The article is the innovative one as for putting and character of the problem and as for the attempts to solve and to describe it. It is devoted to the analyses of processes of origin and formation of the ethnopolitical conflict studies as a science, education subject and the art of prevention of the ethnopolitical conflicts escalation, their transformation and solution. The author of the article worked out the periodisation of these complex and contradictory processes in Ukraine and for the first time includes it to the wide scientific circulation. She divided the evolution of ethnopolitical conflict studies into three main periods and tried to find out and to describe the main features of each of them.

The first period (the end of 80th – 90th) was called “The origin of the ethnopolitical conflict studies” and it was divided into two stages. The first one (the end of

80th – the first half of 90th) was called “The searching-mediated” stage and the second one (the second half of 90th) – “The interpreting-described” stage. The main features of this first period were following: 1) The formation of the first generation of domestic researchers which began to look for the proper western concepts thus not only from the ethnopolitical conflict studies but also from such allied subjects, as: political science, social conflict studies, ethnology, ethnopolitical science and so on. The special mention is here deserved the pioneer works of such scientists, as: V. Evtukh, O. Kartunov, O. Mayboroda and others. They searched for the substantive terminology, research methods and concepts, translated them from foreign languages, thought them over, enriched them by own ideas and entered them into a scientific circulation. All of these prepared “the favorable soil” for the origin of the noted sciences and then the ethnopolitical conflict studies in Ukraine; 2) The foundation in 1991 the Institute of political and ethnonational researches (later named after I. Kuras) of NAS of Ukraine, which assisted the origin of ethnopolitical conflict studies. This Institute, together with The Institute of the state and law named after V.M. Koretskiy of NAS of Ukraine, grew into the leading center of research of ethnopolitical processes in general and ethnopolitical conflicts, in particular. 3) The foundation in 1997 (by the joint efforts of such well known scientists as I. Kuras, Yu. Rymarenko, Yu. Schemschuchenko and M. Panchuk) of a new scientific directions and speciality, in particular 23.00.05 – ethnopolitical science and ethno-state relations studies. It became the first important step on the way to institutionalization and legitimization not only of two mentioned sciences but also ethnopolitical conflict studies; 4) Introduction (by O. Marukhovska-Kartunova) of the term and concept “ethnopolitical conflict studies” and its enough correct determination to the wide scientific circulation in Ukraine in 1998 and so on.

The second period (2000th – up to the present) was called “The becoming of ethnopolitical conflict studies” period and it was also divided into two stages. The first one (2000th) was called “The directly-researched” stage and the second one (2010th – up to the present) – «The actualizing-institutionalized» stage. The main features of this second period were and are following: a) The formation of the second generation of domestic researchers which began directly to study the ethnopolitical conflicts; b) The preparation and defense of the very first special doctoral and candidate’s thesis on ethnopolitical conflicts (V. Kotygorenko, A. Kisse, G. Perepelytsya, K. Vitman and others); c) The foundation in 2002 the Department of the legal problems of political science (at the Institute of the state and law named after V.M. Koretskiy of NAS of Ukraine), headed by well known scientist I. Kresina. Soon this Department grew into the real smithy for preparation of specialists on the legal, political, ethnopolitical problems and on the problems of ethnopolitical conflicts in particular. A few doctoral and candidate's dissertations, memorandums and row of publications from the marked range of problems were prepared in this department; d) Preparation in Ukraine the first special educational-methodological edition directly on the ethnopolitical conflict studies and beginning of teaching of the special course on this discipline in some universities of Ukraine became another new feature of the second period; e) One more important feature of the last years of the second

period became the formation of the third generation of domestic researchers which continued the directly and special study of the ethnopolitical conflicts.

At the same time, the author of the article suggested to select the third forthcoming period which can be named «hypothetical period». She hopes that it will be the period of further development of the ethnopolitical conflict studies, its final institutionalization and legitimization as a science, education subject and the art of prevention of the ethnopolitical conflicts escalation, their transformation and solution. For the countries with polyethnic population there is no another alternative than this way of being and doing...

Key words: ethnopolitical conflict, ethnopolitical conflict studies, evolution, periodisation, origin, formation, features, institutionalization.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 329.8

О. М. СТОЙКО

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ*

Розглянуто два основних підходи до ролі політичних партій у ході демократичного транзиту. Виділено і охарактеризовано основні бар'єри на шляху інституціоналізації політичних партій у країнах Східної Європи: ідеологічна структурізація, стабільність партійних структур, партійна організація, інституційне середовище та укоріненість у суспільстві.

***Ключові слова:** партія, інституціоналізація, демократичний транзит, громадянське суспільство, ідеологія, вибори.*

Стойко Е. М. Особенности процесса институционализации партийных систем в странах Восточной Европы

Рассмотрено два основных подхода к роли политических партий в ходе демократического транзита. Выделены и охарактеризованы основные препятствия на пути институционализации политических партий в странах

© СТОЙКО Олена Михайлівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках планової теми відділу правових проблем політології «Політико-правові засади трансформації партійної системи України»

Восточной Европы: идеологическая структуризация, стабильность партийных структур, партийная организация, институциональная среда и укоренение в обществе.

Ключевые слова: партия, институционализация, демократический транзит, гражданское общество, идеология, выборы.

Stoyko Olena. The specific of the party system institutionalization in Eastern Europe

The two basic approaches to the role of political parties in the democratic transition are considered. The main obstacles to the party system institutionalization in Eastern Europe, such as ideological structuring, stability of party structures, the party organization, the institutional environment, rooting in the society, are defined and characterized.

Key words: party, institutionalization, democratic transition, civil society, ideology, election.

Традиційно постсоціалістична трансформація розглядається як унікальна у своєму комплексному характері, оскільки нова економічна система, нова політична система, новий конституційний устрій та, іноді, нові держави створювалися одночасно¹.

Партії стикнулися з барком або незначним демократичним досвідом у громадян та повною концентрацією влади за часів соціалізму. Спостерігачі відзначають, що складність і необхідність побудови сильних партій зумовлювалося глибиною і радикальністю цих змін. Г. Кітшелъ, наприклад, стверджував: «У посткомуністичних режимах раннє формування впливових партій може бути навіть більш важливим інгредієнтом демократичної консолідації, ніж деінде»².

Таке твердження походило від домінуючого у політичній науці підходу, який наполягає на важливості політичних партій для стабілізації демократичних режимів (С. Хантігтон³, Л. Даймонд⁴, С. Мейнверінг⁵). Справжня роль, яку партії виконують у регіоні, все ще перебуває у центрі дискусій. Деякі автори, зокрема А. Агх⁶, Дж. Елстер⁷, включають партії до основних агентів транзиту і консолідації, в той час як інші, зокрема Г. Тука⁸, вважають їх маргінальними та несуттєвими.

Традиційно міжнародна ситуація та погіршення економічної ситуації вважаються основними чинниками демократичного транзиту,

а діяльність партійної номенклатури, контреліти та різноманітних громадянських ініціатив (рухи, народні фронти) розглядається як другорядна. Р. Марковські стверджує, що розвиток дифузної політичної підтримки може передувати, а не слідувати інституціоналізації партійної системи⁹.

Невизначеність дослідників щодо важливості політичних партій у демократичних переходах у Східній Європі вдало підмічена П. Левісом. З одного боку, він заявляє, що партії відігравали другорядну роль у демократичному транзиті, особливо на ранніх етапах¹⁰. З іншого боку, він стверджує, що «конкуруючі партії були одними з основних організуючих чинників політичних змін та основним механізмом інституційного розвитку посткомуністичних демократій»¹¹.

Дані Freedom House дають підстави стверджувати, що більшість постсоціалістичних країн можна вважати лише формально демократичними. Однак у багатьох з них були періоди, коли держава встановила особливо тісні зв'язки з певною партією чи групою партій. Аналітики часто стверджують, що виявили відродження старих гегемоністичних партій¹².

Структурована конкуренція, сильні і стабільні зв'язки між партіями і громадянами, стійка партійна організація, або, іншими словами, інституціоналізація партійної системи, нашо вухється на серйозні перешкоди у всьому постсоціалістичному світі. Дослідники найчастіше вказують на такі несприятливі чинники як: слабкість і нестабільність соціально-політичної диференціації (в кращому випадку – відсутність розколів у суспільстві, у гіршому – повна його атомізація), відчуження від політичної системи, політичний транзит, очолений елітами, особливо значний вплив засобів масової інформації, антипартійні настрої, слабе громадянське суспільство, міжнародні обмеження на діяльність уряду та брак демократичного досвіду¹³.

Висока виборча волатильність, низький рівень популярності політичних партій, їх мала членська база, відносно низька явка на виборах, слабка партійна ідентифікація серед виборців, слабе вкорінення партій у громадянському суспільстві, їх фінансова залежність від держави, низький рівень організаційної лояльності серед політиків є найбільш очевидними ознаками слабкої інститу-

ціоналізації. Брак членів та лояльних прихильників ускладнює партіям артикуляцію та агрегацію інтересів громадян. Висока волатильність та низький рівень лояльності серед партійної еліти ослаблюють підзвітність та відповідальність осіб, які перебувають при владі¹⁴.

Виходячи з цих фактів, значна група дослідників транзитних процесів стверджує про текучість та незрілість постсоціалістичної партійної політики. Водночас інша група дослідників вказує на появу відносно стабільних структур та домінуючу роль партій, зокрема в Східно-Центральній Європі.

Знайти аргументи на користь цих двох позицій можна і щодо таких ключових характеристик партійної системи як персоніфікація, ідеологічна структуризація, внутрішня організація, укоріненість у суспільстві, інституційне середовище.

Конкуренція між персоналіями (конкретними політиками) та політичними партіями свідчить про домінування останніх у Східній Європі, а перші мають особливо сприятливі умови для розвитку у країнах колишнього Радянського Союзу за винятком країн Балтики. Однак, як показала поразка багатьох відомих політиків, особиста популярність не є достатньо впливовим електоральним ресурсом. Партійні лідери часто мають безспірну владу в рамках своїх партій, а їх особиста харизма забезпечує підтримку значної кількості виборців. Однак харизматичне лідерство не завжди шкодить партійному уряду. Коли з рядів політичних партій появилися такі лідери як В. Клаус та В. Орбан, підтримуючи партійну лояльність та вкладаючи значні зусилля у розробку ідеологічних засад, їх роль можливо навіть посилила кристалізацію партійної системи. Ці лідери довели, що є більш ефективними політиками, ніж їх відомі колеги (Л. Валенса та В. Гавел) насамперед завдяки наявності сильної підтримки з боку партії. Позапартійні політики якщо і досягали час від часу вражаючого результату, однак без підтримки партії не змогли утримати свої досягнення. Новий політичний клас був і переважно створений партіями в цих країнах.

Слабкість партій ще більш очевидна на місцевому рівні: менше половини мерів є членами партій. Тому низка дослідників погоджуються з думкою, що політичні партії є радше слабкими у виконанні таких функцій як інтеграції, мобілізація і посередництво¹⁵.

Ідеологічне структурування партійних систем Східної Європи, як свідчать емпіричні дані, досить близьке до західноєвропейського і є набагато кращим, ніж у Латинській Америці¹⁶. Як зазначає Г. Кітшельт, шанси на ідеологічне співробітництво залежать від рівня соціокультурного розвитку суспільства, досвідченості електорату, природи соціалістичного режиму та його попередника, типу транзиту, та новозбудованої інституційної рамки. Всі ці чинники взаємопов'язані і розвиваються за різними траєкторіями. У суспільствах, що були аграрними до встановлення соціалістичних режимів, відсутність руху робочого класу та демократичного досвіду, соціалізм виродився у непотизм. Режим, у якого не було жодної серйозної опозиції, і відповідно, еліти могли ініціювати перші реформи та стабілізувати свою владу через насадження клієнтистських зв'язків. З іншого боку високий рівень соціально-економічного розвитку (індустріалізація, урбанізація, сучасна бюрократія) та добре розвинена партійна політика, що існували до соціалізму, вкупі з заміщуючим типом транзиту, створюють ідеальні умови для ідеологічної і програмної конкуренції між партіями.

Що стосується партійної структури, то висока виборча волатильність та слабкість партійних традицій не стимулюють політиків до збереження лояльності партії, що програла на виборах. Навіть їх вступ до непарламентських партій може мати раціональне пояснення: партії, що не існували протягом попередніх виборів, отримують значну частку, іноді навіть більшість голосів виборців у Болгарії (2001), Латвії (1998, 2002), Польщі (2001) та Словаччині (1998, 2001). Як результат, лояльність політиків не завжди перевищує лояльність виборців. В Естонії серед кандидатів, які брали участь в успішних виборах, лише 41% зберегли вірність своїм партіям¹⁷.

Зміцнення демократичних інститутів та зростання досвідченості виборців призводить до зменшення кількості партій у Східній Європі¹⁸. Хоча впровадження пропорційної виборчої системи у деяких країнах вказує на протилежну тенденцію, але висока фрагментованість, як правило, передує, а не слідує за цими інституційними змінами¹⁹. Досвід малих західноєвропейських країн свідчить, що фрагментація не завжди обов'язково підриває стабільність. Недавня історія постсоціалістичних країн дає нові інтерпретації поляризації

партійної системи. Як підкреслює Г. Кітшелъ, ідеологічна поляризація має як позитивні, так і негативні наслідки: вона може дестабілізувати політичну систему країни через часті зміни політичних сил при владі та створення тупикових ситуацій, але також сприяє ідеологічній структуризації та збільшенню рівня репрезентації²⁰.

Емпіричні дані свідчать, що висока поляризація, як правило, супроводжується більшою консолідацією у регіоні. Однак поляризація сама по собі не спроможна стабілізувати електоральну поведінку. Класична дилема досліджень електоральної поведінки полягає у тому, як пояснити стабільність голосування, незважаючи на загальний брак політичної інформації, знань та стабільного ставлення до політичних питань. У Східній Європі ситуація полягає у нестабільності зв'язку виборців із конкретною партією, незважаючи на зусилля партій щодо поглиблення зв'язку із суспільством.

Масштаб підтримки партійної системи відображається у рівні явки, силі партійної ідентифікації, стабільності виборчих моделей, рівні партійного членства, та ставлення громадян до партійної системи. Як зазначено вище, постсоціалістична політика має погані показники у цих вимірах, чим часто послуговуються автори, які вказують на незрілість партійних систем у східноєвропейському регіоні. Це супроводжується загалом високим рівнем незадоволення демократичними інститутами. Радше розчарування, ніж недовіра проявляється у надзвичайно високих показниках виборчої волатильності.

Більшість вчених вважають, що за загальним низьким рівнем популярності партійної політики стоять слабкі зв'язки між партіями та соціальними групами. Постсоціалістична політика не базується на розмежуваннях, як це було у Західній Європі протягом ХХ ст., що зумовлено природою східноєвропейських партій, які з'явилися в умовах транзиту і браку добре кристалізованої групової структури. Значна частина літератури розглядає прямиий зв'язок між соціальними групами та партійними системами як ключовий елемент для стабілізації останніх. Закріплення партій в існуючих соціальних категоріях може прискорити формування партійної системи і навіть компенсувати відсутність добре розвинуеного громадянського суспільства.

Слід також враховувати, що в умовах домінування засобів масової інформації, секуляризації та індивідуалізації, тісні зв'язки між

соціальною групою і партією навряд чи сформуються. Незважаючи на відносну відсутність добре кристалізованих соціальних розмежувань, соціальні та демографічні чинники значною мірою визначають виборчу поведінку громадян у регіоні. Зокрема стать, вік, освіта, регіон, ступінь релігійності, дохід та етнічність мають сильний вплив на партійні уподобання²¹. Етнічність є найбільш чіткою лінією розмежування в регіоні, зокрема тоді, коли доповнюється географічною концентрацією. Всупереч загальноприйнятим уявленням, до останнього часу (зокрема до загострення міграційної кризи у Євросоюзі) етнічні партії відігравали стабілізуючу роль у регіоні. Хоча спостерігачі регулярно передбачають майбутнє домінування класових розмежувань²², однак на сьогодні є лише кілька ознак того, що саме класова приналежність є визначальним чинником у поведінці виборців.

Що стосується партійної організації, то у постсоціалістичних партіях домінуюча роль належить керівництву, а їх члени майже позбавлені інструментів впливу на процес прийняття рішень всередині організації. Рівень членства у партіях залишається низьким, а членські внески становлять лише незначну частку партійного бюджету.

Дослідники погоджуються з думкою, що постсоціалістичний транзит не продукує масові партії. Назви партій можуть відрізнятися, але більшість партій у регіоні характеризуються наявністю досить слабкої і локалізованої організаційної структури. Як слушно зазнає П. Левіс, «проблема тут в тому, що демократичні посткомуністичні партії не лише зазнають браку масового членства, вони також позбавлені будь-якої розвиненої організації чи структури»²³.

Якщо ж акцентувати увагу не на членській базі, а на організаційній складності, то політичні партії у регіоні можна віднести до високоорганізованих. Як правило, у них є структура запозичена у масових західноєвропейських партій: вони мають зареєстрованих членів, осередки, місцеві представництва, статuti, постійний персонал, проводять регулярні національні з'їзди тощо²⁴.

Процес прийняття рішень є централізованим і бюрократизованим, а представники партій перебувають під контролем обраного партійного керівництва. Більшість партій обмежують свободу своїх парламентських фракцій, а члени парламенту вважають позапарламентську роботу, насамперед в органах виконавчої влади, престижною і бажанішою.

Інститути виступають своєрідним індикатором ваги партій у політичній системі країни, показуючи їх успіх у створенні сприятливого середовища для своєї діяльності. Аналіз інститутів посилює позиції тих, хто відводить політичним партіям провідну роль у постсоціалістичній політиці. Якщо доводиться вибирати між великим і малим розміром виборчого округу, парламентською чи президентською республікою, однопалатним парламентом і бікамералізмом, більшість постсоціалістичних держав вибирають перший варіант. Саме ці інститути сприяють ідеологічній структуризації та створюють сприятливе середовище для діяльності партій.

Центральна роль парламентів у демократизації призводить до домінування політичних партій над групами інтересів. Останні реформи щодо перерозподілу повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, впровадження «швидких законодавчих процедур» через необхідність адаптації законодавства до вимог Євросоюзу, дещо ослабили впливовість парламентів у Східній Європі, але політичні партії отримали додаткові важелі тиску на окремих парламентаріїв завдяки поширенню практики деталізації коаліційних домовленостей²⁵.

Аналіз останніх інституційних реформ надає додаткові свідчення зміцнення позицій розвинених партій. Скрізь по регіону впроваджуються бар'єри, що обмежують доступ нових гравців на політичну арену, та перешкоджають появі нових політичних партій. Недавні реформи у сфері парламентаризму вводять для учасників санкції за розпад парламентських фракцій, ускладнюючи для парламентаріїв процедуру зміни членства та посилюючи вимоги до створення парламентської фракції. Запровадження державного фінансування партій, яке в деяких країнах може сягати 70-80% бюджету партії, свідчать про посилення влади великих і розвинених партій. Перехід до державного фінансування партій створює загрозу ослаблення зв'язків між партією та громадянським суспільством, спонукає керівництво партій до пошуку вигід у співробітництві з органами державної влади та ставить у невідгідне становище партії, які є надто малими для її отримання.

Державне фінансування разом з низкою інших чинників, таких як відносно високий виборчий поріг, вирішальна роль партій в державному управлінні, їх фокусування на співробітництво з органами

державної влади замість зміцнення зв'язків із громадянами та організаціями громадянського суспільства, слабкість інших соціальних акторів створює сприятливі умови для виникнення у постсоціалістичному контексті картельних партій²⁶.

Отже, останнім часом з'являється все більше підтверджень посилення інституціоналізації партійних систем країн Східної Європи, що проявляється у їх ідеологічній структуризації, стабілізації їх структур, зміцненні партійної організації, яка значною мірою запозичила ознаки західноєвропейських масових партій, створенні сприятливого інституційного середовища для їх подальшого розвитку. Проблемними моментами залишаються лише укоріненість у суспільстві, що ослаблюється запровадженням державного фінансування діяльності політичних партій.

1. *Offe K.* Capitalism and democracy by design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe / K. Offe // *Social Research*. – 1991. – Vol. 59. – P. 865-892; *Bunce V.* Should transitologists be grounded? / V. Bunce // *Slavic Review*. – 1995. – Vol. 54. – №1. – P. 111-127. 2. *Kitschelt H.* Post-communist democracies: Do party systems help or hinder democratic consolidation? / H. Kitschelt // Paper prepared for presentation at the Conference on Democracy, Markets, and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe, May 17–19, 1996. – 12 p. 3. *Huntington S.* Political order in changing societies / Huntington S. – New Haven, CT : Yale University Press, 1968. 4. *Consolidating the third wave democracies: Themes and perspectives* / [L. Diamond, M.F. Plattner, Y.-h. Chu]. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997. – P. xiii-xxvii. 5. *Mainwaring S.* Building democratic institutions: Party systems in Latin America / S. Mainwaring, Scully T. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1995. – P. 1–34. 6. *Agh A.* Emerging democracies in East Central Europe and the Balkans / Agh A. – Cheltenham : Edward Elgar, 1998. 7. *Institutional design in post-communist societies: Rebuilding the ship at sea. Theories of institutional design* / [Elster J., Offe C., Preuss U.K.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 8. *Consolidating the third wave democracies: Themes and perspectives* / [L. Diamond, M.F. Plattner, Y.-h. Chu]. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 93-134. 9. *Markowski R.* Party system institutionalization in new democracies: Poland – a trend-setter with no followers / R. Markowski // In Lewis P.G. *Party Development and Democratic Change in Post-communist Europe: The First Decade*. – L. : Frank Cass, 2001. – P. 55-77. 10. *Lewis P.G.* Political parties in post-communist Eastern Europe / Lewis P.G. – L. : Routledge, 2000. – P.20. 11. Там само. 12. *Agh A.* The development of East Central European party systems: From «movements» to «cartels» / Agh A. // In Szabo M. *The Challenge of europeanization in the region: East Central Europe*. – Budapest : Hungarian Political Science Association, 1996. –

P. 247-264. **13.** *Katz R.* Party organizations and finance / Katz R. // In LeDuc L., Niemi R.G., Norris P. Elections and voting in global perspective. – L. : Sage, 1996. – P. 107-133; Hanley S. Are the exceptions really the rule? Questioning the application of «electoral professional» type models of party organisation in East Central Europe / S. Hanley // Perspectives on European Politics and Society. – 2001. – Vol. 2. – P. 453-479. **14.** *Consolidating the third wave democracies: Themes and perspectives* / [L. Diamond, M.F. Plattner, Y.-h. Chu]. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 170. **15.** *Lewis P.G.* European parties East and West: Comparative perspectives / P.G. Lewis // Perspectives on European Politics and Society. – 2001. – Vol. 2. – P. 481-494. – P. 486. **16.** *Kitschelt H.* Party competition in Latin America and post-communist Eastern Europe. Divergence of patterns, similarity of explanatory variables / H. Kitschelt // Paper prepared for the 100th annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, August 27–31, 2003. – 22 p. **17.** *Kreuzer M.* Patterns of political instability: Affiliation patterns of politicians in post-communist Estonia, Latvia, and Lithuania / M. Kreuzer, V. Pettai // Studies in Comparative International Development. – 2003. – Vol. 38. – №2. – P. 85. **18.** *Bielasiak J.* The institutionalization of electoral and party systems in postcommunist states / J. Bielasiak // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34. – P. 204. **19.** *Developments in Central and East European Politics 3* / [White S., Batt J., Lewis P.G.] – Durham, NC : Duke University Press. – P. 182. **20.** *Kitschelt H.* Цит. праця. **21.** *Miller A.* Emerging party systems in post-Soviet societies: fact or fiction / A. Miller, G. Erb, W. Reisinger // Journal of Politics. – 2000. – Vol. 62. – P. 455-490. **22.** *Mateju P.* The politics of interest and class realignment in the Czech Republic 1992-1996 / Mateju P., Rehakova B., Evans G. // In Evans G. The End of Politics? Class Voting in Comparative Context. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 231-253. **23.** *Lewis P.G.* Party structure and organization in East-Central Europe / Lewis P.G. – Cheltenham : Edward Elgar, 1996. – P. 12. **24.** *van Biezen I.* Political parties in new democracies: Party organization in Southern and East-Central Europe / I. van Biezen. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2002. **25.** *Developments in Central and East European Politics 3* / [White S., Batt J., Lewis P.G.]. – P. 138-148. **26.** *Klima M.* Consolidation and stabilization of the party system in the Czech Republic / M. Klima // Political Studies. – 1998. – Vol. 46. – P. 492-510.

***Stoyko Olena.* The specific of the party system institutionalization in Eastern Europe**

The dominant approach in the political science insists on the importance of political parties for stabilization and consolidation of democratic regimes. But some authors (P. Lewis, G. Toka) states that political parties have a minor role in the democratic transit in compare to the international environment and a tough economic situation. But the key factor is the party system institutionalization: highly institutionalised political parties have more impact on the political processes in the country and its democratization.

Structured competition, strong and stable relations between the parties and the civil society, stable party organization, or, in other words, the institutionalization of

the party system faces serious obstacles in all post-socialist world. Researchers often refer to such adverse factors as weak and unstable socio-political differentiation (in the best case – no cleavages in society, in the worst – its complete atomization), alienation from the political system, political transit, led by elites, especially the significant influence of the media, antiparty sentiment, weak civil society, international restrictions on the activities of the government and lack of the democratic experience.

The high levels of socio-economic development (industrialization, urbanization, modern bureaucracy) and well-developed party politics that existed before socialism, coupled with replacement type of transit, create ideal conditions for ideological and programmatic competition between the parties.

The high electoral volatility and weakness of party traditions do not encourage politicians to preserve the loyalty of the party that lost the election.

The strengthening of democratic institutions and the growth of voters experience leads to fewer parties in Eastern Europe. Although the introduction of the proportional electoral system in some countries points to the opposite trend, but the high fragmentation usually precedes, rather than follows these institutional changes.

In the post-socialist parties the leadership plays dominant role and average members almost have no instruments to influence the decision-making process within the organization.

The analysis of recent institutional reforms provides additional evidences of strengthening the position of developed parties. The new barriers are introduced in the region to limit the access of new players in the political sphere and prevent the emergence of new political parties.

Key words: party, institutionalization, democratic transition, civil society, ideology, election.

М. Д. ХОДАКІВСЬКИЙ**ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ
СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ**

На основі аналізу законодавства України у статті розглянуто політико-правові засади запровадження державного фінансування статутної діяльності політичних партій в Україні, показано генезис політико-правових механізмів державного фінансування політичних партій та відшкодування витрат, пов'язаних з відшкодуванням передвиборчої агітації.

Ключові слова: політична партія, передвиборча агітація, державне фінансування.

Ходаковский М. Д. Введение государственного финансирования уставной деятельности политических партий в Украине

На основе анализа законодательства Украины в статье рассмотрены политико-правовые основания введения государственного финансирования уставной деятельности политических партий в Украине, показано генезис политико-правовых механизмов государственного финансирования политических партий и возмещения затрат на предвыборную агитацию.

Ключевые слова: политическая партия, предвыборная агитация, государственное финансирование.

Khodakivskiy Myhailo. Establishment of state financing of political parties in Ukraine statute activity

Based on the analysis of legislation of Ukraine, the article deals with the political and legal basis for establishment of state financing of political parties in Ukraine statute activity, shows the genesis of the political and legal mechanisms of state financing of political parties and reimbursement of costs associated with reimbursement of election campaign.

Key words: political party, election campaign, public funding.

Відповідно до частин першої та другої статті 15 Конституції України суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не

© **ХОДАКІВСЬКИЙ Михайло Дмитрович** – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках планової теми відділу правових проблем політології «Політико-правові засади трансформації партійної системи України»

може визнаватися державою як обов'язкова. Принцип політичного плюралізму знаходить вияв у багатопартійності та свободі політичної діяльності. Згідно із частиною першою статті 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Цією статтею також встановлено, що політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Реалізація цих функцій неможлива без належного фінансування партійної діяльності.

Джерела партійних фінансових ресурсів можуть бути різноманітними. В демократичних країнах до 1960-х років фінансування партій здійснювалось за рахунок членських внесків, доходів від господарської діяльності та коштів приватних донорів. Державна фінансова підтримка партійної діяльності зводилась переважно до різних форм непрямого фінансування. Проте партійні видатки постійно зростали, відповідно зростала і потреба партій у збільшенні обсягів власного фінансування. Посилення залежності партій від приватного фінансування підвищувало ризик того, що партії поступово перетворюються на інструмент формування і вираження волі не стільки виборців, скільки тих, хто надає їм фінансову підтримку. Саме цим і пояснюється той факт, що починаючи з 1960-х років в країнах Європи почало запроваджуватись пряме державне фінансування партій: у 1966 р. – у Данії та Швеції, у 1967 р. – у ФРН, у 1969 р. – у Фінляндії, у 1974 р. – в Італії та США, у 1975 р. – в Австрії, у 1976 – у Португалії, у 1984 р. та 1988р. – відповідно у Греції та Франції. На сьогодні пряма державна фінансова підтримка надається партіям у більшості країн світу¹.

Якщо у 80-і роки державне фінансування політичних партій передбачало законодавство 21 країни, то до середини 90-х кількість таких країн збільшилась у кілька разів (його визнали законодавства 45 держав Африки, 17 колишніх соціалістичних держав, більшості держав колишнього СРСР). Отже, можна стверджувати, що це джерело фінансування політичних партій практично набуло універсаль-

ного характеру². На сьогодні у Європі залишилось лише чотири країни, де немає державного фінансування, серед них Мальта і Білорусь³.

На початку 90-х років ХХ ст. у більшості постсоціалістичних держав Європи на законодавчому рівні було закріплено «ліберальну» модель фінансування виборчих кампаній, яка не передбачала жодних обмежень фінансування партійної участі у виборах. Зокрема, не обмежувалися ні максимальний ліміт витрат на виборчу кампанію (розмір виборчого фонду), ні джерела формування виборчих фондів, ні розмір внесків; не було і будь-яких вимог щодо звітування про джерела походження та напрями використання коштів в ході виборчої кампанії⁴. Небезпека цієї моделі полягала у тому, що залежність політичних партій від приватних (приватного) інвесторів перетворювала ці партії на «античні клієнти», які обслуговують інтереси спонсора⁵.

У зарубіжних країнах застосовуються різні моделі фінансування політичних партій, а саме: 1) фінансуються лише політичні партії, які представлені у парламенті, а субсидії між ними розподіляються або пропорційно до числа мандатів, або в рівних сумах на кожний мандат (наприклад, Болгарія); 2) фінансуються політичні партії, які представлені у парламенті, але розмір субсидії залежить від кількості отриманих партією голосів виборців на парламентських виборах (наприклад, Бельгія, Іспанія, Кіпр); 3) фінансуються всі політичні партії, що беруть участь у парламентських виборах, незалежно від того, чи вони отримали мандати у парламенті, але розмір субсидій залежить від різних чинників (кількості отриманих голосів виборців, розміру власних партійних фондів тощо – Франція, ФРН, Греція)⁶. При цьому у всіх наведених моделях фінансування розмір державних субсидій у кінцевому підсумку залежить від підтримки партії виборцями за результатами парламентських виборів.

На міждержавному рівні було здійснено ряд спроб систематизації позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері, які знайшли відображення, зокрема, у Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001) «Фінансування політичних партій»⁷, Правилах фінансування політичних партій, прийнятих Венеціанською Комісією на своєму 46-му пленарному засіданні у Венеції 9 - 10 березня 2001 року⁸, Рекомендації REC (2003)4 Комітету Міністрів країнам – членам Ради Європи стосовно спільних правил проти корупції у фінансуванні

політичних партій та виборчих кампаній від 08 квітня 2003 року⁹, Оціночному звіті по Україні «Прозорість фінансування партій» (третій раунд оцінювання), затвердженому Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO) на 52-му Пленарному засіданні (Страсбург, 17-21 жовтня 2011 року)¹⁰, Керівних принципах ОБСЄ/БДПІ та Венеціанської Комісії щодо регулювання політичних партій (CDL-AD(2010)024), прийнятих Венеціанською Комісією на її 84 пленарній сесії (Венеція, 15-16 жовтня 2010 року)¹¹.

В Україні пряме державне фінансування політичних партій було запроваджене Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні» від 27.11.2003 року¹². Згідно з цим Законом, державне фінансування партій мало здійснюватись у двох формах: 1) фінансування статутної діяльності партій, не пов'язаної з їх участю у виборах до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України.

Право на одержання державного фінансування надавалось партіям, які самостійно або у складі виборчих блоків подолали виборчий бар'єр. Згідно із зазначеним Законом, щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності партій з Державного бюджету мав становити 0,01 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, що передує року виділення коштів, помноженого на кількість громадян, включених до списку виборців на останніх чергових виборах народних депутатів України. Відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час виборів народних депутатів, мало здійснюватися відповідно до Закону «Про вибори народних депутатів України». Закон передбачав відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але не більше граничної суми витрат виборчого фонду партії (блоку), встановленої законом (тобто в межах 150 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). 7.07.2005 р. Закон «Про вибори народних депутатів України» було викладено у новій редакції, за якою обсяг відшкодування державою витрат партій (блоків), пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, мав здійснюватися у розмірі

фактично здійснених витрат, але не більше 100 000 мінімальних розмірів заробітних плат для кожної партії (блоку). Згідно із Законом від 27.11.2003 р. державне фінансування статутної діяльності партій мало розпочатись з 1 січня 2007 р., а відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час виборів народних депутатів України – після парламентських виборів 2006 року. 4 травня 2006 року ЦВК було прийнято рішення про відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їх передвиборної агітації¹³. Загальний обсяг відшкодування склав 126 853 243 грн.

Відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням передвиборної агітації партій, було проведене і за результатами позачергових парламентських виборів 2007 року¹⁴. Загальний обсяг відшкодування у 2007 р. становив 185 984 255 грн.

Що ж стосується прямого державного фінансування статутної діяльності партій, то у встановлений законом строк воно так і не було запроваджене. Більше того, пунктом 91 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 р. положення законодавства України щодо державного фінансування політичних партій (як в частині фінансування статутної діяльності, так і в частині відшкодування витрат на фінансування передвиборної агітації) було скасовано¹⁵.

Рішенням Конституційного Суду України від 22.05.2008 р. у справі № 1-28/2008 за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України), пункт 91 розділу II Закону «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» було визнано таким, що не відповідає

дає Конституції України¹⁶. Проте, оскільки рішення Конституційного Суду не має зворотної сили і положення законодавства про державне фінансування політичних партій було скасовано, то зазначене рішення не призвело до відновлення дії положень про фінансування партій.

У 2006 році Україна приєдналась до Групи держав проти корупції (GRECO), яка здійснює моніторинг виконання згаданої вище Рекомендації Рес (2003)¹⁷. Положення національного законодавства щодо фінансування партій і виборчих кампаній неодноразово критикувались міжнародними організаціями, у тому числі Групою держав проти корупції (GRECO), Венеціанською комісією, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародною фундацією виборчих систем.

У лютому 2013 року Кабінет Міністрів України затвердив План першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2013 рік¹⁸. На виконання цього Плану Міністерством юстиції України у червні 2013 року було підготовлено проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів»¹⁹.

19 липня 2013 року Міністром юстиції України було підписано Наказ «Про проведення круглих столів щодо удосконалення виборчого законодавства України»²⁰. Згідно з цим наказом, в листопаді 2013 року проводилось обговорення рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO), Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії) та ОБСЄ щодо фінансування політичних партій та виборчих кампаній, можливості імплементації цих рекомендацій в національне законодавство.

Підпунктом 2 пункту 1 Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженого Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24, була передбачена розробка з урахуванням європейських стандартів проекту закону про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» (щодо фінансування діяльності політичних партій)²¹. Відповідні завдання передбачені також пунктом 1 розділу VI додатка 2 до Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011 - 2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2013 року № 1240²², підпунктом 2

пункту 15 плану заходів з впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 року № 514²³, пунктом 11 плану першочергових заходів з подолання корупції, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 647²⁴, пунктом 77 плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020" у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 213²⁵.

14 жовтня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні» (Антикорупційна стратегія) на 2014 - 2017 роки, який значну увагу приділяє, зокрема, і запобіганню корупції у представницьких органах влади, чому присвячений окремий блок у законі²⁶.

Серед заходів, які були запропоновані в Антикорупційній стратегії, запровадження державного фінансування партій є одним із першочергових пунктів. Зокрема, передбачалося ухвалити законодавство щодо виконання рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) у частині встановлення обмежень і забезпечення прозорості та підзвітності фінансування політичних партій і виборчих кампаній, зокрема в частині; уніфікувати регулювання фінансування виборчих кампаній, передбачених законами України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України» і «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»; запровадити пряме державне фінансування діяльності політичних партій як бюджетного фінансування статутної діяльності партій на основі результатів виборів; визначити вимоги щодо прозорості поточного фінансування партій, зокрема шляхом регулярного подання звітів, оприлюднення звітів політичних партій у доступній формі з детальною інформацією про отримані доходи (зокрема осіб, які зробили внесок на фінансування партії), видатки (витрати) та зобов'язання фінансового характеру; чітко регламентувати здійснення пожертв і дарунків, встановлення обмежень щодо розміру одержання пожертв та дарунків політичними партіями; визначити зміст і форми річних звітів політичних партій; забезпечити належний облік прибутків, витрат, боргів і активів, подання консолідованих звітів;

запровадити незалежний аудит поточної та передвиборчої звітності партій сертифікованими аудиторами; створити ефективний механізм моніторингу дотримання законодавства щодо фінансування політичних партій та виборчих кампаній, розслідування порушень та притягнення винних осіб до відповідальності, створення (визначення) з цією метою державного органу, що відповідає міжнародним стандартам щодо незалежності та ефективності діяльності; встановити дієві та пропорційні санкції за порушення законодавства щодо політичного фінансування.

За результатами 16-го Саміту Україна-ЄС, що відбувся 25-го лютого 2015 року у Брюсселі Україна погодилась у повному обсязі виконати рекомендації ОБСЄ/БДПЛ щодо удосконалення виборчого законодавства, вжити заходів, спрямованих на своєчасне прийняття необхідних законодавчих актів, розглянути необхідність прийняття Виборчого кодексу та впровадження чітких правил збалансованого доступу до ЗМІ учасників виборчого процесу.

8 жовтня 2015 року Верховна рада прийняла Закон про зміни до деяких законодавчих актів України щодо недопущення та протидії політичній корупції²⁷. Ним передбачено внесення змін до Законів України «Про політичні партії в Україні», «Про Рахункову палату», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про запобігання корупції», до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

Серед нововведень – впровадження державного фінансування політичних партій (статутної діяльності політичних партій та компенсації витрат на передвиборчу агітацію); визначення розмірів внесків фізичних та юридичних осіб на користь партій; деталізацію положень законодавства з питань фінансової звітності політичних партій про надходження та використання коштів; забезпечення доступу громадськості до інформації про джерела фінансування політичних партій тощо. Крім того, запропоновано встановлення адміністративної відповідальності за порушення порядку надання або отримання внеску на користь партії або державного фінансування її статутної діяльності та кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичних партій.

Зокрема, новою статтею 17-1 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено, що за рахунок коштів Державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їхньою участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента України і місцевих виборах, а також відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України.

Політична партія має право на відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації на виборах народних депутатів України, якщо на останніх чергових або позачергових така партія взяла участь у розподілі депутатських мандатів.

Відшкодування здійснюється у розмірі фактично здійснених партією витрат, але не більше максимального розміру виборчого фонду партії. Згідно з законом «Про вибори народних депутатів України» максимальний розмір виборчого фонду партії становить 90 000 мінімальних заробітних плат (на сьогодні 125 020 000 грн.).

У 2014 році громадянська мережа «Опора» оприлюднила цифри найбільших партійних виборчих фондів на останніх парламентських виборах. Так, «Батьківщина» витратила 109,5 млн грн (з них свої кошти – 2 млн грн, 107,5 млн грн – добровільні внески); «Опозиційний блок» – 106,4 млн грн (з них 93,5 млн грн – свої кошти, 12,9 млн грн – добровільні внески); «Народний фронт» – 93,6 млн грн (92,4 млн грн – свої кошти, 1,3 млн грн – добровільні внески); «Радикальна партія Ляшка» – 93,3 млн грн (69,9 млн грн – свої кошти, 3,4 млн грн – добровільні внески)²⁸.

Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій становитиме дві сотих розміру мінімальної заробітної плати, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні в загальнодержавному багатомандатному окрузі.

За даними ЦВК, у позачергових виборах народних депутатів України 26 жовтня 2014 року взяли участь 16 052 228 виборців²⁹. Таким чином, на статутну діяльність політичних партій у 2017 році має бути виділено 442 399 403 грн. На сьогодні на бюджетні кошти можуть претендувати 10 політичних сил³⁰. З цього переліку виключена Комуністична партія України, оскільки її діяльність заборонена.

Політична партія	Відсоток
Політична партія «Всеукраїнське політичне об'єднання «Заступ»	2,65
Політична партія «Громадянська позиція (Анатолій Гриценко)»	3,10
Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,1
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	4,71
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44
Політична партія «Опозиційний блок»	9,43
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97
Партія «Блок Петра Порошенка»	21,82
Політична партія «Народний фронт»	22,14

Кошти, виділені з державного бюджету України на фінансування статутної діяльності політичних партій, розподіляються Центральною виборчою комісією між політичними партіями в такому порядку:

10% щорічного обсягу державного фінансування розподіляється порівну між партіями, які пройшли до Верховної Ради за умови, що кількість представників однієї статі серед народних обранців не перевищує двох третин (66,7%);

90% від вказаної суми розподіляється пропорційно до кількості дійсних голосів, поданих за списки кандидатів у народні депутати України на останніх виборах.

Серед шести парламентських партій, на 10% (44 239 940 грн) щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності зможе претендувати лише «Об'єднання «Самопоміч», кількість представників чоловічої статі серед народних обранців якої становить 65,63%.

Політична партія	Грн.
Політична партія «Всеукраїнське політичне об'єднання «Заступ»	11 605 988
Політична партія «Громадянська позиція (Анатолій Гриценко)»	13 582 081
Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	13 636 129
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	20 587 803
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	24 827 738
Радикальна партія Олега Ляшка	32 549 156
Політична партія «Опозиційний блок»	41 235 508
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	92 219 502
Партія «Блок Петра Порошенка»	95 375 884
Політична партія «Народний фронт»	96 779 614

Рішення про надання та припинення державного фінансування статутної діяльності політичних партій приймається Національним агентством з питань запобігання корупції на підставі результатів останніх чергових або позачергових виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Відповідне рішення приймається на основі звітів партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

Підставою для відмови відшкодування витрат є встановлення факту неподання фінансової звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду партії у визначений законом строк, подання неповної або недостовірної інформації.

Державний контроль за законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету України на фінансування їхньої статутної діяльності, здійснюють

Рахункова палата та Національне агентство з питань запобігання корупції.

За законом, політичні партії повинні подавати звітність до органу державного контролю у сфері фінансування партій та виборчих кампаній. Звіти включатимуть дані про майно, доходи, витрати і фінансові зобов'язання. Партії зобов'язані щоквартально надіслати такі звіти у паперовій та електронній формах. Звіти включатимуть деталізовану інформацію про кожен внесок та витрату, а також дані про всіх донорів - фізичних та юридичних осіб. Ці звіти повинні бути опубліковані на сайті державного органу і на сайтах відповідних політичних партій. На жаль, через затримку запуску Національного агентства з питань запобігання корупції досі не затверджена форма подання звіту.

Законом також передбачено можливість надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям у формі внесків на підтримку партій. Внеском на підтримку партії є грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, позики (кредити), нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального або негрошового характеру, у тому числі членські внески членів партії, спонсорство третіми особами заходів чи іншої діяльності на підтримку партії, товари, роботи, послуги, надані або отримані безоплатно чи на пільгових умовах (за ціною, нижчою за ринкову вартість ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку), отримані партією, її зареєстрованою в установленому порядку місцевою організацією, висунутим партією чи її місцевою організацією кандидатом на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах.

Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку партії від громадянина України протягом одного року не може перевищувати ста розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески (на сьогодні 138 700 грн.). Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку партії від юридичної особи протягом року не може перевищувати двохсот п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески (на сьогодні 344 500 грн.). Якщо фізична або юридична особа здійснює або може здійснювати вирішальний вплив на діяльність однієї або кількох юридичних осіб (зо-

крема, є кінцевим бенефіціарним власником (контролером) юридичної особи), внески такої фізичної або юридичної особи і підконтрольних їй юридичних осіб вважаються внеском однієї особи і обмежуються загальним розміром (сумою) внеску (внесків), встановленим цією статтею.

Головним недоліком затвердженого законодавством підходу є те, що державне фінансування статутної діяльності та відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації на виборах, отримуватимуть лише найбільші політичні партії. Такий підхід створить передумови для консервування політичної системи та призведе до нерівності та дискримінації суб'єктів виборчого процесу.

У законі не враховано вимог частини першої статті 95 Конституції України, згідно з якою бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Але в цілому, очевидно, що зазначені зміни до законодавства суперечитимуть інтересам практично всіх великих політичних партій в Україні, які є критично залежними від тіньового фінансування. Тому можемо прогнозувати намагання обходити вимоги законодавства щодо фінансування політичних партій.

У цьому контексті особливого значення набуває роль державних органів, покликаних контролювати фінансову діяльність. Головну роль у цьому процесі має відігравати Національне агентство з питань запобігання корупції. Проблема, однак, полягає в тому, що цей орган досі не сформовано, так само як не визначено остаточно його майбутній склад.

Зрештою, не варто забувати про прикрий прецедент попередньої спроби запровадження державного фінансування партій, яка завершилася невдачею після того, як парламент не передбачив кошти на ці потреби у бюджеті на 2008 р. і зрештою скасував відповідні положення, які так і не набули чинності. Подібна загроза існує й сьогодні, особливо зважаючи на скрутне бюджетне становище України та не надто велику популярність фінансування політичних партій з бюджету в суспільстві.

В цілому ж державне фінансування партій значною мірою запобігає корупції у політиці – адже залежність партій від приватного

фінансування підвищує вірогідність того, що доступ до владних повноважень використовуватиметься для надання підтримки тим, хто фінансує партійну діяльність. По-друге, державне фінансування гарантує певний мінімальний рівень фінансової підтримки партій, який не залежить від наявності джерел приватного фінансування. Тим самим державне фінансування сприяє створенню рівних можливостей для міжпартійної конкуренції. По-третє, наявність державного фінансування дозволяє партіям переорієнтуватись з пошуку додаткових джерел фінансування на розвиток партійної ідеології, місцевих осередків, посилення кадрових та організаційних ресурсів.

1. *Ковриженко Д.* Концепція змін до законів України щодо підвищення прозорості фінансування політичних партій та виборчих кампаній в Україні / Д.Ковриженко, О. Чебаненко // Науково-популярний журнал «Часопис ПАРЛАМЕНТ». – №2. – 2009. – С. 5. 2. *Шведа Ю.* «Действующая система финансирования партий защищает плутократию» / Ю. Шведа // Бизнес. – 17 октября 2011. – № 42 (977). – С. 10-11. 3. *Державне фінансування партій: плюси та ризики* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/59246-derhavne_finsanuvannja_partij_pljusi_ta_riziki 4. *Шведа Ю.* Цит. работа. 5. *Кустова С. М.* Фінансування політичних партій як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС / С.М. Кустова // Вісник НАДУ. – 2005. – № 3. – С. 106. 6. *Юдин Ю.* Политические партии и право в современном государстве / Юдин Ю. – М. : Инфра-М, 1998. – С. 169-171. 7. *Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001) «Фінансування політичних партій»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC47D147FA17?art_id=48962&cat_id=46352. 8. *Правила фінансування політичних партій* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art_id=49002&cat_id=46352. 9. *Рекомендації REC (2003)4 Комітету Міністрів країнам – членам Ради Європи стосовно спільних правил проти корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (прийнято Комітетом Міністрів 08 квітня 2003 року на 835-му засіданні Заступників Міністрів)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC47D147FA17?art_id=48964&cat_id=46352. 10. *Оціночний звіт по Україні «Прозорість фінансування партій» (третій раунд оцінювання), затверджений Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO) на 52-му Пленарному засіданні (Страсбург, 17-21 жовтня 2011 року)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep. 11. *Керівні принципи ОБСЄ/БДПІЛ та Венеціанської Комісії щодо регулювання політичних партій (CDL-AD(2010)024), прийнятих Венеціанською Комісією на її 84 пленарній*

сесії (Венеція, 15-16 жовтня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/odihr/216291?download=true>. **12.** *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні.* Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1349-15>. **13.** *Про відшкодування політичним партіям (політичним партіям, що входили до виборчих блоків політичних партій) витрат, пов'язаних з фінансуванням їх передвиборної агітації :* Постанова ЦВК від 04.05.2006 р. №1215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=21638&what=0>. **14.** *Про відшкодування політичним партіям (політичним партіям, що входили до виборчих блоків політичних партій) витрат, пов'язаних з фінансуванням їх передвиборної агітації :* Постанова ЦВК від 06.11.2007 р. №554 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=23369&what=0>. **15.** *Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України .* Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/107-17>. **16.** *Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2008 р. у справі № 1-28/2008* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>. **17.** *Технічний документ – Концепція змін до Законів України щодо підвищення прозорості фінансування політичних партій та виборчих кампаній в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Technical%20Papers/UPAC-UA/344-UPAC-TP-Laboratory_PPF_2Dec09_Ukr.pdf. **18.** *Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік :* Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2013 року №73-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/73-2013-%D1%80>. **19.** *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів :* проект Закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48621. **20.** *Про проведення круглих столів щодо удосконалення виборчого законодавства України :* наказ від 19.07.2013 р. №712/7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0712323-13>. **21.** *Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>. **22.** *Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2013 року № 1240* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-%D0%BF>. **23.** *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 липня 2012 року № 514* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-2012-%D1%80>. **24.** *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 647* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/647-2014-%D1%80>. **25.** *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 213* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/>

laws/show/213-2015-%D1%80. **26.** *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки* : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>. **27.** *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення та протидії політичній корупції* : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/731-19>. **28.** *Кому може бути вигідне фінансування партій з Держбюджету?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovoidilo.ua/2015/07/21/stattja/polityka/komu-mozhe-buty-vyhidne-finansuvannya-partij-z-derzhbyudzhetu> **29.** *Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/ **30.** *Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910#>.

***Khodakivskyi Myhailo.* Establishment of state financing of political parties in Ukraine statute activity**

Based on the analysis of legislation of Ukraine, the article deals with the political and legal basis for establishment of state financing of political parties in Ukraine statute activity, shows the genesis of the political and legal mechanisms of state financing of political parties and reimbursement of costs associated with reimbursement of election campaign.

Financing of political parties in Ukraine were imposed by introduction of changes and amendments to the core law on political parties in 2003. However, due to the peculiarities of the legislation, the norm of financing of political parties was dormant.

As a part of Ukraine's international commitments and the implementation of the action plan for the integration of Ukraine into the European Union, a new stage of development of legislation on financing of political parties started in 2011. Its integral part was adoption of a number of amendments to the law on preventing and combating political corruption, including the budget funding of political parties in 2015.

However, the introduction of the current mechanism for financing is related to its subsequent statutory provision, which does not consider this step completed, and financing of parties - finally settled.

Key words: political party, election campaign, public funding.

ТРЕТІЙ СЕКТОР ЯК ПОСТАЧАЛЬНИК СУСПІЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ПОСЛУГ: ПЕРСПЕКТИВИ І ВИКЛИКИ

Розглянуто причини залучення організацій громадянського суспільства до надання суспільно значимих послуг. На основі аналізу досвіду країн Східної Європи, які почали активно залучати неурядові організації до надання соціальних послуг завдяки доступності європейських структурних фондів, вказано на можливі негативні наслідки такої співпраці.

Ключові слова: організації громадянського суспільства, державно-приватне партнерство, ЄС, волонтерство.

Згурская В. Л. Третий сектор как поставщик общественно значимых услуг: перспективы и вызовы

Рассмотрено причины привлечения организаций гражданского общества к предоставлению общественно значимых услуг. На основе анализа стран Восточной Европы, начавших активно привлекать неправительственные организации к предоставлению социальных услуг благодаря доступности европейских структурных фондов, указано на возможные негативные последствия такого сотрудничества.

Ключевые слова: организации гражданского общества, государственно-частное партнерство, ЕС, волонтерство.

Zgurska Valentyna. The third sector as a provider of public services: prospects and challenges

The causes of the involvement of civil society organizations in the provision of public services are considered. The experience of the Eastern European countries, which promote active participation nongovernmental organizations as public services providers due to the availability of European structural funds, reveals the possible negative consequences of such cooperation.

Key words: civil society organizations, public-private partnerships, the EU, volunteering.

У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, затвердженій Указом Президента 26 лютого 2016 року зазначено, що стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

розвитку України передбачає запровадження практики закупівлі соціальних та інших суспільно значущих послуг через соціальне замовлення та забезпечення рівного доступу організацій громадянського суспільства та бюджетних установ до надання соціальних та інших суспільно значущих послуг за рахунок бюджетних коштів;

Іншими словами йдеться про залучення представників третього сектору до надання суспільно значущих послуг, що, однак, не завжди, як свідчить досвід країн Східної Європи, стимулюватиме розвиток громадянського суспільства.

Саме поняття третього сектору з'явилося у середині 1970-х років для позначення організацій, що 1) не були державними і розвивалися за рахунок податків громадян, 2) не займалися підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку. Як слушно зазначив А. Етіціоні, існує «третя альтернатива, сектор ... між державою та ринком»¹. Згідно з цим підходом організації громадянського суспільства (ОГС) розглядаються як такі, що не включені у державну структуру і є елементами громадянського суспільства, а основною метою їх діяльності є не отримання прибутку і його подальший перерозподіл між членами організації в якості їх особистого доходу.

Джерелами фінансування цих організацій можуть бути: членські внески, пожертвування, спонсорство, публічні збори коштів у громадських місцях, благодійні акції тощо². Але основні кошти, особливо у контексті молодих демократій, де громадянське суспільство є відносно молодим, складають дотації або гранти з державних і приватних джерел. Непряма підтримка надається у вигляді податкових пільг для благодійників, знижені ставки за використання державної власності або власності територіальних громад, відрахування певного відсотку податку на доходи фізичних осіб на користь певної ОГС.

У більшості країн Західної Європи механізм зменшення податків є найбільш поширеними, зменшуючи прибуток, що підлягає оподаткуванню, зайнятих індивідів від кількості коштів, переданих ОГС. З професіоналізацією роботи ОГС та збільшення конкуренції за ресурси, спостерігається їх перехід до ринково орієнтованої поведінки. Іншими словами, за Г. Анхейром, «неприбуткові стали більш схожі на прибуткові»³.

Активне залучення ОГС до надання суспільно значущих послуг зумовлено двома причинами: невдачами ринку та держави. Ринок

нездатний забезпечити надання публічних благ усім громадянам і не спроможний підтримувати будь-що, що виходить за межі логіки отримання прибутку⁴. В свою чергу держава нездатна ефективно надавати публічні блага усім, хто їх потребує, орієнтуючись насамперед на кількість потенційних споживачів, і задовольняти вимоги різноманітних груп суспільства. Це має місце тоді, коли надання державою публічних благ узалежнюється від одностайної підтримки більшості виборців за одне специфічне добро, радше ніж за кілька. На початку 1980-х років потреба реформування державного управління широко поширилася у країнах Західної Європи. З огляду на низку викликів, що постали перед державою (економічний, демографічний, соціальних), – роблячи її нездатною, щоб державне управління з усім ефективно справлялося – зміна відбулася у напрямі урядування та змішування державного, приватного і громадянського секторів⁵.

У випадку невдачі чи то держави, чи ринку, функція третього сектору полягає у пом'якшенні потенційних невдач і гарантуванні того, що потреби громадян будуть задоволені найбільш оптимальним чином. Теорія взаємозалежності стверджує, що сектор громадянського суспільства компенсує обмеження як ринкових механізмів, так і недоліки надання послуг державними органами⁶. Таким чином ОГС краще підготовлені до надання публічних послуг⁷, оскільки їх пріоритетом є якість послуг, а не отримання прибутку, а завдяки їх тісним зв'язкам з місцевою громадою вони мають більше спеціальних знань і навичок, користуються більшим авторитетом, ніж державні органи⁸. Більше того, завдяки волонтерству або низькій оплаті робочої сили, їх послуги є також дешевшими, ніж ті, що надають державні агентства⁹. Окрім надання соціальних послуг ОГС сприяють розвитку солідарності, соціального капіталу, волонтерства, демократії, участі та культурній специфічності¹⁰.

У країнах Східної Європи організації третього сектору взяли на себе роль постачальника соціальних послуг з двох причин: 1) щоб задовольнити попит на певні публічні послуги серед громадян, насамперед в освіті, охороні здоров'я, соціального забезпечення; 2) щоб адаптуватися до нових потреб, зосереджених переважно у сфері охорони довкілля та зміцненні миру в глобальному та локальному вимірах.

Очевидно, що правове середовище відіграє важливу роль у визначенні умов, за яких ОГС спроможні брати участь у симетричних відносинах з органами державної влади. Правове регулювання діяльності третього сектору у країнах Східної Європи перебуває під сильним впливом західноєвропейських підходів і не завжди вдало враховує особливості умов конкретної країни. Це породжує неоднозначність у їх правовому статусі та неврегульованість щодо окремих питань. Приміром, в Угорщині розрізняють громадянські неприбуткові організації та неприбутковими організаціями, створені згідно з законом або державними інститутами: асоціації публічного права та публічні фонди¹¹. В 1990-ті роки Угорський фонд розвитку місцевих соціальних мереж визначив себе як «незалежну організацію національного масштабу, створену Міністром соціального забезпечення»¹², а його фінансування складалося не лише з коштів, отриманих від центрального уряду, а й від європейської програми PHARE. У Чехії законодавче визначення неприбуткової організації станом на кінець 2009 року все ще було відсутнє¹³.

Навіть запровадження певних методів фінансування, щоб уберегти організації третього сектору від державної залежності, такі як податкові механізми перерозподілу прибутку на дохід індивідів на користь неурядових організацій, може призвести до створення різкого дисбалансу між великими і дрібними ОГС. Як правило, такі надходження спрямовуються тим ОГС, які є популярними в результаті проведення рекламних кампаній.

Ідея так званого «процентного закону» з'явилася в Угорщині у 1991 році за ініціативою політичної партії «Альянс вільних демократів» для забезпечення певної фінансової незалежності ОГС від урядових грантів. З 1997 року платник податку міг спрямовувати 1% податку на свої доходи на користь обраної ним громадської організації. У Польщі згідно ст. 27 закону «Про суспільно-корисну діяльність і волонтерство» (2003) платник податку на доходи може перерахувати 1% податку на користь обраної ним суспільно-корисної організації. Отримані таким чином кошти можуть бути використані організацією тільки на здійснення суспільно-корисної діяльності, а міністр, який відповідає за державні фінанси, повинен до 30 вересня кожного року опублікувати в Інтернеті список таких організацій, із зазначенням їх назви, номеру у Національному судовому реєстрі, обсягів коштів, от-

риманих в рамках 1% податку на доходи за попередній рік. До 2004 року аналогічна схема була запроваджена у Чехії, Румунії, Словаччині. Крім того в Угорщині був створений Національний громадянський фонд (НГФ), що розпоряджався 1% коштів, що надійшли від податку на доходи фізичних осіб, які використовувалися на операційні затрати ОГС (60% від суми), різноманітну благодійну діяльність (30%) і власні адміністративні затрати (10%). НГФ розподіляв гранти, які підлягали поверненню та безоплатні гранти, виходячи із заявок, отриманих одним з його органів, що приймали рішення¹⁴.

Зазначимо, що з 1980-х років важливість третього сектору на Європейському континенті постійно зростає. Нові функції, отримані ОГС у сфері надання послуг, дали змогу по-новому оцінити державно-приватні відносини. ОГС спроможні позбавлені недоліків бюрократичних процедур та здатні брати конкурентну участь у справедливому наданні соціальних послуг, що представляє крок у напрямку до зміцнення прозорості, зменшення корупції, посилення демократичної підзвітності, так само як ставки залишають високими як для уряду, так і для третього сектору спільно працювати для вигоди місцевих громад. Інтерес ЄС до третього сектору думку Г. Анхейєра зумовлений фундаментальними змінами в структурі європейського суспільства, зокрема демографічним чинникам, зростаючим середнім класом та зміною ролі держави¹⁵.

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) є першим структурним фондом, створеним у 1957 році після підписання Римської угоди. Його завданням було сприяння зростанню зайнятості та збільшення мобільності робочої сили. Фонд пройшов через низку трансформацій: до кінця 1987 року країни-члени були єдиними акторами, що приймали визначали пріоритетні напрями його діяльності. Однак починаючи з 1988 року було запроваджено чотири керівних принципи його управління: концентрація (фонди направлялися у сфери, що потребували найбільше уваги), програмування (впровадження 7-річних планових періодів), доповнюваність (вимога додаткового фінансування проєктів, вибраних фондом, з національних бюджетів) та партнерство (визначене як «консультація» з усіма зацікавленими акторами, включаючи Європейську комісію). Останнє призвело до формування нових відносин між державою та ОГС у нових країнах-членах.

У 2007-2013 роках надходження з ЄСФ становили один з основних фінансових джерел для волонтерського сектору у країнах Східної Європи, що отримали доступ до структурних фондів після вступу до Євросоюзу. На сьогодні багаторічний бюджет фонду заснований на принципах співфінансування та спільного управління. Співфінансування дає змогу державним і приватним організаціям отримувати фінансову допомогу зі структурних фондів Євросоюзу, яка може складати від 50% до 85% їх загального бюджету.

Маючи за мету посилення ефективності діяльності органів, що надають послуги, впровадження ЄСФ квазіринкових механізмів для надання публічних благ засвідчило фундаментальні зміни у ролі держави, що завдяки регулятивній функції здатна створити умови, що сприяють конкуренції у сфері надання соціальних послуг. Недавні аналізи результатів реалізації політики згуртованості, підкреслюють той факт, що досягнення цілей операційних програм залежить від ефективності інституційної системи, створеної у державах-членах¹⁶.

Серед нових впроваджених механізмів, квазіринкові мають більш помітний вплив на діяльність органів державної влади та ОГС у Східній Європі, де вони з'явилися відносно недавно. Порівняно з рівнем державного фінансування, кількість ресурсів, розподілених через структурні фонди, становить вагомий обсяг коштів, які ОГС отримали для реалізації своїх проектів, конкуруючи з державними органами та прибутковими організаціями.

Однак у деяких країнах, зокрема Румунії, конкуренція призвела до набуття великими ОГС, що співробітничать з урядом, привілейованого статусу. Для держави така тенденція є досить вигідною, оскільки чим більша ОГС, тим якісніші послуги вона може надавати, а тривала співпраця з однією і тією ж організацією полегшує процес підзвітності та гарантує стабільність кінцевого результату. В свою чергу, якщо неурядова організація зацікавлена у подальшій співпраці з органами державної влади, то вона менш критично оцінюватиме їх роботу.

Нові риси взаємодії між третім сектором і органами державної влади проявляються у: повному чи частковому фінансуванні, стратегічному плануванні на коротко- чи середньостроковий період, і так званому «стійкому партнерстві» – інтегрованому підході до під-

готовки, фінансування та моніторингу проектів, здійснених у співпраці з ЄС, на національному та місцевому рівні. Сильна залежність від державних ресурсів може зменшити спроможність цих ОГС боротися за свій розвиток, орієнтуючись на пріоритети, визначені державою, а не на потреби своїх членів та реалізацією власної місії. За відсутності сильного регуляторного середовища це може призвести до того, що ОГС переглянуть свої цілі та уникатимуть критикувати політику органів державної влади.

У країнах Східної Європи волонтерський сектор діє фактично з обмеженим залученням громадян і з малою членською базою, що призводить до постійного пошуку джерел фінансування. Це призводить до концентрування важливої частини ресурсів на тому, щоб відповідати вимогам, встановленим чи то донорами, чи то урядом. Згідно типології С. Куне і П. Селле, ОГС в регіоні тісно взаємодіють з органами державної влади і стають все більш залежними від держави як у плані фінансів, так і контролю¹⁷.

Отже, прихід структурних фондів у країни Східної Європи впровадив квазіринкові механізми, за якими кошти надавалися державному сектору, прибутковим і неприбутковим організаціям на основі конкурентних заявок. Хоча такий крок дає змогу уникнути як невдач держави, так і ринку, він також призводить до низки небажаних і непрогнозованих наслідків, здатних призвести до перегляду відносин між державою та третім сектором, такі як: коротко- і середньострокове планування, а не довгострокове; створення великих союзів ОГС за рахунок менших організацій, більш близьких до громад; активізація діяльності у пріоритетних для фінансування сферах за рахунок ігнорування місцевих потреб, які не входять у перелік пріоритетів донорських організацій.

1. *Etzioni A.* The third sector and domestic missions / A. Etzioni // *Public Administration Review*. – 1973. – Vol. 33. – №4. – P. 314. 2. *Guess G.* Helping civil society survive in Central and Eastern Europe / G. Guess, S. Adams // In *Koncz K.* NGO Sustainability in Central Europe: Helping civil society survive. – Budapest : Open Society Institute, 2005. – P. 31. 3. *Anheier H.* The third sector in Europe: Five theses / H. Anheier // In *Zimmer A., Stecker C.* Strategy mix for nonprofit organisations: Vehicles for social and labour market integrations. – N.Y. : Springer, 2004. – P. 289. 4. *Hansman H.* Economic theories of non-profit organizations / H. Hansman // In *Powell W.* The non-profit sector: A research handbook. – New Haven : Yale University Press, 1987. – 264 p. 5. *Findlay J.* Delivering public services

in CEE countries: Trends and developments / J. Findlay, M. Debicki. – Bratislava : NISPAcee, 2002. **6.** *Prewitt K.* The importance of foundations in an open society / K. Prewitt // In *The future of foundation in an open society.* – Guetersloh : Bertelsmann Foundation Publishers, 1999. – 190 p. **7.** *Wallis J.* Revitalizing the contribution non-profit organizations can make to the provision of human services / J. Wallis, B. Dollery // *International Journal of Social Economics.* – 2006. – Vol. 33. – №7. – P. 491-511. **8.** *Bottery S.* Working with government: An alternative way [Електронний ресурс] / S. Bottery // *Third Sector Online.* – 2005. – 26 January. – Режим доступу : <http://www.thirdsector.co.uk/working-government-alternative/article/616597>. **9.** *Feiock R.* The role of nonprofit contractors in the delivery of local services / R. Feiock, H. Jang. – Washington, DC : The Aspen Institute, 2007. – 160 p. **10.** *Enjolras B.* Between market and civic governance regimes: Civiness in the governance of social services in Europe / B. Enjolras // *Voluntas.* – 2009. – Vol. 20. – P. 289. **11.** *Bullain N.* Civil vision: Comprehensive non-profit legislative reform concept: Questions and alternatives / Bullain N. – Budapest : Typoezis Kft, 2004. – 72 p. **12.** *Siegel D.* The rebirth of civil society: The development of the nonprofit sector in East Central Europe and the role of western assistance / D. Siegel, J. Yancey. – N.Y. : Rockefeller Brothers Fund, 1993. – P. 36. **13.** *The 2009 NGO Sustainability Index* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.usaid.gov/locations/europe_Eurasia/dem_gov/ngoindex/2009/complete_document.pdf. **14.** *Perkowski T.* From dimes to millions – The one percent system: Financing for Central European CSOs / T. Perkowski // In *Koncz K.* *NGO Sustainability in Central Europe: Helping civil society survive.* – Budapest : Open Society Institute, 2005. – 71-86. **15.** *Anheier H.* Цит. праця. – P. 298. **16.** *Pop D.* Challenges to local authorities under EU structural funds: Evidence from mixed quasi-markets for public service provision in Romania / D. Pop, R. Radu // *JCMS: Journal of Common Market Studies.* – 2013. – Vol. 51 – №6. – P. 1108–1123. **17.** *Kuhnle S.* Meeting needs in welfare state: Relations between government and voluntary organizations in Norway / S. Kuhnle, P. Selle // In *Ware A., Goodin R.* *Needs and welfare.* – L. : Sage, 1990. – P. 165–184.

Zgurska Valentyna. The third sector as a provider of public services: prospects and challenges

Two reasons explain the emergence and the utility of civil society organizations (CSOs): market failure and state failure. The first states that the market is neither able to secure the provision of public goods to all the citizens, nor capable of sustaining anything that operates outside the logic of profit-making. The second draws attention to the incapacity of the state to efficiently deliver public goods for the needs and demands of society's diverse groups. This occurs when the provision of public goods supplied by the state becomes dependent on the unilateral support of a majority of voters for one specific good, rather than for many.

Given the numerous challenges posed to the state – making it impossible for the public sector to handle everything efficiently – a shift occurred towards governance and public–private–civil sector mix. In cases of either state or market failure,

the function of the third sector is to correct against potential shortcomings and to guarantee that the needs of the citizens are optimally addressed.

In the new democracies the new characteristics of the interaction between third sector and public authorities include: full or partial financing, strategic planning for short- or medium-term, and sustained partnership – the integrated approach for preparation, financing and monitoring of projects done in collaboration at EU, at the national and local level. The strong dependency on public resources may diminish the capacity of CSOs to represent the interest of citizens, local communities or vulnerable social groups.

The availability of the EU structural funds in the Eastern European countries shaped the operation of mixed quasi-markets for service delivery, in which funds are assigned to public sector, for-profits and not-for-profits based on competitive bidding. While this solution avoids both state and market failure, it does bring about a series of unintended consequences capable of redefining the state–third sector relation, such as: short- to medium-term planning, rather than long-term, sustainable planning; strong dependency on public resources; the formation of large coalitions of CSOs at the disadvantage of smaller, community-based organisations; a constant incentive to work within the funding priority areas and move away from local needs not targeted in the project calls.

Key words: civil society organizations, public-private partnerships, the EU, volunteering.

УДК 324. 87

Ю. О. ОСТАПЕЦЬ

УСТАНОВЧІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ

Аналізуються установчі вибори в Україні, якими автор вважає вибори Президента України 1991 і 1994 рр. та парламентські вибори 1994 р.

Робиться висновок, що установчі вибори в Україні виконали покладені на них функції в умовах демократичного транзиту, встановивши інституційний дизайн і моделі електоральної поведінки.

Ключові слова: установчі вибори, вибори Президента України, парламентські вибори, демократичний транзит.

Остапець Ю. А. Учредительные выборы в Украине

Анализируются учредительные выборы в Украине, которыми автор считает выборы Президента Украины 1991 и 1994 гг., а также парламентские выборы 1994 г.

© **ОСТАПЕЦЬ Юрій Олександрович** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету

Делается вывод, что учредительные выборы в Украине выполнили их специфические функции в условиях демократического транзита. Они установили институционный дизайн и модели электорального поведения.

Ключевые слова: *учредительные выборы, выборы Президента Украины, парламентские выборы, демократический транзит.*

Ostapets Yrii. Constituent elections in Ukraine

The article investigates the constituent elections in Ukraine, which the author considers the presidential elections in Ukraine in 1991 and 1994 and parliamentary elections in 1994.

In the process of democratic transition, including in post-communist Eastern Europe, "constituent elections" play a triple role: institutional, behavioral and transformational.

Key words: *constituent elections; presidential elections; parliamentary elections; democratic transition.*

У процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах Східної Європи, «установчі вибори» відіграють трояку роль: 1) інституційну – вони встановлюють систему політичних інститутів, в рамках яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – вони формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – вони створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих, або переходу до нових недемократичних форм правління¹.

Мета статті – охарактеризувати установчі вибори в Україні та показати їх вплив на подальшу електоральну практику. Для досягнення мети автор ставить наступні завдання: а) охарактеризувати концепт «установчих виборів»; б) проаналізувати вибори Президента України 1991, 1994 рр., вибори до Верховної Ради України 1994 р. та показати їх вплив на подальшу електоральну конкуренцію в Україні.

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори Президента України 1991 і 1994 рр. та парламентські вибори 1994 р.²

Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р. за системою абсолютної більшості (у разі відсутності кандидата, що набрав абсолютну більшість від числа тих, що взяли участь у виборах, передбачався другий тур, у якому змагалися двоє, що набрали найбільше голосів). Слід відмітити, що більшість політичних партій,

які були утворені до президентських виборів, у своїх програмах констатували необхідність введення поста Президента України, який би одноосібно ніс відповідальність за зовнішню і внутрішню політику України. На нашу думку, запровадження поста Президента в кінцевому результаті привело до збереження партійної номенклатури, яка в подальшому переформатувалася в Інститут президентства в Україні (Адміністрація президента, обласні, районні державні адміністрації тощо).

1 вересня 1991 р. Народний Рух України висунув В. Чорновола кандидатом на пост Президента України. Швидко виявилось, що націонал-демократичний табір не зможе об'єднатися, а взаємні амбіції унеможливають висунення спільного кандидата. Таким чином, окрім В. Чорновола, балотувалися Л. Лук'яненко та І. Юхновський.

Натомість, свій шанс використала та частина партійної номенклатури, яка перейшла на національно-державницькі позиції і швидко змогла «адаптуватися» до нової ситуації. У виборчій кампанії вона зуміла використати переваги, які давала їй влада. Л. Кравчука було представлено як політика, що привів країну до незалежності та успішно її захищає.

1 грудня 1991 р. також відбувся референдум щодо незалежності України. Всі кандидати на пост Президента агітували за незалежність України. На референдум виносилося питання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?». Акт дістав підтвердження 90, 32% громадян, які взяли участь у голосуванні³.

У підсумку, балотувалося шість кандидатів: Л. Кравчук, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Гриньов, І. Юхновський, Л. Табурянський. Проте, основними конкурентами на президентських виборах 1991 р. виступали представник влади, глава парламенту (а до цього – секретар ЦК КПУ) – Л. Кравчук і представник опозиції, дисидент – В. Чорновіл.

Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволом під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, які не хотіли так радикально прощатися із минулим. Л. Кравчук позиціонувався у свідомості більшості виборців як загальнонаціональний політик, що дозволило йому мирним способом прийти до незалежності України. Крім того,

Л. Кравчук уособлювався з партійною номенклатурою незалежної України, яка також його підтримувала, знаючи, що його перемога забезпечить їй домінування на українському владному Олімпі. Результати виборів подані у Таблиці 1⁴.

Таблиця 1

Результати президентських виборів 1 грудня 1991 р.

Кандидати	К-ть отриманих голосів	Результат у відсотках, %	Партійність
Кравчук Леонід	19 643481	61,59%	Самовисування
Чорновіл В'ячеслав	7 420 727	23,27 %	Народний Рух України
Лук'яненко Левко	1 432556	4,49 %	Республіканська партія України
Гриньов Володимир	1,329,758	4,17 %	Самовисування
Юхновський Ігор	554719	1,74 %	Самовисування
Табурянський Лео-польд	182713	0,57 %	Народна партія

Якщо брати результати виборів у регіональному вимірі, то можна констатувати, що Л. Кравчук отримав перемогу в більшості областей України, отримавши понад 50 % голосів виборців. Найбільшу кількість голосів виборців – на Сході України (Донецька обл. – 71, 47 %, Запорізька обл. – 74, 73 %, Луганська обл. – 76, 26 %, Миколаївська обл. – 72, 33 %, Одеська обл. – 70, 69 %). В. Чорновіл здобув рішучу перемогу на Західній Україні (Івано-Франківська обл. – 67, 1 %, Львівська обл. – 75, 86 %, Тернопільська обл. – 57, 45 %), отримав досить багато голосів на Правобережжі, але, загалом, вибори програв. Найменшу кількість голосів він отримав на Сході України (Донецька обл. – 9, 59 %, Луганська обл. – 9, 94 %, АР Крим – 8, 03 %, Одеська обл. – 12,83 %)⁵.

Президентські вибори 1991 р., по-перше, окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу і Сходу України. По-друге, на виборах були представлені прокомуністичні сили, партійна номенклатура

(Л. Кравчук), національно-демократичні сили (В. Чорновіл, І. Юхновський, Л. Лук'яненко) та представник нового підприємництва (Л. Табурянський). Перемогу отримав представник партійної номенклатури, таким чином гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

У 1994 р. відбулися чергові вибори до українського парламенту, які проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу Верховної Ради України. Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання, 18 листопада 1993 р. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. У ст.43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «Вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу»⁶.

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 р. було обрано всього 49 депутатів. Після завершення другого туру виборів, 10 квітня 1994 р. обраними були 405 депутатів і Верховна Рада України розпочала свою роботу. У силу відсутності у суспільстві впливових політичних партій, у законі практично нічого не говорилося про участь партій у виборчому процесі⁷.

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, перед партіями постала нова політична реальність, до якої вони виявились не готовими, оскільки стратегічна мета цих партій була так швидко досягнута. Усунення ж на деякий час із політичної арени КПУ свідчило про те, що вони перестали бути опозиційними. Реальна економічна і соціальна ситуація в Україні поставила перед новоствореними партіями вимоги сформуванню нових цілей, стратегію і тактику. Більшість партій залишились у стані розгубленості, яка згодом перейшла в кризу. Ця криза була як ідеологічною, так і організаційною.

Незважаючи на значну кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе напередодні парламентських виборів 1994 р., жодне з них не стало достатньо впливовим. Серед них: ДемПУ, НРУ, ПЗУ, СПУ та ін. Більшість з них не вирости у міцні організації, що були би здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Така ситуація була обумовлена наступними чинниками: відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності; брак детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їх діяльності тощо⁸.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. Міністерством юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж приймали участь близько 15. Оскільки на той час виборці добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то в окремих регіонах (перш за все Західному) вигідніше за все було балотуватись безпартійними.

Нині впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 р. були найбільш демократичними виборами в нашій державі. Основою даного твердження є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмінресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше олігархи) не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була для них не суттєвою. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технології⁹.

Результати виборів до ВР України у розрізі партійності депутатів подано в Таблиці 2¹⁰.

Партійний склад ВР України за результатами виборів 1994 року

Назва партії	К-ть мандатів	% мандатів
Комуністична партія	91	22,5
Народний Рух України	21	5,2
Селянська партія України	19	4,7
Соціалістична партія України	14	3,4
Українська республіканська партія	12	3
Конгрес українських націоналістів	5	1,2
Партія праці	5	1,2
ПДВУ	4	1
Демократична партія України	2	0,5
Соціал-демократична партія України	2	0,5
Громадянський конгрес України	2	0,5
УКРП	2	0,5
Християнсько-демократична партія України	1	0,2
Партійні депутати загалом	180	44,4
Безпартійні депутати	225	55,6

Відповідно до норми Регламенту Верховної Ради, який діяв на той час, партії мали право створювати свої парламентські фракції при наявності не менше як 25 депутатів. Таким чином, норма закону дозволяла створити фракцію тільки КПУ. Однак, внаслідок того, що до НРУ приєдналося ряд його симпатиків з числа безпартійних, а до СПУ делегувалося декілька депутатів-комуністів, у Верховній Раді вдалося створити фракції ще двох партій. Переважна більшість інших депутатів увійшла до 6-ти депутатських груп, які, діючи на позапартійній основі, не мали а ні чітких принципів, а ні партійної дисципліни. Тому одним з основних недоліків роботи ВР України 2-го скликання було те, що протягом усього терміну роботи тривав процес її політичної переструктуризації: було створено фракцію СелПУ; утворила свою фракцію Ліберальна партія України, яка не отримала за результатами виборів жодного мандату; вихід депутатів з фракцій СПУ та СелПУ змусив

їх створити одну об'єднану фракцію тощо. За відсутності фіксованої парламентської більшості, рішення приймалися ситуативною більшістю, що стало гальмом на шляху просування економічних та політичних реформ. Структура ВР України II скликання на початку та в кінці своєї каденції подана в Таблиці 3¹¹.

Таблиця 3

**Структура Верховної Ради України II скликання
на початку та в кінці конституційних повноважень**

Фракції та депутатські групи	Травень 1994	Жовтень 1997
Фракція Комуністичної партії	89	76
Фракція Народного руху України	29	25
Група «Аграрії»	47	25
Фракція Соціалістичної партії	28	-
Група «Центр»	33	-
Група «Реформи»	36	31
Група «Державність»	30	-
Група «Єдність»	31	33
Фракція СПУ–СелПУ	-	35
Група «Конституційний центр»	-	53
Група «Соціально-ринковий вибір»	-	24
Міжрегіональна депутатська група	30	34
Група «Незалежні»	-	23
Група «Відродження і розвиток АПК»	-	21
Позафракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Президентські вибори 1994 р. були достроковими. Їх достроковість обумовлена перш за все соціально-економічними (економічна криза, шахтарські страйки з вимогою провести дострокові парламентські та президентські вибори) та політичними чинниками (конфлікт між парламентом та президентом фактично паралізував владу). Певним поштовхом до вирішення кризової ситуації, яка склалася в Україні, стали події у Москві, де в 1993 р. конфлікт

між Б. Єльциним та Російською Державною Думою російський президент наважився вирішити розстрілом будинку парламенту. В Україні було досягнуто компромісу, що означало дострокові вибори ВР України 27 березня 1994 р. та дострокові вибори Президента України 26 червня 1994 р.

До останнього моменту сподіваючись, що парламент скасує дострокові президентські вибори, Л. Кравчук реєструє свою кандидатуру в останній момент. Як чинний президент, котрий мав підтримку адмінресурсу, він вважався фаворитом виборчої кампанії. Його головним конкурентом став колишній прем'єр-міністр Л. Кучма. Він був підтриманий так званими «червоними директорами». Завдяки їм Л. Кучма міг розраховувати на фінансову підтримку виборчої кампанії. У виборах також приймали участь О. Мороз (лідер СПУ), В. Лановий (економіст), І. Плющ (голова Верховної Ради України), П. Таланчук (міністр освіти України), В. Бабич (економіст). Усі вони, за винятком О.Мороза, приймали участь як незалежні кандидати, хоча П. Таланчука фактично підтримував Народний Рух України.

У першому турі виборів, який відбувся 26 червня 1994 р., очікувано перемагає Л. Кравчук з 37,7 % голосів. Другим фінішував Л. Кучма з результатом 31,1 %¹². Л. Кравчук був впевнений, що переможе й у другому турі. Так йому говорили і представники його виборчого штабу. Але представники «червоного директорату», «партійна номенклатура Сходу» зробили ставку на технократа Л. Кучму, який і отримав перемогу у другому турі виборів.

У другому турі (10 липня 1994 р.) Л. Кучму підтримують ліві сили, які рішуче виступили проти Л. Кравчука, якого позиціонували як представника націоналістичного Заходу України. За Л. Кучму проголосувало 52, 14 % голосів виборців, а за Л. Кравчука 45, 06 %. Іншими словами, Л. Кравчука підтримав Захід та частина Центру України, а Л. Кучму – Схід та Південь держави. І це вирішило результати виборів. Л.Кучма отримав на Сході у 2,8 разів більше голосів, ніж Л. Кравчук (73% проти 26%), в той час як у Західному регіоні, навпаки, Л. Кравчук отримав у 2,9 разів більше голосів, ніж Л. Кучма (майже 71% проти 24%). Ось, наприклад, деякі показові результати регіонального голосування у другому турі (Див.: Таблицю 4)¹³.

Л. Кучма виграв вибори не завдяки кращій господарській програмі, а завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні питання.

Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також говорив про потребу укріплення зв'язків з Росією.

Таблиця 4

**Регіональне голосування у II турі президентських виборів
10 липня 1994 р.**

Регіони	Л. Кравчук (%)	Л. Кучма (%)
АР Крим	8,9	89,7
м. Севастополь	6,5	92
Донецька обл.	18,5	79
Луганська обл.	10,1	88
Волинська обл.	83,9	14
Івано-Франківська обл.	94,5	3,9
Львівська обл.	93,8	3,9
Тернопільська обл.	94,8	3,8
Київська обл.	58,3	38,4
Полтавська обл.	37,4	59,2
Вінницька обл.	54,3	42,3

Отже, установчі вибори в Україні успішно виконали покладені на них функції в у мовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимачії майбутнього політичного режиму.

1. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации / В. Гельман // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 46; Первый електоральный цикл в России (1993–1996) / общ. ред. : В. Я. Гельмана, Г. В. Голосова, Е. Ю. Мелешкина. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2000. – С. 4-5. 2. Остапець Ю. О. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : монографія / Остапець Ю.О. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – С. 101. 3. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору : Довідник / Пащенко В. – Ужгород : Видавництво О. Гаркуші, 2006. – С. 41. 4. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua> **5.** *Вибори* Президента України 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1991 **6.** *Про вибори* народних депутатів України : Закон України від 18 лист. 1993 р.). **7.** *Остапець Ю.* Закарпаття через призму політичних виборів : монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «StudiaRegionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород : Видавництво «Карпати», 2009. – С. 147. **8.** *Вибори* в Україні 1994 р. – К. : Парламентське видавництво, 1995. – 267 с. **9.** *Остапець Ю., Токар М.* Цит. праця. – С. 172. **10.** *Офіційний сайт* Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua> **11.** *Остапець Ю. О.* Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : монографія / Остапець Ю.О. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с. С. 106. **12.** *Вибори* Президента України 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1994 **13.** *Офіційний сайт* Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>

Ostapets Yrii. Constituent elections in Ukraine

The article investigates the constituent elections in Ukraine, which the author considers the presidential elections in Ukraine in 1991 and 1994 and parliamentary elections in 1994.

In the process of democratic transition, including in post-communist Eastern Europe, "constituent elections" play a triple role: institutional, behavioral and transformational.

The presidential elections in 1991 outlined the difference in voter preferences of East and West and showed that the main subjects of the elections were communist forces, the party nomenclature (L. Kravchuk), the national-democratic forces (V. Chornovil, I. Yukhnovsky, L. Lukyanenko) and representative of the new business elite (L. Taburyansky). The representative of the party nomenclature got the victory, thus guaranteeing it transformations into the new power structure saving full authority.

The main and competing directions before the local and parliamentary elections in 1994 were: the national-democratic and communist. The participation of political parties in the parliamentary elections of 1994 was nominal.

The author states that the parliamentary elections in 1994 were the most democratic elections in our country. During the election there was no perceived pressure of administrative resources and electoral space was clearly structured on the left, right, centrist and independent (non-party) candidates. It was not difficult to voter make his choice.

It is concluded that the constituent elections in Ukraine have successfully completed their functions in a democratic transition. First, it established institu-

tional design that outlined features of the electoral competition and evolution of the party system. Second, it highlighted the models of the electoral behavior of the population of Ukraine, showing its regional character. Third, it became the basis of legitimating of the future political regime.

Key words: constituent elections; presidential elections; parliamentary elections; democratic transition.

УДК 316.334

С. І. РОСТЕЦЬКА

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Розглядається феномен «історична політика», визначаються передумови його виникнення на пострадянському просторі. Визначено суб'єкти і актори історичної політики, обґрунтовано механізми і методи її реалізації. Проаналізовано зв'язок історичної політики з процесами формування національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, історична політика, політичні символи, політичні міфи.

Ростецкая С. И. Роль исторической политики в процессе формирования национальной идентичности

Рассматривается феномен «историческая политика», определяются предпосылки его возникновения на постсоветском пространстве. Определены субъекты и актеры исторической политики, обоснованно механизмы и методы ее реализации. Проанализирована связь исторической политики с процессами формирования национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, историческая политика, политические символы, политические мифы.

Rostetska Svitlana. Role of history politics in the formation of national identity

The phenomenon of "historical politics" question. Prerequisites for the emergence of the phenomenon of post-Soviet space are determined. Subjects actors and historical policy was determined reasonably mechanisms and methods of implemen-

© РОСТЕЦЬКА Світлана Іванівна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

tation. Communication historical policy processes of formation of national identity are analyzed.

Key words: *national identity, historical policy, political symbols, political myths.*

Для того, щоб визначити ідентичність того чи іншого політичного співтовариства, необхідно виявити фактори, що визначають його самосвідомість. Серед них слід назвати історію формування цієї спільноти, мову, культуру, пам'ять про спільне минуле. Кожна нація має свою історію, яка є не просто низкою подій, а професійно організованим «національним нарративом», тобто заснована на достовірному знанні і спільною версією членами нації минулого країни та її народу.

З розпадом СРСР з'явилися не тільки нові незалежні держави, але і 15 нових національних нарративів, свого роду офіційних версій минулого кожної країни. Кожна держава прагне через національну версію історії забезпечити віру в спільність долі, стимулювати громадянську солідарність і патріотизм, зміцнювати легітимність влади та ін. Конструювання національних міфів та стереотипів, формування і політичне використання колективної пам'яті і минулого, конструювання цілісного лінійного способу національної історії – є невід'ємною частиною історичної політики, яку реалізує та чи інша держава.

Нове прочитання національної історії як основи національної самосвідомості відіграє найважливішу роль в процесі становлення практично всіх держав пострадянського простору. У 1990-ті рр. національні еліти держав звернулися до питань формування нових і переформовування старих ідентичностей. Почалася «націоналізація» гуманітарного, і перш за все, історичного знання, і в деяких країнах вона продовжується і досі.

Поряд з дискусіями на тему патріотизму, пошуком національної ідеї, національна історія була включена в процес формування підстави для нової національної ідентичності. Спільність сучасної нації не так даність, скільки конструкт, тому можна вважати, що історична політика виявилася одним з інструментів націобудування і конструювання ідентичності.

Відзначимо, що феномен «історична політика» і «політика пам'яті» не так давно досліджується в Україні та інших пострадянських країнах. У зв'язку з цим становить інтерес розгляд досвіду про-

ведення таких досліджень в інших країнах, зокрема, в Німеччині, Польщі, Франції, Латвії, Естонії. Серед зарубіжних вчених, які займаються дослідженням «історичної політики» слід виділити роботи таких дослідників як Ш. Бергер, П. Нора, Р. Траба, М. Хальбвакс, Ю. Шеррер та ін. Щодо вітчизняних наукових доробок з даної проблематики, то доцільно звернутися до робіт Я. Грицака, І. Кресіної, І. Монолатія, Л. Нагорної, М. Рябчука.

Поняття «історична політика» спочатку з'явилося в Західній Німеччині на початку 1980-х рр., коли керівництво країни на чолі з новим канцлером ФРН Г. Кодем вперше заговорило про необхідність «морально-політичного повороту» і подолання «комплексу провини» за злочини Третього рейху. Для цього було необхідно скорегувати підхід до теми відповідальності за злочини нацизму. Критики такої політики в ході полеміки відомої як Historikerstreit («суперечка, чи бій істориків») дали їй назву Geschichtspolitik. Так поняття «історична політика» міцно увійшло в німецький лексикон як позначення «інтерпретації історії, обраної за політичними, тобто партійним, мотивами, і спроби переконати громадськість у правильності такої інтерпретації». Також в ФРН з'явився концепт «подолання минулого» (Vergangenheitsbewältigung), який використовується щодо Федеративної Республіки Німеччини і Третього рейху, і концепт «опрацювання минулого» (Aufarbeitung der Vergangenheit), що означає критичну роботу над пам'яттю про минуле¹.

У 2004 р. група польських істориків заявила про необхідність проведення в Польщі активної історичної політики (polityka historyczna). Прикладом такої політики виступали відновлення державних свят, патріотичних традицій, формування місць національної пам'яті, присудження державних нагород, перейменування вулиць, музейна та меморіальна політика і т. д. Слідом за Польщею прийоми і методи історичної політики стали широко використовуватися в інших східноєвропейських країнах, що призвело до активного використання самого поняття «історична політика»².

У своєму сучасному розумінні стосовно країн Східної Європи термін «історична політика» означає, по-перше, цілеспрямований державний вплив на колективну пам'ять і національну ідентичність політичними способами. По-друге, це набір практик, за допомогою яких політичні сили, які знаходяться при владі, використовуючи ад-

міністративні та фінансові ресурси, прагнуть затвердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі. По-третє, історична політика – це також особливий напрямок наукових досліджень, основна мета яких – вивчення проблеми історії та пам'яті, процесів політичного маніпулювання історичними подіями та символами і т. д.

Процеси політизації історії, як і політика пам'яті, – неминучі, немає держав, які, так чи інакше, не регулювали б цю сферу. З явищем політизації історії ми стикаємося вже на індивідуальному рівні: в своїх дослідженнях історики перебувають під впливом сучасних суспільних процесів, власних політичних поглядів, а також національної, релігійної, соціальної ідентифікації. Про політизації історії можна говорити і в тому випадку, коли політики використовують «історичні аргументи» в своїх виступах. Особливо гостро цей процес проявляється в період передвиборчих кампаній.

За умови, коли моделюванням схеми історичного процесу цілеспрямовано займаються еліти і політики, правомірно говорити про політику пам'яті. Польський дослідник Лех Ніяковській визначає політику пам'яті як дії політиків і чиновників, спрямовані на зміцнення, видалення або перевизначення окремих фрагментів громадської пам'яті³.

Дослідження політики пам'яті є особливим інституціоналізованим напрямком, наприклад, періодично випускаються журнали і монографії, присвячені даній проблематиці (*history and memory, memory studies*). На «полі пам'яті», яке активно розширюється, з'явилися нові гравці: мас-медіа, інститути пам'яті, музеї та ін., Існують агенти пам'яті: конфесії, етнічні та соціальні групи. Деякі дослідники підкреслюють штучний, маніпулятивний характер історичної пам'яті сучасного суспільства, міркують і про можливий крах «індустрії пам'яті»⁴.

Французький дослідник М. Хальбвакс в своїй книзі «Соціальні рамки пам'яті» (1925 р) зробив спробу порівняти поняття «історична пам'ять» і «колективна пам'ять». Дані поняття здавалися йому антагоністичними. Історія – це зібрання тих фактів, які зайняли найбільш важливе місце в пам'яті людей. Коли пам'ять про якісь події перестає підтримуватися групою, яка в них брала участь або випробувала на собі їх наслідки (колективна пам'ять), тоді врятувати ці спогади можна тільки письмово зафіксувавши їх у формі зв'язної розповіді (історична пам'ять)⁵.

Події минулого відбираються, зіставляються і класифікуються, виходячи з потреб або правил, що не були актуальними для тих кіл, які довгий час зберігали живу пам'ять про них (політика пам'яті). Так, про політику пам'яті кажуть, коли справа стосується різних громадських практик, пов'язаних з регулюванням колективної пам'яті.

П'єр Нора пише про всевітнє торжество пам'яті, відзначаючи характерні риси нинішнього «розквіту пам'яті». Це критика офіційних версій історії і повернення на поверхню витіснених складових історичного процесу; відновлення слідів знищеного або забраного минулого; культ коренів (roots) і розвиток генеалогічних досліджень; бурхливе зростання числа меморіальних заходів, історичних музеїв; підвищена чутливість до збору архівних матеріалів; відновлення прихильності до «спадщини» – те, що в англomовному світі називається «heritage», а у Франції – «patrimoine»⁶.

Невід'ємною частиною політики пам'яті є політика «забування». «Забування» може бути «витісняючим», коли суспільство не бажає торкатися певних подій, які є особливо болючими і конфліктогенними. Прикладом «витісняючого забування» можуть слугувати перші 15-20 років ставлення до теми нацистського минулого в ФРН, ставлення у Франції того ж періоду до теми колабораціонізму і політиці уряду Віші або ставлення до громадянської війни в Іспанії після падіння франкістського режиму, ставлення радянської влади до царського минулого, щодо України, то до діяльності УПА та Голодомору. Як правило, таке забування через певний час змінюється підвищеним інтересом істориків і суспільства до «забутих» тем. Саме у випадку нашої держави такий реверс наразі спостерігається.

«Забування» може бути також «заперечуючим», коли влада і ключові громадські сили уникають визнання і обговорення певних ганебних або злочинних подій минулого. Наприклад, «заперечуюче забування» демонструє Японія, яка досі уникає розмови про злочини, скоєні японцями під час Другої світової війни. В той же час можливий і інший шлях, коли суперечні питання визнаються сторонами, відбувається усвідомлення протиріч, і сучасні політики, історики, і взагалі суспільство в цілому, йдуть до переоцінки подій минулого, суперечливих та спірних питань, визнають провину та об'єднуються для майбутнього. Мабуть, таким прикладом може бути спільне вшанування пам'яті загиблих у Верденській битві. Так

Президент Франції Франсуа Олланд і канцлер Німеччини Ангела Меркель 29 травня 2016 року взяли участь у відзначенні 100-річчя Верденської битви – найдовшої битви Першої світової війни. Головним елементом поминальних заходів було надання інформації молоді про цю битву, оскільки її очевидців уже немає у живих. Нинішню церемонію відвідали близько 4 тисяч німецьких та французьких підлітків. У Верденській битві, яка тривала упродовж 300 днів загинули понад 300 тисяч солдатів з обох боків. А. Меркель та Ф. Олланд використали цей день для закликів до єдності у час, коли Євросоюз потерпає від міграційної кризи, а Велика Британія планувала (на той час) залишити співдружність⁷.

Іншим прикладом можуть слугувати сучасні відносини між Польщею та Україною, а саме у питаннях минулого, переосмислення якого відбулося із-за спільних викликів сьогодення. Так, видатні українські громадські та політичні діячі звернулися до польського суспільства з листом покаяння та прощення. У відкритому зверненні до керівництва польської держави, духовних і культурних діячів та всього польського суспільства йдеться про наближення днів пам'яті за загиблими синами і доньками обох народів. «...Особливим боєм і для України, і для Польщі залишається трагедія Волині і польсько-українського конфлікту в роки Другої Світової війни, в проваллі якого було знищено тисячі невинних братів і сестер», – йдеться у листі⁸. У листі також йдеться у і про трагічні події нашого часу. Під листом свій підпис поставили: президенти України Леонід Кравчук і Віктор Ющенко, патріарх Української православної церкви Київського патріархату Філарет, верховний архієпископ Української греко-католицької церкви Святослав Шевчук, видатні політики, письменники, діячі культури: В'ячеслав Брюховецький, Іван Васюник, Іван Дзюба, Данило Лубківський, Дмитро Павличко, Володимир Панченко, Мирослав Попович, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський.

Польські політики, митці та інтелектуали відповіли на листа відомих українців з проханням про прощення та примирення. «Дякуємо за Вашого листа і просимо вибачити кривди, завдані нашим братам-українцям польськими руками» – мовиться у листі-відповіді⁹. Його, зокрема, підписали троє колишніх президентів Польщі, чотири колишні міністри закордонних справ, польські євродепутати,

ветерани «Солідарності» та відомі громадські діячі. Натомість серед підписантів немає представників правлячої у Польщі політичної сили – партії «Право і справедливість». Автори листа закликали українців будувати братерські відносини попри трагічне минуле.

Політика пам'яті має певні особливості. Так, на думку П. Нора, перша особливість полягає в «вилученні» у історика його традиційної монополії на інтерпретацію минулого. Друга особливість полягає у все більш інтенсивному політичному, комерційному, туристичному використанні минулого¹⁰. П. Нора досліджує цей процес на прикладі Франції, для якої в останні десятиліття характерний різкий підйом меморіальних заходів. Європейський Союз також проводить цілеспрямовану політику по формуванню на європейському континенті неконфліктного простору пам'яті, вибудовуючи факти історії в руслі інтеграції. Ведеться робота з написання європейської історії, спрямованої на зближення європейських народів, нівелювання минулих антагонізмів. Примирення колективної пам'яті стало невід'ємним компонентом подолання ліній історичних протистоянь: Німеччина / Франція, Англія / Ірландія, Німеччина / Чехія, Німеччина / Польща, Греція / Туреччина і ін.

Таким чином, політика пам'яті може бути більш-менш відкритою для впливу і діалогу політиків, істориків і громадських сил в питаннях подолання минулого, внутрішньонаціональних і міжнаціональних конфліктів. Однак колективна пам'ять – це дуже тонкий елемент суспільної свідомості, тому політичне маніпулювання пам'яттю може призводити до свідомого спотворення минулого, породжуючи тим самим нові протиріччя.

В ХХІ столітті в даній сфері відбуваються деякі принципово нові процеси, які вимагають особливого опису та аналізу, а також спеціального терміну для позначення проблем історії та пам'яті. Масштаб змін, що відбулися в 1990-ті рр., змусив задуматися про оновлення історії у набагато більш радикальному сенсі, ніж просто в сенсі переоцінки радянського минулого. Оновити історію означає, перш за все, знайти нові історичні об'єкти і методи їх дослідження, тобто змінити внутрішній порядок історичної проблематики.

Так, запропонований термін «історична політика» визначає відносини, що виникають між політикою, яка виступає в даному випадку як іменник, і історією, яка служить лише прикметником.

Термін підкреслює, що мова йде саме про політичний феномен, який повинен вивчатися, перш за все, як частина політики, і тим самим відрізняється від понять «політизації історії» і «політики пам'яті». Саме політична природа феномена «історична політика» вимагає, щоб дослідники зосередилися не лише на різних інтерпретаціях минулого, а й на питаннях про акторів, інститутах і методах цієї політики.

В певному сенсі явище, про яке йде мова, є окремим випадком глобальної тенденції політизації історії та одним з численних прикладів підвищеної уваги політиків і дослідників до політики пам'яті, термін «історична політика» доцільно вживати для позначення регіональної специфіки політизації історії у XXI столітті.

Аналізуючи основні прийоми та механізми, що застосовуються для реалізації історичної політики, слід виділити наступні:

1. Ідеологічне обґрунтування історичної політики. Історія і пам'ять представляються полем політичної боротьби з внутрішнім і зовнішнім ворогом, з чого випливає висновок про необхідність втручання в цю сферу не тільки істориків, а й політиків.

2. Створення інфраструктури національної пам'яті.

Відкриття інститутів національної пам'яті – спеціальних історико-ідеологічних установ, що функціонують за рахунок державного бюджету. Першим з них став створений рішенням Парламенту в 1998р. Інститут національної пам'яті в Польщі. З середини 2000-х рр. діяльність інституту придбала яскраво виражений політичний характер, коли історична політика стала найважливішим інструментом правлячої адміністрації. Сьогодні ІНП - це найбільший архів Польщі, найбільший науково-дослідний інститут і видавець, впливове освітня установа, відповідальна за люстрацію.

Подібні інститути, а також інші установи, схожі з ними за функціями і принципам організації (наприклад, Бюро громадської освіти в Польщі), з'явилися в Україні, Латвії, Естонії та в багатьох інших країнах, переважно Східної Європи. У 90-і рр. в Литві була створена аналогічна структура – «Центр геноциду і резистенції» (опору). У 2003 р. в Братиславі було засновано Інститут пам'яті народу. В Україні Інститут національної пам'яті створено в травні 2006 року. Створення під прямим патронатом певних політичних сил музеїв історії та музеїв пам'яті. Так, під патронатом братів Качинських у 2004

році було відкрито Музей Варшавського повстання, під патронатом угорських правих створений Будинок терору в Будапешті, в Україні – Музей радянської окупації, а також множинні експозиції про Голодомор, Революцію гідності, Небесну Сотню, російсько-українську війну в регіональних музеях України, Музей радянської окупації в Тбілісі, музей окупації Естонії (окупації у множині – нацистської і радянської), Латвійський музей окупації в Ризі, музей жертв геноциду у Вільнюсі.

У центрі історичного нарративу виявляється образ ворога, який, як правило, чітко асоціюється з сучасними політичними силами поза країною і всередині неї.

3. Прийняття парламентами країн законів, що закріплюють те чи інше трактування історичних подій як єдино вірне. Здебільшого це закони або проекти законів, що забороняють заперечення злочинів комунізму. Наприклад, закон «Про голодомор 1932-1933 років в Україні», «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»; введення кримінальної відповідальності в Литві за «схвалення радянської і нацистської агресії» і т. д.

4. Вплив на символічну сферу. Влада створює такі символи, за допомогою яких вони намагаються консолідувати суспільство, провести межу між «своїми» і «чужими». Відбувається твердження державної і національної символіки, встановлення пам'ятних дат, створення і просування пантеону історичних особистостей, привласнення державних нагород, проведення акцій пам'яті, зйомка документальних історичних фільмів, теле- і радіопередач на історичні теми, створення інтернет-спільнот і т. д.

«Публічна історія» – це суттєвий елемент символічної політики, і, на відміну від «формальної» або «професійної» історії, являє собою репрезентації або інтерпретації минулого, адресовані широкій аудиторії неспеціалістів. Елементами символічної політики, яка реалізується під впливом історичної політики, є, в тому числі, офіційні послання й мови глав держав, інтерпретації державних свят, які відображають найбільш важливі тенденції в використанні (або невикористанні) минулого для легітимації діючої влади і виправдання здійснюваного політичного курсу.

У зв'язку з цим виникає наступне інструмент реалізації історичної політики – історичний міф.

5. Міфологізація історії або створення національної міфології, коли в процесі формування державності національної долі і національному характеру надаються риси винятковості. Мета: перетворення народу (етносів) в націю на основі лінійності і абсолютизації континуїтета в історії «етносу-народу-нації». На думку В. Кириленко, політична міфотворчість може відігравати як позитивну, так і негативну роль у розвитку політичних процесів. Виділено три основні умови впливу політичної міфотворчості на розвиток політичних процесів. По-перше, міф відіграє позитивну роль, коли органічно вписується в ціннісний контекст політичної культури, і навпаки, негативно позначається на політичних процесах, коли відірваний від цього контексту – такі міфи псують соціокультурний простір, сприяють зниженню рівня ефективності функціонування соціально-політичних інститутів. По-друге, потужний ефективний міф ніколи не суперечить суттєвим фактам об'єктивної реальності, які він намагається перетворити. І навпаки, відбувається руйнування міфу і з ним – певних соціально-політичних стосунків, які він регламентував, коли вигадане та бажане у його сюжеті явно суперечить дійсності. По-третє, міф має бути цілісним та мати якість загальності¹¹.

Таким чином, історична політика спрямована на реалізацію основних функцій історичної пам'яті: ідентифікаційної (усвідомлення минулого своєї нації, відділення «своїх» від «чужих»), соціалізуючої, просвітницької, легітимістської, сполучної (справжнє і минулі покоління), патріотичної (формування переконання, що загальне благо є найважливішим, національний інтерес стоїть вище особистого).

За останнє десятиліття історична політика стала все більш значущим чинником суспільного і політичного життя пострадянських держав, вона суттєво впливає на формування національної ідентичності, інтегрується в освітню політику і громадянське виховання, в систему національних інтересів і національної безпеки країни, а також в міжнародну політику.

1. Шерпер Ю. Германия и Франция: проработка прошлого / Ю. Шерпер // Pro et Contra. – Май-август 2009. – С. 89-109. 2. Траба Р. Польские споры об истории в XXI веке / Р. Траба // Pro et Contra. – Май-август 2009. – С. 43-64.

3. *Nijakovski L.* Polska polityka pamieci / L. Nijakovski. – Esej socjologiczny, Warszawa, 2008. – 243 s. 4. *Rosenfeld G. D.* A Looming Crash or a Soft Landing? Forecasting the Future of the Memory «Industry» / G. D. Rosenfeld // The Journal of Modern History. – Vol. 81. – No 1. – March 2011. – P. 122-158. 5. *Хальбвакс М.* Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2-3. – С. 40-41. 6. *Нора П.* Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2-3. – С. 44-47. 7. *Мехед Н.* Меркель та Олланд вшанували пам'ять загиблих у Верденській битві [Електронний ресурс] / Н.Мехед. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/19291875> 8. *Українці* написали лист прощення до поляків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/3/7050234/> 9. *Лист* інтелектуалів Польщі до «братів-українців» і Волинська трагедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27840294.html> 10. *Нора П.* Там же. 11. *Кириленко В. В.* Мобілізаційна функція сучасного політичного міфу / В. В. Кириленко // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Вип. № 12 (164). – Одеса, 2012. – С. 163-170.

***Rostetska Svitlana.* Role of history politics in the formation of national identity**

Constructing national myths and stereotypes formation and political use of the collective memory of the past, designing integrated linear way national history is an integral part of the historical policy implemented by one or another state. The purpose of this article is to examine the phenomenon of "historical policy" and historical study of communication policy with the processes of formation of national identity. Along with the discussions on the theme of patriotism, finding a national idea, national history was included in the process of forming the basis for a new national identity. The term is offered "historical policy" defines the relations arising between politics. This policy appears in this case as a noun, and history that is only an adjective. The term emphasizes that we are talking about a political phenomenon that should be studied primarily as part of the policy, and thus differs from the concepts of "politicization of history" and the "politics of memory". Thus, the political nature of the phenomenon of "historical policy" requires that researchers are focusing not only on different interpretations of the past, but also on issues of actors, institutions and practices of politics. The historical policy is aimed at implementing the main functions of historical memory, identity (understanding the past of the nation, the separation of "us" from "them"), educational, legitimate, connective (present and past generations), patriotic (forming the belief that the common good is most important, is the national interest above personal). Over the past decade the historical policy has become an increasingly important factor in social and political life of post-Soviet states. It influences the formation of national

identity, integrated into education policy and civic education, in national interests and national security of the country and in international politics.

Key words: national identity, historical policy, political symbols, political myths.

УДК 321.02

М. В. СПИВАК

ДЕРЖАВНІ ПРОГРАМИ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Аналізується група країн Західної Європи (Франція, Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Люксембург та Швейцарія) на предмет запровадження ефективних державних програм в політиці збереження здоров'я. Наводяться приклади найбільш вдалих державних проєктів. Виділяються концептуальні підходи політики збереження здоров'я, що стосуються всіх чотирьох складових здоров'я: соціального, фізичного, психічного та духовного, тобто охоплюють усі необхідні детермінанти людського розвитку. Робиться висновок про поділ державних програм за двома критеріями: державні програми загально-профілактичного змісту та державні програми, що є реакцією на глобальні зміни і процеси.

Ключові слова: політика, державні програми, збереження здоров'я, здоров'я, глобальні зміни, партнерство.

Спивак М. В. Государственные программны политики сохранения здоровья в странах Западной Европы

Анализируется группа стран Западной Европы (Франция, Австрия, Бельгия, Германия, Нидерланды, Люксембург и Швейцария) на предмет внедрения эффективных государственных программ в политике сохранения здоровья. Приводятся примеры наиболее удачных государственных проектов. Выделяются концептуальные подходы политики сохранения здоровья, которые касаются всех четырех составляющих здоровья: социального, физического, психического и духовного, то есть охватывают все необходимые детерминанты человеческого развития. Делается вывод о делении государственных программ по двум критериям: государственные программы обще-профилактического содержания и государственные программы, которые являются реакцией на глобальные изменения и процессы.

Ключевые слова: политика, государственные программы, сохранение здоровья, здоровье, глобальные изменения, партнерство.

© СПИВАК Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Spivak Marina. The state program of health policy in Western Europe

Analyzed group of countries Western Europe (France, Austria, Belgium, Germany, the Netherlands, Luxembourg and Switzerland) on implementing effective public policy in programs for the preservation of health. Examples of the most successful public projects. Highlighted in the conceptual approaches of the policy of preservation of health for all four components of health: social, physical, mental and spiritual, that is, cover all the essential determinants of human development. The conclusion is made about the division of state programs according to two criteria: the state program general preventive maintenance and state program that is a reaction to global developments and processes.

Key words: *policy, government programs, health maintenance, health, global changes, partnership.*

Реалізація програм, проектів та проведення заходів державної політики у сфері охорони здоров'я у сучасних реаліях є складним завданням не тільки для України а й для більшості світових лідерів. Суб'єкти політики ведуть пошуки нової логіки поведінки і волевиявлення своїх інтересів, однак мінливість умов і відсутність чітко визначених цілей і пріоритетів позбавляють їх такої змоги ще на початкових етапах їх реалізації. В Україні відсутність комплексної стратегії розвитку охорони здоров'я на засадах збереження здоров'я змушує звертатися до досвіду Європейських країн. Адже прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу вимагає від політиків і громадськості активних ініціатив.

На потребі наукового пошуку щодо різних складових політики в галузі охорони здоров'я наголошують численні дослідники цієї проблеми, зокрема Д. Карамішев, Т. Семигіна, Н. Кризіна, В. Москаленко, Я. Радиш, І. Солоненко. Водночас, зміст державних програм та запозичення позитивного досвіду країн Західної Європи спонукають нас до глибшого осмислення процесів, стандартів програм у сфері охорони здоров'я та пошуку «ідеальної» моделі галузі в основі якої буде покладений орієнтир на збереження здоров'я здорової людини.

Починаючи основний виклад матеріалу, слід зупинитися на одній спільній особливості для країн Західної Європи (Франція, Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Люксембург та Швейцарія) – їх приналежність до системи соціального страхування (модель Бісмарка). Їй характерне обов'язкове охоплення всіх громадян

де переважаючим джерелом фінансування є обов'язкові цільові внески працедавців та працівників.

Деякі з найбільш досвідчених прихильників державної системи охорони здоров'я саме Францію вважають країною, де вона довела свою ефективність. Д. Кон зазначає: «Мабуть, Францію можна вважати зразком того, чого можна досягти в рамках системи загального медичного страхування». Е. Кляйн називає французьку медицину «максимальним наближенням до ідеалу з усіх існуючих систем». За результатами більшості порівняльних досліджень французька система охорони здоров'я отримує вищий або один з вищих балів, а в рейтингу ВООЗ вона займає 1-е місце. Результати опитування, проведеного в 2004 році, свідчать: французи більше, ніж громадяни всіх інших країн Європи, задоволені своєю системою охорони здоров'я. Частково це обумовлено тим, що гібридний характер цієї системи дозволяє уникнути ряду найсерйозніших проблем, характерних для інших моделей державного охорони здоров'я. Почасти, однак, причина полягає і в особливостях французького національного характеру. Так, дві третини опитаних висловили думку, що якість одержуваної медичної допомоги не так важлива, як загальний і рівний доступ до цієї допомоги. Це означає, що французький досвід швидше за все важко було б запровадити в Сполучених Штатах – адже для американців характерна куди менш егалітарна етика¹. До такої універсальної системи медичного захисту французи йшли понад 50 років².

Особливе місце у французькій моделі займає напрямок збереження здоров'я здорових людей. Політика уряду у цьому напрямку дуже різноманітна. Наприклад, у період з 2006 по 2011 роки проводились заходи спрямовані на профілактику і лікування людей залежних від ігроманії³. До 2017 року Урядом запроваджена Програма по профілактиці вживання наркотичних речовин та лікарських препаратів, що збуджують поведінку людини⁴, до 2019 року стартувала Національна програма проти табакокуріння. Вона відбувається за трьома основними напрямками: захист молоді та антиреклама тютюнових виробів, заходи, що спрямовані допомогти курцям припинити палити та тиск економічними методами на продаж тютюну⁵. Франція підтримала Європейський регіон ВООЗ з Плану «Європейський План дій щодо скорочення шкідливого вживання алкоголю на

2012-2020 роки», який був схвалений 53-ма Державами-членами європейського Регіону ВООЗ у вересні 2011 року⁶. До 2019 року впроваджений План профілактики захворювань викликаних UVA і UVB опроміненням⁷. Плану охорони здоров'я і екологічного середовища уряд приділяє найбільшу увагу, адже переконаний, що здоров'я людини залежить від природнього середовища⁸. З 2015 року проводяться профілактичні заходи по безпеці на воді та навчанню плаванню⁹. Цікавою є програма «Чисті руки 2016» спрямована на особисту гігієну і профілактику захворювань¹⁰. У 2015 році уряд Франції ініціював Закон про адаптацію до старіння. Закон значним чином може зрівняти умови в яких знаходяться люди похилого віку та покращити якість їх життя, особливо тих, які потребують сторонньої допомоги¹¹.

Проведений нами аналіз інформаційних ресурсів дає право зробити висновок, що Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення ведеться інформаційно-профілактична робота на предмет застереження ризиків у повсякденному житті, побутових ризиків, правил поведінки у горах, на водоймах та під час перебуванні у басейні, правил використання побутової хімії та інших питань пов'язаних з здоровою поведінкою.

Окреме місце відводиться охороні праці, психосоціальним ризикам на роботі, психічному здоров'ю і психіатрії, профілактиці суїцидів. Також, своє місце мають заходи, що спрямовані на здорове харчування, фізичну активність, сексуальне здоров'я та гігієну порожнини рота¹².

Реформа охорони здоров'я Австрії у новому форматі відбувається з 2013 року. Перший етап розпочався з закріплення нормативно-правової бази, на другому був проведений аналіз і зроблені рекомендації по амбулаторному лікуванню. Згодом, всі заходи були направлені на високі результати та моніторинг. Саме, моніторинг допоміг виявити основні проблеми в системі охорони здоров'я. Запрацювала нова Концепція первинної медичної допомоги, де основним принципом було визначено – орієнтацію на пацієнта. Наступним кроком стала стратегія збереження здоров'я у відповідності до Договору Федерального цільового управління.

З 2014 року у відкритому доступі для користувачів-пацієнтів, лікарень, сімейних лікарів, будинків пристарілих, аптек та інших

суб'єктів запрацювала електронна медична база Эльга (ELGA-Teilnehmerin/-Teilnehmer und allen ELGA-Gesundheitsdiensteanbietern), яка дозволяє знайомитися та отримувати результати лабораторних даних і аналізів, підтримувати зв'язок з адміністрацією через світову мережу Інтернет. Безумовно такий метод роботи значним чином покращує надання послуг всіма суб'єктами галузі¹³.

Уряд Австрії вважає вакцинацію найдієвішим профілактичним заходом, тому у 2016 році введений в дію Австрійський план вакцинації¹⁴. Пропаганда здорового способу життя і профілактики ведеться за напрямками дотримання здорового харчування через програму «Австрійська піраміда харчування» та запровадження вимог до сніданків у школах Австрії¹⁵. А також, визнаючи цінність життя і здоров'я дітей і підлітків уряд підтримує політику по профілактиці і виявленню захворювань на ранніх стадіях у цієї вікової категорії¹⁶. З 1974 року ефективним профілактичним заходом у боротьбі з раковими захворюваннями є скринінг. Доречно буде відмітити, що ця послуга надається безкоштовно¹⁷. З 2008 року ведеться робота з особами, що здатні до самогубств і депресивних станів, адже, показник самогубств в Австрії в тричі перевищує загальні показники смертності. Цей напрям роботи набув поширення після Глобальної фінансової кризи 2008 року глибокої фінансової кризи, найгіршої кризи з часів великої депресії, коли більшість європейців на змогли впоратися з наслідковими депресивними станам¹⁸.

Із заходів направлених на здоров'язбереження також слід відмітити створення «гарячих ліній» де надаються консультації і поради про надання першої невідкладної допомоги, розміщення великої кількості інформації різного характеру на урядових порталах та сайті Міністерства охорони здоров'я Австрії. Наприклад, інструкція з застосування сонцезахисної косметики для дітей та дорослих¹⁹, застереження для осіб з татуванням у літній період²⁰, висвітлення лабораторних аналізів і результатів досліджень про води Австрії біля яких можна відпочивати у літній період²¹, поради по збереженню продуктів харчування влітку тощо²². Як і уряд Франції, австрійський уряд вважає правильну гігієну рук найдієвішим заходом при профілактиці інфекцій різного характеру. У 2015 році Міністерством було проведено ряд семінарів та оприлюднено ряд лекцій про дієвість цього найпростішого методу²³.

З певних особливостей політики збереження здоров'я здорової людини в Австрії, хотілося б відмітити запроваджений у 2013 році проект «Оцінка впливу на здоров'я». Мета проекту виявити вплив, як позитивний так і негативний, на здоров'я людини через різні сектори і політики, такі як: освіта, транспорт, економіка, ринок праці, екологія, інфраструктура тощо. На основі зібраних даних уряд і організатори проекту планують створити певні рекомендації для політики Австрії в рамках програми «Здоров'я у всіх аспектах політики»²⁴.

Також, серед певних особливостей слід відмітити протирадіаційну політику. Міністерство взяло під свою відповідальність радіаційний контроль продуктів харчування, контроль за розповсюдженням радіофармапрепаратів, медичну оцінку тонізуючих і онізуючих препаратів, радіаційну гігієну²⁵ на території Бургенланд, Каринтії, Нижньої Австрії, Верхньої Австрії, Зальцбурга, Штирії, Тіролю, Форарльберга та міста Відень²⁶.

Система охорони здоров'я у Німеччині сьогодні є однією з найважливіших сфер яка підтримується політиками країни. Федеральне міністерство охорони здоров'я несе повну відповідальність за розробку законів, проектів, програм і адміністративних заходів, які необхідні для роботи галузі. Хоча, формально право законодавчої влади має Бундестаг, Федеральне міністерство охорони здоров'я і Федеральна Рада являються ключовими політичними акторами у політиці охорони здоров'я. Закон і політика визначають певні рамки по компетенції кожного з них²⁷.

На початку 2016 року спеціалістами галузі було проведено дослідження, що включало в себе аналіз ефективності електронних програм для здоров'я німців, їх значення для медико-санітарної допомоги і оцінка ефективності результатів від їх використання. Планується, що отримані результати дослідження будуть обговорюватися в технічному діалозі з лідерами в галузі охорони здоров'я, політиками, посадовими особами та експертами, з метою розробки конкретних пропозицій для покращення роботи галузі.

Дослідження показало, що все частіше розробники комп'ютерних програм пропонують електронні додатки, наприклад, для самодисципліни, дотримання розпорядку дня та дотримання режиму лікування, профілактики і зміцнення здоров'я.

Грунтовні докази переваг таких програм відсутні. Але є деякі ознаки того, що електронні додатки можуть зробити позитивний вплив на збільшення фізичної активності, коригування раціону харчування і контролю ваги. Дослідження будуть продовжуватися і надалі. Адже ініціатори експерименту хочуть зробити використання електронних додатків буденною справою яка б приносила користь для здоров'я. Для цього необхідно провести певні доопрацювання з технічного боку, наприклад, дотримання етичних питань і конфіденційності, а також правового – прийняття відповідного закону який б розмежив використання медичних приладів і електронних додатків. А також, організаторам прийшла ідея залучити до цього дослідження населення і дізнатися від нього які б додатки хотіли вони мати у своїх гаджитах для того щоб покращити своє здоров'я²⁸.

У 2015 році Німеччина запровадила електронну картку здоров'я, яка містить електронні записи фото, прізвище, ім'я, родинні зв'язки, особливості стану здоров'я пацієнта та страховку. Картка може бути використана лікарями при екстримальній ситуації для цього рекомендується вносити дані про можливі алергії, хронічні захворювання, групу крові, інфекційні захворювання тощо. Наявність цієї інформації значним чином скорочує час який раніше лікарі витрачали на її пошуки, особливо, коли пацієнт був у непритомному стані²⁹.

Сьогодні німецька система охорони здоров'я вирішує проблеми і біженців. Слід відмітити, що реакція уряду на цю проблему була миттєвою. Інформаційна підтримка профілактичних заходів дала змогу кожному біженцю отримати необхідну допомогу. По-перше, всі біженці мають право на першочерговий огляд і обстеження. По-друге, особлива увага приділяється вагітним жінкам. По-третє, уряд ініціював проведення профілактичних щеплень для всіх вікових груп. По-четверте, Міністерство взяло під опіку неповнолітніх біженців. А головне, на інформаційному порталі Міністерства розміщена інформація для біжінців на англійській, німецькій, пушту, арабській, курдській мовах, як для тих то потребував медичної допомоги так і для тих, хто не потребує в межах ознайомлення³⁰.

Сучасна історія країни показує нам досвід законодавчих ініціатив у напрямку збереження здоров'я. Так, у 2015 році вступив в дію Закон про зміцнення здоров'я і пропаганду здорового способу життя.

Закон спрямований на зміцнення співпраці між соціально орієнтованими установами і муніципалітетами у сфері профілактики та зміцнення здоров'я для всіх вікових груп у багатьох сферах життя. Профілактика та пропаганда здорового способу життя повинні мати місце в кожній родині, на роботі і навчанні. За допомогою закону та проведення додаткових скринінгових тестів у дітей, підлітків і дорослих, розроблені і прийняті важливі кроки, щоб закрити прогалини вакцинації у всіх вікових групах³¹.

Ще одним важливим документом є Закон про права пацієнтів і їх обов'язки, що набув чинності у 2013 році. Закон було прийнято комплексно, з врахуванням цивільного і страхового законодавства. Уряд дбає про прозорі відносини між пацієнтом і сферою охорони здоров'я. Цей обов'язок покладається на Інститут якості та ефективності в охороні здоров'я.

Також, слід наголосити, що після реформи 2007 року уряд сам ініціював участь громадян у роботі системи охорони здоров'я. Для цього були залучені всі бажаючі змінити роботу галузі незалежно від набутих знань, професії, віку чи досвіду³². Тенденція щодо зростання ролі прямої участі громадян у прийнятті суспільно-політичних рішень цілком адекватна процесам, що відбуваються протягом двох останніх десятиліть в європейських країнах. Тому, Німеччину можна вважати ініціатором збільшення участі населення у формуванні політики та прийнятті управлінських рішень.

Також, із внутрішніх питань вирішених урядом можна назвати прийняття закону, який виконав умови директиви 2014/40/ЄС щодо посилення контролю над тютюном. Серед найбільш очевидних нововведень – запровадження графічних попереджень про шкоду куріння на упаковках тютюнових виробів та заборона сигарет із ароматизаторами. Зокрема, страшні попередження розміщуються з обох боків і займають 65% від площі пачки, а сигарети з ваніллю, полуницею та іншими «смачними» домішками назавжди зникають із полиць німецьких магазинів. Ці заходи спрямовані на попередження виникнення тютюнової залежності та збереження здоров'я людей³³.

У взаємодії з Міністерством економіки ведеться активний фармацевтичний діалог. Адже, Німеччина занепокоєна виготовленням, якістю і безпекою вживання ліків, особливо при поєднанні декількох препаратів³⁴.

Німеччина бере активну участь у питаннях здоров'язбереження у планетарному масштабі. Вона надає допомогу в рамках проведеного форуму G7 у 2015 році (США, Великобританія, Франція, Італія, Японія, Канада і Німеччина) 76 країнам світу³⁵.

Важливим питанням для політики збереження здоров'я також є створення моделі «підкування». Німецький Бундестаг схвалив законопроект федерального уряду з реформування сестринської професії. За законопроектом, навчання догляду за людьми похилого віку, немовлятами, пацієнтами, що потребують реабілітації, тяжко хворими повинно відбуватися спеціально-навченим персоналом враховуючи особливості кожної групи пацієнтів. Закон дасть можливість отримати необхідні навички і освіту медсестрам, підняти роль медсестринської роботи, якість і професіоналізм самого догляду³⁶.

Неможливо уявити політику збереження здоров'я Німеччини без екологічної компоненти. Сучасна екологічна політика Німеччини підпорядкована чотирьом принципам. Перший принцип – це так званий принцип винуватця, згідно з яким, суб'єкти, що заподіяли шкоду довікллю, мають відшкодувати збитки у повному обсязі, а отже, у їхніх інтересах не допускати виникнення такої шкоди. Другий принцип – профілактика, він перегукується з попереднім і покликаний укріплювати екологічну свідомість. Третій принцип – це співпраця усіх дієвців у сфері екологічної політики між собою і четвертий принцип – інтеграція екологічної політики у всі інші політичні сфери.

Чотири екологічні принципи у своїй сукупності забезпечують реалізацію основного принципу стійкого довкілля, відповідно до якого використання природних ресурсів не повинно викликати дисбалансу екосистем. Саме таким чином можна зберегти регенеративну здатність природи.

Державні заходи з охорони природи у поєднанні зі зростанням екологічної свідомості населення сприяли значному покращенню екологічної ситуації у Німеччині протягом останніх десятиліть. Не востаннє деякі екологічні покращення стали наслідком об'єднання Німеччини, адже майже усі об'єкти важкої і хімічної промисловості колишньої НДР були замінені екологічно чистими виробництвами.

У суспільстві і серед політичних партій в Німеччині утримується консенсус з питань екології. Наприклад, усі важливі політичні партії Німеччини у своїх програмах визнають пріоритетність охо-

рони природи в цілому, щоправда, у деяких ключових питаннях, як-от використання атомної енергії, їхні погляди різняться³⁷.

Цікавим, на нашу думку є підхід до політики збереження здоров'я запроваджений урядом Бельгії. Зокрема, міністр охорони здоров'я і соціальної політики Меггі Де Блок висловила з приводу того, що такі реформи, які були запроваджені до 2016 року більше країні не потрібні. Вони абсолютно не пристосовані і не адаптовані до умов і змін XXI століття. Ідея уряду полягає у поєднанні досвіду профспілок, робітничих фондів і соціальних служб у розробленні правил і рекомендацій по охороні праці. В їх основі будуть лежати виключно профілактичні заходи. Адже на думку уряду багато захворювань які має людина набуті саме на роботі. Тому, для вирішення проблем пов'язаних зі здоров'ям необхідно покращувати умови праці бельгійців і трудове законодавство³⁸.

З 2015 року Уряд Бельгії працює з фармацевтичною промисловістю і підтримує дослідницьку діяльність у пошуках нових методів лікування. Для цього було залучено найбільші світові компанії (Johnson & Johnson, Janssen Pharmaceutica: JLINX, Sanofi) для створення інкубатору співробітництва. Модель таких стосунків передбачає підтримку і заохочення маленьких компаній, які починають свою діяльність у сфері розробок, спрямованих на збереження здоров'я і нові методи лікування. А також, ця нова ініціатива буде сприяти розвитку нових наукових моделей співробітництва в секторі збереження здоров'я і забезпечить якісніший підхід до вирішення проблем галузі³⁹.

Уряд Бельгії намагається забезпечити населення від можливої ядерної небезпеки. А це стало можливим після терористичних подій 2016 року. Міністерством внутрішніх справ разом з Міністерством соціальної політики і охорони здоров'я було розроблено план першочергових заходів на випадок ядерних вибухів, а також Робоча група з ядерних питань прийняла пропозицію по розповсюдженню йодованих пігулок серед населення, як профілактичного засобу зараження⁴⁰. Така реакція уряду показує готовність приймати виважені і необхідні рішення у короткий час в екстремальних умовах для збереження здоров'я населення Бельгії.

Що стосується Нідерландів, то основна мета Міністерства охорони здоров'я, соціального забезпечення та спорту підтримувати

людей здоровими якомога довше і реабілітувати хворих якомога скоріше. Міністерство також намагається підтримувати людей з фізичними вадами і психічними розладами і залучати їх до соціально-активного життя. Спільно з медичними страховими компаніями, постачальниками медичних послуг та службою організації пацієнтів, Міністерство гарантує, що сьогодні є все для того, щоб пацієнти змогли отримати послугу на високому рівні. Міністерство заохочує людей вести здоровий спосіб життя: більше займатися фізичними вправами, утримуватися від куріння, вживання алкоголю і дотримуватися норм здорового харчування. Велику увагу Міністерство приділяє спорту. На думку уряду, спорт зміцнює здоров'я, забезпечує соціальні контакти і сприяє саморозвитку. Тому, «спортивна місія» Міністерства зробити спорт доступним для всіх ⁴¹.

За останні роки досвід Нідерландів показав, що існують питання які потребують термінового вирішення. Наприклад, насильство в сім'ї по відношенню до дітей⁴², переривання вагітності на пізніх термінах⁴³, заборона продажу електронних сигарок особам до 18 років⁴⁴, а також, у 2016 році уряд змушений був фінансувати програму боротьби з сексуальним насиллям⁴⁵.

У 2014 році уряд Нідерландів ініціював Національну програму з профілактики. Вона заснована на спільному зусиллі шести міністерств, муніципалітетів, бізнесу та громадянських організацій. Програма спрямована на роботу з учнями у школах на предмет запобігання діабету, надмірної ваги, куріння, вживання алкоголю, депресії і гіподинамії у молоді. Також, значна увага приділяється підліткам у зниженні вживання алкоголю, куріння і залучення їх до спорту.

В районах де використаний комплексний підхід до поліпшення здоров'я вразливих людей є досі хороші результати і муніципалітетам було рекомендовано активізувати всі зусилля на продовження Програми. Національна програма профілактики і попередження також направлена на профілактику захворювань на робочому місці. Забезпечення робітників належними умовами роботи, ознайомлення їх з небезпеками на виробництві та правилами надання невідкладної медичної допомоги значним чином може підняти рівень здоров'я⁴⁶.

У Швейцарії Федеральне управління громадського здоров'я є частиною Федерального департаменту внутрішніх справ. Воно несе відповідальність за здоров'я населення в Швейцарії та відповідає за

розробку національної політики в галузі охорони здоров'я. В якості національного органу охорони здоров'я, воно також представляє інтереси Швейцарії в галузі охорони здоров'я в міжнародних організаціях і в інших країнах⁴⁷.

Загалом система охорони здоров'я Швейцарії має дуже високі показники, однак у 2013 році Федеральна рада підтримала стратегію під назвою «Gesundheit 2020» (Здоров'я-2020). В загальній кількості приблизно 36 заходів визначені у всіх сферах охорони здоров'я спрямованих на підтримку якості життя, збільшення рівності серед громадян у доступі до медичних послуг і підвищення прозорості у стосунках між владою і пацієнтами⁴⁸.

Також, уряд Швейцарії підтримує роботу видавництва «Спектри», що надає інформацію про профілактичні заходи і заходи по зміцненню здоров'я. Один з основних напрямків видавництва направлений на пошук і налагодження співпраці посередників у сфері соціальних послуг та політичними акторами⁴⁹.

Характерним для країн Центральної Європи останнього часу є вимушені переселенці і біженці. Не виключення цьому є і Швейцарія. Уряд змушений був запровадити Національну програму по питанням міграції і охорони здоров'я до 2017 року⁵⁰.

Урядом підтримується ряд профілактичних заходів. Враховуючи великі показники хворих на Деменцію (стійке порушення когнітивних функцій в результаті органічного ураження мозку) запроваджено Національну стратегію по подоланню і профілактиці цієї недуги до 2017 року⁵¹.

Уряд, піклується питаннями променевої терапії і безпечної медичної діагностики⁵², підтримкою об'єктів і ядерної медицини⁵³, впливом радіації⁵⁴, навчання і інформування у сфері радіаційного захисту⁵⁵, радіаційним речовинам⁵⁶, моніторингу природного середовища на предмет виявлення підвищеної радіації⁵⁷, питаннями радонової безпеки⁵⁸ впливу шуму на людину⁵⁹, безпекою користування мобільними телефонами а також користуванням солярієм⁶⁰.

У Люксембурзі Міністр охорони здоров'я відповідає за реалізацію політики охорони здоров'я. Основна його місія визначення і реалізація державної політики в галузі, контроль за виконанням санітарних законів і правил, нагляд за медичними закладами і службами⁶¹.

Серед основних політичних рішень прийнятих за останні роки можна назвати Програму уряду від 2013 року під назвою «Екстракт Здоров'я». Запропонована Міністерством охорони здоров'я Державна Програма визначила здоров'я людини найвищою цінністю і основою життя людей. У Програмі говориться, що здоров'я повинно бути об'єктом політики. А всі цілі визначені у Програмі повинні реалізовуватися на взаємодії і співпраці політичних акторів, громадськості і бізнесу.

Політика охорони здоров'я має спиратися на чітко сформульовані цінності. Уряд буде продовжувати підтримувати на національному, так і на рівні ЄС цінності, такі як універсальність, доступ до якісної медичної допомоги, справедливості і солідарності, і базувати свої дії на них таким чином, щоб системи охорони здоров'я, відповідала сучасним вимогам, могла адаптуватися до потреб, була дієвою, ефективною і стійкою у фінансовому відношенні, а також, гарантувала всім рівний доступ до послуг охорони здоров'я високої якості.

В основі Програми нам вдається виділити дві ідеї. Перша ідея полягає в тому, що якщо змінюється суспільство то необхідно змінювати і систему охорони здоров'я. Дійсно, наслідки фінансової кризи, старіння населення, а також швидкий розвиток нових технологій і видів загроз для здоров'я людини, являють собою серйозні проблеми для стійкості системи і виникає необхідність підвищувати ефективність всієї системи охорони здоров'я. Друга ідея, полягає у необхідності знайти рівновагу між гарантією загального доступу до послуг охорони здоров'я, якістю медичних послуг у відповідності до медичного прогресу і дотриманням бюджетних обмежень.

В рамках Програми уряд, у співпраці з Національним фондом охорони здоров'я, покладає на себе обов'язок ефективно і цілеспрямовано виконувати визначені цілі уникаючи при цьому дублювання, розробляти і впроваджувати стратегії на майбутнє в середньостроковій і довгостроковій перспективі для сектора охорони здоров'я, залучати інвестиції в сектор охорони здоров'я та використовувати людський ресурс. В основі Програми закладені основні критерії, що розраховані на довгострокове виконання і здатні забезпечити позитивний результат Програми серед яких: зміцнення здоров'я через

профілактику захворювань, догляд і реабілітацію та використання комплексного підходу через реалізацію принципу «health in all policies»⁶².

Загалом, урядом країни впроваджено і підтримується близько 13 програм у продовж 2000-х років. Наприклад, Стратегія в галузі боротьби з наркотиками, що розрахована до 2019 року. Її запровадження, на переконання уряду, зробить великий внесок у досягнення високого рівня захисту у сфері охорони здоров'я, громадської безпеки та соціальної згуртованості. Стратегія спрямована на запобігання вживання наркотичних речовин, забезпечення підтримки людей, які страждають від наркотичної залежності, зменшення споживання наркотиків серед населення в цілому і зменшення шкідливих наслідків від споживання і незаконної торгівлі наркотиків⁶³.

Слід також відмітити, що з 90-х уряд Люксембургу проводить політику реструктуризації та модернізації медичної інфраструктури. Це дуже велика і дорога програма на яку уряд у 2009 році витратив 700 мільйонів євро. Вона охопила модернізацію усіх інформаційних систем, баз даних, сайтів лікарень, відновила роботу реабілітаційних центрів, дала змогу побудувати сучасні лікарні та забезпечити їх сучасним обладнанням⁶⁴.

Пріоритетним напрямком уряду є політика у сфері психічного здоров'я. Особливість цього напрямку роботи полягає в тому, що ряд заходів спрямовані і на психічне здоров'я здорової людини. Адже, уряд виходить з рекомендацій ВООЗ у тому, що здоров'я це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів. Це визначення підкреслює той факт, що психічне здоров'я – це стан, що сприяє найповнішому фізичному, розумовому і емоційному розвитку людини. А враховуючи фінансову кризу 2008 року, особисті невдачі і переживання, стреси на роботі уряд Люксембургу намагається вести політику «пом'якшення стресів» різного характеру⁶⁵.

Що стосується конкретних захворювань то у 2015 році запущена Програма Профілактики Недоумства. Її мета уповільнити або запобігти прогресуванню хвороби шляхом комбінації різних превентивних заходів. Серед основних завдань були визначені такі: поставлення діагнозу на ранній стадії, розроблення програми профілактичних заходів, співпраця пацієнта і лікаря, контроль результатів лікування.

Також програма передбачає супровід пацієнта протягом багатьох років для соціальної адаптації останнього у суспільстві, а також, за можливості перетікання захворювання, навчити пацієнта самостійно управляти своєю хворобою у повсякденному житті⁶⁶.

Період з 2006 по 2010 роки для країни характеризувався значним спалахом захворювань на ВІЛ/СНІД тому Міністерство охорони Здоров'я змушене було розробило стратегію і план дій у сфері боротьби проти ВІЛ/СНІДу. Відповідальним за проведення заходів був Комітет контролю за ВІЛ/СНІД. Ініціатива Міністерства охорони здоров'я та Міністерства Освіти і Професійної підготовки, полягала у зібранні інформації і профілактичній роботі в школах. До акції було залучено Центри планування сім'ї, вчителів, Червоний Хрест і відділи шкільної медицини управління охорони здоров'я. Також, інтервенції проводилися в місцях відпочинку молоді⁶⁷.

Уряд є ініціатором запобігання куріння. Для цього проводяться ряд заходів, що мають на меті: перешкодити викурити першу сигарету, обмежити доступ до тютюну, заборонити рекламу тютюну і виробів з нього, підвищити обізнаність громадськості про ризики вживання тютюну й впливу тютюнового диму, мотивувати невдалі спроби куріння, полегшити відмову від куріння, захистити некурців. Ці заходи проходять через заборону реклами, заборону продажу тютюну особам молодше 16 років, захисту від пасивного куріння особливо в громадських місцях⁶⁸.

З 2011 року за підтримки політичних і громадських організацій стартував Національний план дій «Gesond iessen – méi bewegen». Його планувалося реалізувати через три напрямки: просвітницька діяльність і проінформування, запровадження здорового способу життя і культури правильного харчування і підвищення фізичної активності усіх вікових груп⁶⁹.

У липні 2014 року, уряд Люксембургу прийняв Національний План боротьби проти раку на 2014-2018 роки. План включає 73 різних дій і охоплює сектор державного управління, зміцнення здоров'я, профілактики і раннього виявлення, діагностики, лікування, підтримки і реабілітації, ресурсів для охорони здоров'я, захисту прав пацієнтів під час досліджень⁷⁰.

Цікавим, в Люксембурзі, є те, що щеплення не є обов'язковими, але вони рекомендуються⁷¹. Слід також відмітити, що у даній групі

Люксембург це третя країна яка приділяє увагу радіаційній безпеці в межах запровадження політики збереження здоров'я. Уряд країни ініціював два проекти де були зроблені акценти на поінформованість європейських громадян про можливі випадки ядерної небезпеки, координацію дій при надзвичайних ситуаціях такого характеру, розповсюдження інформаційних листівок тощо⁷².

Для всієї групи розглянутих країн слід виділити проблему яку сьогодні намагаються вирішити політики, але яка лежить в площині іншої культури і релігійних вірувань, а саме – жіноче обрізання. Жіноче обрізання поширене у багатьох країнах світу, особливо в Африці та деяких мусульманських країнах Азії. Процедура викликає дуже суперечливі відгуки. З одного боку, вона є досить традиційною в ісламі. З іншого, вона викликає багато критики через відсутність згоди дівчинки, на якій проводиться операція, та загрози її здоров'ю, у радикальніших випадках через позбавлення або зменшення її сексуального задоволення у майбутньому. Починаючи з кінця ХХ століття, багато зусиль Всесвітньої організації охорони здоров'я та Фонду населення ООН були спрямовані на припинення або обмеження цієї процедури.

В країнах, що входять в ЄС, жіноче обрізання однозначно класифікується як заподіяння умисних тілесних ушкоджень і є кримінальним злочином. Додатково в Бельгії, Данії, Великобританії, Італії, Норвегії, Австрії, Швеції та Іспанії існують спеціальні закони проти жіночого обрізання. Відомі випадки кримінального переслідування у Франції, Італії та Іспанії. Однак, це не зупиняє віруючих і цей обряд проводиться за межами ЄС. Тому при поверненні таких пацієнтів лікування лягає тягарем на систему охорони здоров'я європейських країн⁷³. Психологічні наслідки після такого обряду дуже значні і не зникають усе життя. Час від часу вони спричиняють депресію. І звичайно, все це має наслідки в особистому житті та статевому житті жінки⁷⁴.

Рішуче «ні» жіночому обрізанню говорять багато євродепутатів. Вони вважають, що вистачає заходів й ініціатив. Але не вистачає політичної волі для їхнього здійснення. І відсутні ресурсів для їхньої реалізації. Потрібна не тільки політична воля, але й компроміс з боку національних урядів, щоб виділити гроші на необхідні заходи⁷⁵. Дана проблема гостро стоїть на міжнародному порядку денному, однак її вирішення залежить від багатьох факторів.

Враховуючи, що метою нашого дослідження був аналіз різного роду програм, слід відмітити, що уряди всіх країн ініціюють стійку позицію відносно політики збереження здоров'я. Аналіз концептуальних підходів політики збереження здоров'я в межах міжнародних підходів свідчить про те, що вони стосуються всіх чотирьох складових здоров'я: соціального, фізичного, психічного та духовного, тобто охоплюють усі необхідні детермінанти людського розвитку.

У висновках, хотілося б зупинитися на деяких моментах. По-перше, вдається зробити загальний висновок про те, що здоров'я для країн ЄС це капітал, індивідуально кожного європейця, яким можна добре управляти. По-друге, європейська політика збереження здоров'я відкриває сучасні перспективи політики у сфері старіння, в рамках яких літні люди розглядаються як активні учасники, а не об'єкти змін. Помітним є тойфакт, що літні людине не тільки задовольняються прогресом соціального та економічного розвитку, але й вносять свій вклад у розвиток суспільства.

По-третє, робота урядів заснована на принципі участі громадян і співробітництва з ними. По-четверте, прослідковується дуже велике значення і вагомість органу який відповідає за політику в галузі охорони здоров'я, а його політика спирається на чітко сформульовані європейські цінності. Виникає необхідність акцентувати на важливій ролі державних органів щодо своєчасних дій з формування необхідних стратегій та державних програм по збереженню здоров'я; підтримці партнерства і розбудові співпраці із суспільними, приватними, неурядовими організаціями та громадянським суспільством.

Таким чином, умовно програми можна поділити за двома напрямками. До першого слід віднести програми загально-профілактичного змісту: програми з проведення профілактичних заходів на виявлення і лікування різних хронічних захворювань, пропаганди здорового способу життя, залучення до фізичної активності та культури харчування, забезпечення умов праці, профілактиці нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві.

Друга група програм є реакцією на глобальні зміни і процеси. Уряди цих країн проявили оперативність і гнучкість у реагуванні на потреби та виклики політичних явищ. Наприклад, програми, що направлені на подолання психічних розладів або емоційні стани лю-

дини зумовлені соціальними умовами (економічна криза, культурно-релігійні питання, теракти тощо). Цю групу доповнюють програми, що мають характер прогнозу і застереження (наприклад, ядерна безпека).

Якщо говорити про наукові розвідки і запозичення позитивного досвіду для України у запровадженні дієвих програм та їх реалізації у державній політиці здоров'язбереження то слід виділити два напрямки. Перший напрямок стосується запровадження програм, що будуть спрямовані на забезпечення умов праці, профілактику нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Другий напрямок, враховуючи негативні наслідки політичних явищ (наприклад, економічна криза, вторгнення агресора), слід скерувати на підтримку психологічного стану українців і соціально-психологічну реабілітацію, адже цей напрямок є абсолютно новим для України.

1. *Франція*. Погляд на системи охорони здоров'я у світі // Тижневик «Громадянин України». – № 23 (230): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gukr.com/article2678.html> 2. *Реформування системи охорони здоров'я в Україні: досвід міжнародних експертів*. Спеціалізоване медичне інтернет видання для лікарів, фармацевтів, провізорів, студентів медичних і фармацевтичних вузів. #949 (28) 21.07.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/298348> 3. *La loi n° 2010-476 du 12 mai 2010 permet l'ouverture à la concurrence du secteur des jeux d'argent et de hasard en ligne et en organise sa régulation* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/prevention-en-sante/addictions/article/l-addiction-aux-jeux> 4. *Politique de santé publique en matière d'addictions. Le Plan gouvernemental 2013-2017 de lutte contre les drogues et les conduites addictives repose sur trois grandes priorités*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/prevention-en-sante/addictions/article/politique-de-sante-publique-en-matiere-d-addictions> 5. *Programme national de reduction du tabagisme 2014-2019*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/IMG/pdf/PNRT2014-2019.pdf> 6. *Politique de santé publique en matière de consommation d'alcool* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : social-sante.gouv.fr/prevention-en-sante/addictions/article/politique-de-sante-publique-en-matiere-de-consommation-d 7. *Bronzage et effets sanitaires liés aux rayonnements ultraviolets* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/prevention-en-sante/preserver-sa-sante/article/bronzage-et-effets-sanitaires-lies-aux-rayonnements-ultraviolets> 8. *Le plan national santé environnement (PNSE3) 2015-2019* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/sante-et-environnement/les-plans-d-action-nationaux/article/le-plan-national-sante-environnement-pnse3-2015-2019> 9. *Baignades et activités nautiques*. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/prevention-en-sante/risques-de-la-vie-courante/article/baig> **10. Mission mains propres 2016** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/soins-et-maladies/qualite-des-soins-et-pratiques/mission-mains-propres/article/mission-mains-propres-2016-les-defis> **11. Loi relative à l'adaptation de la société au vieillissement** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/grands-dossiers/loi-relative-a-l-adaptation-de-la-societe-auvieillessement/&usg=ALkJrhhiyyuMJRPau> **12. Ministère des Affaires sociales et de la Santé** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-sante.gouv.fr/> **13. ELGA: Die Elektronische Gesundheitsakte** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gesundheit.gv.at/Portal.Node/ghp/public/content/ELGA/elga-elektronische-gesundheitsakte.html&usg=ALkJrhid_itDHDDo9QIGeYdcNv8ssVd41 **14. Österreichischer Impfplan 2016** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerderung_Praevention/Impfen/ **15. Nationaler Aktionsplan Ernährung (NAP.e)** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Ernaehrung/> **16. Kinder- und Jugendgesundheit** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Kinder_und_Jugendgesundheit/ **17. Vorsorgeuntersuchung** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.gv.at/home/Gesundheit-sleistungen/Vorsorgeuntersuchung/> **18. Suizid und Suizidprävention SUPRA** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Psychische_Gesundheit/Suizid/ **19. Richtige Anwendung von Sonnenschutzmitteln** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerderung_Praevention/Hitze_und_Sonnenschutz/Richtige_Anwendung_von_Sonnenschutzmitteln **20. "Black Henna" Tattoos verursachen oft schwere allergische Reaktionen** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/VerbraucherInnengesundheit/Kosmetische_Mittel/Broschueren/_Black_Henna_Tattoos_verursachen_oft_schwere_allergische_Reaktionen **21. Badegewässer in Österreich** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/VerbraucherInnengesundheit/Badegewaesser/> **22. Tipps zur Vermeidung von Salmonellen-Vergiftungen** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoer> **23. Symposium zum Internationalen Tag der Händehygiene 2015** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerd> **24. Gesundheitsfolgenabschätzung – GFA** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerderung_Praevention/Gesundheitsfolgenabschaetzu **25. Strahlenschutz - Aufgaben des Ministeriums** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerderung_Praevention/ **26. Ermächtigte Ärztinnen und Ärzte zur Durchführung von Untersuchungen nach dem Strahlenschutzgesetz** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmg.gv.at/home/Schwerpunkte/Gesundheitsfoerderung_Praevention/Strahlenschutz/Ermaechtigte_nbsp_Aerztinnen_und_Aerzte_zur_Durchfuehrung_von_Untersuchungen_nach_dem_Strahlenschutzgesetz **27. Akteure der Gesundheitspolitik** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/themen/gesundheitsssystem/staatliche-ordnung/staat.html> **28. Hermann Gröhe: "Gesundheits-**

Apps müssen Patienten echten Nutzen bringen" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bda.de/aktuelles/presseagentur/940-groeh-gesundheits-apps-muessen-patienten-echten-nutzen-bringen.html> **29.** *Die elektronische Gesundheitskarte* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/themen/krankenversicherung/e-health-initiative-und-telemedizin/allgemeine-informationen-egk.html> **30.** *General information about the health system* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/en/health/health-guide-for-asylum-seekers-in-germany/general-information-about-the-health-system.html> **31.** *Präventionsgesetz* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/themen/praevention/praeventionsgesetz.html> **32.** *Patientenrechte* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/themen/praevention/patientenrechte/patientenrechte.html> **33.** *Sitzung des Pharmadialogs der Bundesregierung* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/ministerium/meldungen/2016/160121-pharma-dialog.html> **34.** *У Німеччині запроваджено страшні попередження на пачках сигарет та заборонено смакові добавки.* Портал "Громадський простір" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=nimechchyna-zaprovadyla-strashni-poperedzhennya-na-pachkah-sygharet-ta-zaboronyla-smakovi-dobavky> **35.** *Treffen der G7 -Gesundheitsminister in Berlin* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/ministerium/meldungen/2015/g7-gesundheitsministertreffen-berlin.html> **36.** *Gesetzentwurf zur Reform der Pflegeberufe* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmg.bund.de/ministerium/meldungen/2016/pflegeberufsgeset> **37.** *Франц Когут.* Захист навколишнього середовища в Німеччині [Електронний ресурс] / Франц Когут. – Режим доступу : <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/kul/mag/leb/urb/5099> **38.** *Réforme du système de reconnaissance des maladies professionnelles* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deblock.belgium.be/fr/réforme-du-système-de-reconnaissance-des-maladies-professionnelles> **39.** *Investissements dans la recherche et le développement de nouveaux traitements pour le patient* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deblock.belgium.be/fr/investissements-dans-la-recherche-et-le-développ> **40.** *De Meulenaere M.* A quand des pilules d'iode pour tous les Belges [Електронний ресурс] / De Meulenaere M., Le Soir. – Режим доступу : <http://www.deblock.belgium.be/fr/de-meulenaere-m-le-soir-quand-des-pilules-d-iode-pour-tous-les-belges> **41.** *Ministry of Health, Welfare and Sport* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport> **42.** *Jan-Dirk Sprokkereef will commence duties for Veilig Thuis (Safe Home) and the approach to child abuse* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport/news/2016/02/08/jan-dirk-sprokkereef-will-commence-duties-for-veilig-thuis-safe-home-and-the-approach-to-child-abuse> **43.** *New regulation on late-term abortions and termination of life in neonates* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport/news/2015/12/11/new-regulation-on-late-term-abortions-and-termination-of-life-in-neonates> **44.** *Ban on sale of e-cigarettes to minors* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health>

welfare-and-sport/news/2015/12/11/ban-on-sale-of-e-cigarettes-to-minors **45.** *Van Rijn: extra funding for tackling sexual violence* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport/news/2016/02/08/van-rijn-extra-funding-for-tackling-sexual-violence> **46.** *National Prevention Programme to kick off in February 2014* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-health-welfare-and-sport/news/2013/10/11/national-prevention-programme-to-kick-off-in-february-2014> **47.** *Federal Office of Public Health FOPH* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/index.html?lang=en> **48.** *A comprehensive health care strategy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/gesundheit2020/index.html?lang=en> **49.** *Newsletter abonnieren. «Spectra»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&u=http://www.spectraonline.ch/&usg=ALkJrhiZ13dRdurhNKvCbUkwlhB8e79nTA **50.** *National Programme on Migration and Health 2014-2017* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/gesundheitspolitik/07685/0768> **51.** *National Dementia Strategy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/gesundheitspolitik/13916/index.html?lang=en> **52.** *Radiotherapy and Medical Diagnostics* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/10463/index.html?lang=en> **53.** *Research facilities and nuclear medicine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/10467/index.html?lang=en> **54.** *Occupational radiation exposure* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/04474/index.html?lang=en> **55.** *Research, Education, Analytics, Commerce and Transport* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/10219/index.html?la> **56.** *Radioactive substances* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/10468/index.html?lang=en> **57.** *Section Environmental Radioactivity* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/12128/index.html?lang=en> **58.** *Radon* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/00046/index.html?lang=en> **59.** *Gehörschutz bei lauter Musik* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bag.admin.ch/themen/strahlung/00057/index.html?lang=en> **60.** *Ultraviolette Strahlung*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bag.admin.ch/uv_strahlung/index.html?lang=en **61.** *Ministère-Direction de la Santé* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/ministere-sante/index.html> **62.** *Programme gouvernemental 2013 - Extrait Santé* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/programme-gouvernementale-2013/index.html> **63.** *Plan d'action drogues 2015-2019* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/plan-action-drogues-2015-2019/index.html> **64.** *Modernisation du secteur hospitalier* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/politique-hopitaux/index.html> **65.** *Politique de santé mentale* [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/politique-sante-mentale/index.html **66.** *Programme Démence Prévention (pdp)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/prevention/modes/demence/index.html> **67.** *Plan national lutte contre le SIDA* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/plan-lutte-sida/index.html> **68.** *Prévention et lutte anti-tabac* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/prevention-lutte-anti-tabac/index.html> **69.** *Promotion de l'alimentation saine et de l'activité physique. Plan d'action national «Gesond iessen - méi bewegen»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/promotion-alimentation-activite-physique/index.html> **70.** *Plan national Cancer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/plans-action/plan-national-cancer/index.html> **71.** *Vaccinations recommandées.*[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/prevention/modes/vaccination/index.html> **72.** *Radioprotection* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sante.public.lu/fr/politique-sante/presidence-2015/radioprotection/index.html> **73.** *Наших доньок калічити не будуть!* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.euronews.com/2013/03/04/our-daughters-will-not-be-mutilated/> **74.** *Європа бореться з жіночим обрізанням.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.euronews.com/2013/03/06/uk-pledges-40-million-euros-to-end-female-genital-mutilation/>

Spivak Marina. The state program of health policy in Western Europe

Analyzed group of countries Western Europe (France, Austria, Belgium, Germany, the Netherlands, Luxembourg and Switzerland) on implementing effective public policy in programs for the preservation of health.

During the analysis the author noted that all governments initiate the rack position from the policy of maintaining health. Analysis of conceptual approaches of the policy of preservation of health in the framework of international approaches shows that they concern all four components of health: social, physical, mental and spiritual, that is, cover all the essential determinants of human development.

The author elaborates on some main points. Firstly, it is possible to draw a General conclusion that health for the EU this capital, each individual European, which can be well managed. Secondly, the European policy of preservation of health opens a contemporary policy perspective on ageing, in which older people are seen as active participants, not objects of change. Notable is dayfact that older people are not only satisfied with the progress of social and economic development, but also contribute to the development of society.

Thirdly, the work of governments based on the principle of participation and cooperation with him. Fourthly, there is a very large value and the weight of the body which is responsible for policy in health, and its policy is based on a clearly formulated European values. There is a need to focus attention on the important role of public authorities concerning timely action on the formation of the necessary strategies and state programs for the preservation of health.

Thus, conventionally, the program can be divided according to the criteria. The first should include programs of general and preventive maintenance: a program for preventive measures for the detection and treatment of various chronic diseases, promoting healthy lifestyles, involvement in physical activity and food culture, working conditions, prevention of accidents and occupational diseases.

The second group of programs is a reaction to global developments and processes. The governments of these countries showed the efficiency and flexibility in responding to the needs and challenges of political phenomena. For example, programs to overcome mental disorders or emotional state due to social conditions (economic crisis, cultural and religious issues, terrorist attacks et cetera).

Key words: policy, government programs, health maintenance, health, global changes, partnership.

УДК 352.075.1:316.776

М. В. КАНАВЕЦЬ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Узагальнено та систематизовано зарубіжний досвід щодо залучення громадськості до участі у виробленні та реалізації місцевої політики, забезпечення дієвості механізмів зворотного зв'язку місцевих органів влади з громадськістю.

Ключові слова: зарубіжний досвід, місцеве самоврядування, публічна політика, питання місцевого значення, прийняття рішень, прозорість, відкритість, залучення громадян, консультації з громадськістю, громадська участь, громадські ради, місцева демократія.

Канавець М. В. Зарубежный опыт привлечения общественности в процессе принятия решений на местном уровне

Обобщен и систематизирован зарубежный опыт по привлечению общественности к участию в разработке и реализации местной политики, обеспечению действенности механизмов обратной связи местных органов власти с общественностью.

Ключевые слова: зарубежный опыт, местное самоуправление, публичная политика, вопросы местного значения, принятия решений, прозрачность, открытость, привлечение граждан, консультации с общественностью, общественное участие, общественные советы, местная демократия.

© КАНАВЕЦЬ Марина Володимирівна – кандидат державного управління, директор Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу

Kanavets Maryna. Foreign experience in public involvement in decision-making process at local level

This article summarized and systematized the international experience on public participation in the formulation and implementation of local policy, ensuring the effectiveness of feedback mechanisms of local authorities with the public.

Key words: *international experience, local government, public policy, local issues, decision-making, transparency, openness, citizen participation, public consultation, public participation, community councils, local democracy.*

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Питання взаємодії з громадськістю є одним із ключових в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. Зокрема, передбачається запровадження європейських правил та підходів до таких відносин на основі принципів, закріплених в Угоді. Крім того, надзвичайно важливим є розвиток співпраці між організаціями громадянського суспільства України та держав – членів Європейського Союзу.

Питання відкритості влади досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як: С. Маріарті, Л. Кортленд, І. Сендідж, В. Фрайбургер, В. Малиновський, В. Бебик, Є. Ромат, К. Мельникова, С. Рязанова, М. Свірі, Е. Афонін, О. Бабінова, І. Василенко, Ю. Габермас, Н. Гудима, Д. Гунін, І. Жаровська, В. Мельниченко, І. Ібрагімова, В. Комаровський, С. Телешун, Є. Тихомирова та ін.

Разом з тим, проголошений Україною курс на європейську інтеграцію висунув на порядок денний питання пошуку нових моделей співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з гро-

мадянами, вдосконалення механізмів зазначеної взаємодії саме на основі кращих сучасних світових практик.

Як покажує досвід демократичних держав, розвиток громадянського суспільства за системної державної підтримки дає змогу залучати додаткові людські, організаційні, фінансові та технічні ресурси для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг, сприяння процесу децентралізації державного управління і підвищенню його якості, а також скоротити державні видатки і запобігти корупційним ризикам.

Громадський контроль як інструмент громадської оцінки виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань є невід'ємною складовою системи публічного управління та незамінним чинником розвитку соціуму в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Неабиякий інтерес для України на шляху до її європейської інтеграції становить європейська політика у сфері громадського контролю. Зокрема, Рада Європи як основний носій демократичних принципів приділяє достатньо уваги поширенню цієї форми участі громадян в управлінні. Так, відповідно до Рекомендації № R(97)7 Комітету міністрів Ради Європи «Про місцеві громадські служби і права користувачів їхніх послуг», усі важливі служби, що надають соціальні та адміністративні послуги, слід піддавати періодичному оцінюванню з погляду задоволення потреб користувачів з наступним публічним обговоренням підсумків цього оцінювання.

А Європейська хартія місцевого самоврядування, яку було ратифіковано Україною у липні 1997 року, від імені країн-членів Ради Європи встановлює, що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються усіма країнами-членами Ради Європи. Останні ж переконані в тому, що це право найбезпосередніше може здійснюватися саме на місцевому рівні.

Принципи взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, затверджені у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухваленому на конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 року та передбачають: соціальне партнерство; забезпечення рівних можливостей; взаємну відповідальність; відкритість

і прозорість – забезпечення органами виконавчої влади доступу інститутів громадянського суспільства до інформації шляхом: розроблення і впровадження ефективного механізму налагодження комунікацій із громадськістю; надання у повному обсязі інформації про свою діяльність, за винятком тієї, що відповідно до законодавства становить державну таємницю; проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності розроблення проектів рішень та їх прийняття; сприяння висвітленню у засобах масової інформації проектів ефективного співробітництва органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства; участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики; невтручання; визнання органами виконавчої влади різних видів діяльності інститутів громадянського суспільства; ефективність процесу взаємодії.

Стандарти Європейського Союзу у сфері державного управління та місцевого самоврядування чітко визначають потребу залучення громадських організацій, представників бізнесу та пересічних громадян до розробки та реалізації управлінських рішень, а також стратегічних і програмних документів на державному, регіональному та місцевому рівнях¹.

Наприклад, привертає увагу сутність підходу, що був уперше апробований у Нідерландах і знайшов широке розповсюдження в країнах Західної Європи, так званий «підхід РОМ» (РОМ – голландська аббревіатура, що позначає планування на територіях з особливим статусом) – впровадження системи планування за принципом «знизу-вгору» (від англ. bottom-up). Важливою рисою такого підходу є залучення до вирішення проблем на основі діалогу усіх заінтересованих сторін². Незважаючи на той факт, що планування територіального розвитку було ініційовано центральним урядом, останній здійснює лише загальну координацію й фінансування, у той час як місцева та регіональна влада реально управляють відповідними проектами. Повний цикл підходу РОМ складається з трьох основних фаз: початкової, фази планування й фази реалізації проекту. На початковій стадії відбувається виявлення проблем, а також намічаються шляхи їх подолання. Обов'язкова умова – згода всіх сторін на участь у вирішенні проблеми. Попередня згода дає можливість більш детально обговорити програму дій, а також визначитись щодо методів. Початкова фаза закінчується підписанням угоди, яка знаменує початок етапу плану-

вання. Після узгодження плану сторони підписують заключну угоду, яка разом з іншими угодами формує пакет документів, що подаються на затвердження парламенту, асамблеї провінції, а також муніципалітету. В розгляді проекту беруть участь не лише депутати й чиновники, але й представники різних цільових груп (від промисловості, сільського господарства, транспорту тощо) і громадськості. Після процедури остаточного погодження проект переходить до заключної фази – реалізації³.

У Німеччині жителі та громадяни (жителі, що мають виборче право) мають право відвідувати відкриті засідання ради. Рада зі свого боку повинна проводити збори жителів, слухання, відводити час для запитань та відповідей на них, інформувати населення про найважливіші проблеми громади. Право на участь у прийнятті рішень жителі реалізують шляхом надання спеціальних заявок, а громадяни – шляхом подання громадянських вимог та рішень. Підписана 5% жителів заявка зобов'язує раду розглянути питання, що в ній уміщені, та прийняти відповідне рішення. Громадянську вимогу повинні підписати від 10 до 100 громадян. Вона передбачає, що громадяни мають намір замість ради самостійно вирішити питання⁴.

Водночас у Німеччині у практиці діяльності набули розвитку такі форми діалогу органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю, як громадські ініціативи, коли громадяни об'єднуються для вирішення питань повсякденного життя місцевості та громадські законодавчі ініціативи як право населення винести питання на громадське обговорення. Причому слід зазначити, що статус рішень, які приймаються населенням шляхом використання зазначених форм, є обов'язковим для реагування місцевими органами влади.

Коли в країні відбулася реформа законодавства щодо участі громадян, то до всіх комунальних статутів було включено право законодавчої ініціативи, де визначалися тематика ініціатив, необхідна кількісна підтримка з боку громадян висунутих ініціатив, форми та механізм втілення прийнятих рішень місцевими органами самоуправління. Серед найбільш характерних проблем, які знайшли своє відображення у громадських законодавчих ініціативах, були розв'язання транспортних питань, розвиток об'єктів комунальної інфраструктури, перспективи забудови територій, захист навколишнього середовища тощо⁵.

Не зайве звернути увагу на міжнародний досвід громадського контролю у сфері охорони здоров'я. Наприклад, Громадські ради охорони здоров'я (Community Health Councils) у Великій Британії є самостійними, легітимними органами, створеними для репрезентації інтересів громадськості в діяльності системи охорони здоров'я на місцевому рівні. Членів рад висувають місцеві об'єднання й організації громадян. Ради, фактично інтегровані в усі структури охорони здоров'я на конкретній адміністративній території, можуть ретельно перевіряти всі організації й напрями системи охорони здоров'я, їх члени мають право відвідувати лікарняні палати, центри здоров'я та клініки, розмовляти з будь-якою особою в цих закладах⁶.

Різноманітні форми зворотного зв'язку з громадськістю, а саме: прямої участі населення у формуванні та реалізації місцевої політики набули свого розвитку також і у США, серед яких: громадські ради, волонтерська діяльність, наглядові ради тощо.

Так, громадські ради (комітети) і спеціалізовані комісії здійснюють свою діяльність на добровільних засадах. До складу комісії з планування, що функціонують при органах місцевого самоврядування, входять члени міського законодавчого органу, представники громадськості зі співробітників державних, комунальних установ, екологічних, фінансових та освітянських організацій, комітетів з питань нерухомості тощо, причому кількість яких перевищує кількість представників міської влади.

Головним їх завданням є розгляд пропозицій щодо поліпшення стану міського господарства і надання рекомендацій міській владі щодо запропонованих до реалізації проектів розвитку міста. Пропозиції, розглянуті й прийняті на рівні цих рад і комісій, є обов'язковими для розгляду на засіданнях міської ради, а засідання ради мають відкритий характер для всіх мешканців міста⁷.

Отже, існує у світі поширення тенденції врахування думки громадськості у процесах місцевого розвитку, розробки відповідних стратегій та програм свідчить про зацікавленість органів влади у підвищенні рівня участі населення під час вирішення питань місцевого значення. У цьому напрямі вкрай важливим є використання: оглядів та обговорень різних способів участі громадян в ухваленні рішень; опитувань громадської думки; дорадчих механізмів прийняття рішень з питань місцевого значення за допомогою діяльності громадських

комітетів, комісій, партнерських рад; публічних зборів населення або певних груп; нових інформаційних та комунікативних технологій; можливостей громадян допомагати в ухваленні місцевих рішень на різних етапах. Адаптація цього позитивного зарубіжного досвіду стосовно заохочення безпосередньої участі громадян до ухвалення рішень на місцевому рівні в Україні має відбуватися за умови врахування вітчизняних реалій та традицій місцевого самоврядування.

Узагальнюючи, можна сказати, що темами подальших досліджень дотримання принципів прозорості та відкритості органами державної влади та місцевого самоврядування під час реалізації публічної політики можуть стати: розробка нових механізмів залучення громадян до прийняття рішень і критеріїв оцінки реалізації таких заходів відповідними органів державної влади та місцевого самоврядування в реалізації публічної політики в Україні, а також норм відповідальності за її невиконання або неналежне виконання.

1. *Крупник А. С.* Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України [Електронне ресурс] / А. С. Крупник // Громадянське суспільство. – 2008. – № 5(7). – С. 1. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/4488/lang/tab02>; Ковалевіч І. П. Зарубіжний досвід залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики / І. П. Ковалевіч // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 2. – С. 2-4; Муркович Л. Світова практика залучення громадян до участі в управлінні місцевими справами / Л. Муркович // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 2. – С. 263-264, 266-267. 2. *Рисин И. Е.* Стратегическое планирование социально-экономического развития городов: зарубежный и российский опыт / И. Е. Рисин, Е. А. Шаталова // Вестник ВГУ, Серия: Экономика и управление. – 2007. – № 2. – С. 26-27. 3. *Крупник А. С.* Цит. праця; Ковалевіч І. П. Цит. праця. – С. 2-4; Муркович Л. Цит. праця. – С. 263-264, 266-267; Рисин И. Е. Цит. работа. – С. 26-27 4. *Элерс Д.* Местное самоуправление в Германии / Д. Элерс // Государство и право. – 2002. – № 3. – С. 72. 5. Там же. 6. *Глуховський В. В.* Роль громадськості в реалізації прав громадян і пацієнтів у системі охорони здоров'я: міжнародний досвід створення системи громадської охорони здоров'я для України / В. В. Глуховський, Н. Г. Гойда // Охорона здоров'я України. – 2003. – № 4. – С. 27; Лимонов Л. Э. Крупный город: регулирование территориального развития и инвестиционные стратегии / Лимонов Л.Э. – СПб. : Наука, 2004. – С. 98. 7. *Ковалевіч І.П.* Цит. праця.; Муркович Л. Цит. праця; Обушний О. Особливості реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в США на рівні муніципалітетів / О. Обушний // Публіч. упр.: теорія та практика: зб. наук. пр. / редкол. : В. Мартиненко (голов. ред.) [та ін.]. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2011. – Вип. 4 (8). – С. 146.

Kanavets Maryna. Foreign experience in public involvement in decision-making process at local level

This article summarized and systematized the international experience on public participation in the formulation and implementation of local policy, ensuring the effectiveness of feedback mechanisms of local authorities with the public.

The active, influential and developed civil society is an essential element of any democratic state and plays a key role in the implementation of urgent social change and good governance in public administration and solving local problems, in the development and implementation of effective public policies in different areas, in establishing of lawful state that accountable to people, in solving political, social-economic and humanitarian problems.

The interaction with the public is a key issue in the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the Concept of the reform of local self-government and territorial organization of government in Ukraine, the State regional development strategy for the period until 2020, the Reform strategy of civil service and service in local self-government bodies for the period up to 2017 and the National strategy for the development of civil society for 2016-2020. In particular, expected the implementation European rules and approaches such relations, based on principles stipulated in the Agreement. In addition, it is very important the development of cooperation between civil society institutions of Ukraine and Member States of the European Union.

EU standards in the field of public administration and local government clearly define the need for involvement of NGOs, business representatives and ordinary citizens to the development and implementation of management decisions and the strategic and program documents at the national, regional and local levels.

Based on the research of foreign methodology of citizens' participation in local public life distinguished are distinguished the general trends of encouragement of direct participation of members of territorial community in a management of local affairs.

The steps and measures aimed at involving citizens in solving local issues implemented in EU Member States, USA and Canada are considered and presented successful projects of NGOs in this field.

Consequently, the existing worldwide dissemination of tendencies of taking into account public opinion in local development processes, developing appropriate policies and programs shows the interest of the state and local government authorities to increase the level of public participation in solving local issues. In this direction it is extremely important to use: a review and discussion of different methods of citizens participation in decision-making; public opinion surveys, public consultations and hearings; volunteering; advisory mechanisms of decision-making on local issues with the help of public committees, commissions, partnership councils; public meetings of the people or specific groups; new information and communication technologies; opportunities for citizens to assist in local decision-making at different stages. Adaptation of positive foreign experience concerning the promotion direct participation of citizens in decision-making at the local level in Ukraine shall take into account the domestic realities and traditions of local government.

Summarizing, the further research topics on observance of transparency and openness principles by state and local government authorities in the implementation of public policy can be: development of new mechanisms for involving citizens in decision-making and criteria for assessing the implementation of such measures during the implementation of public policy in Ukraine by relevant state and local government authorities, as well as norms of liability for failure or improper performance.

Key words: international experience, local government, public policy, local issues, decision-making, transparency, openness, citizen participation, public consultation, public participation, community councils, local democracy.

УДК 321.01

В. М. ТАРАСЮК

ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІА В США, ФРАНЦІЇ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Висвітлюються основні відмінності та принципи регулювання медійної галузі в ЄС та США. Зазначаються основні регуляторні нормативно-правові акти та органи, що здійснюють контроль діяльності медіа в США, Франції та Великобританії. Здійснено аналіз основних проблем регулювання медіа сфери в США та ЄС.

Ключові слова: медіа, правове регулювання ЗМІ, свобода слова, свобода преси.

Тарасюк В. Н. Опыт правового регулирования медиасферы в США, Франции и Великобритании

Освещаются основные отличия и принципы регулирования медийной отрасли в ЕС и США. Указываются основные регуляторные нормативно-правовые акты и органы, осуществляющие контроль деятельности медиа в США, Франции и Великобритании. Осуществлен анализ основных проблем регулирования медиа сферы в США и ЕС.

Ключевые слова: медиа, правовое регулирование СМИ, свобода слова, свобода прессы.

Tarasjuk Volodymyr. Governance of the media in the United States, France and the United Kingdom

Subjects of the article to describe the main differences and the principles regulating the media industry in the EU and the US. This chapter deals with media regulations and the general situation in France and the United Kingdom and presents

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корещького НАН України

a brief overview of media regulation in the United States, with a primary emphasis on broadcast television.

Key words: *the media, the legal regulation of the media, freedom of speech, freedom of the press.*

У категорії основних прав і свобод свобода засобів масової інформації має особливий статус. ЗМІ створюють майданчик для обміну ідеями та думками й критики органів державної влади та будь-яких інших впливових кіл. Без ЗМІ немає справжньої демократії. Водночас засоби масової інформації виконують суперечливі функції, які потребують узгодження. Фактично ЗМІ дедалі частіше розглядаються як замітник традиційних інститутів, що покликані прищеплювати соціальні цінності – школи, сім'ї, релігії і держави¹. Саме ЗМІ інтегрують різноманітні верстви населення в єдиний гомогенний домен громадської думки, у тому числі національного масштабу. Крім цього, ЗМІ здебільшого є комерційними структурами, які діють у конкурентному середовищі, де домінують комерційні та фінансові інтереси. Це означає, що будь-який суб'єкт медійного ринку повинен брати участь у конкурентній боротьбі. Ці три функції – інформаційна, освітня та комерційна – часто суперечать одна одній. Основним завданням регулювання діяльності засобів масової інформації є створення умов для вільного виконання та гармонійного узгодження цих функцій². Тому в західних демократіях прийнято вважати, що заходи з регулювання медіасектора є втіленням політичного, економічного і культурного вибору суспільства на певному етапі розвитку. У багатьох країнах регламентація основних прав покликана пом'якшити протиріччя між особистісними і колективними свободами. В умовах демократії державна політика регулювання повинна гарантувати, що практика і поведінка ЗМІ сприяє громадським інтересам. У деяких державах закон жорстко регулює діяльність ЗМІ; в інших країнах відсутність державного втручання переслідує ті ж цілі шляхом добровільного саморегулювання.

Регулювання медіасфери в США

Відповідно до закону про федеральні засоби зв'язку, який був прийнятий Конгресом у 1934 р., була створена Федеральна комісія зв'язку (FCC). Закон визначає, що основною політичною метою даної організації є «забезпечення доступних, по можливості, для

всіх людей в Сполучених Штатах, оперативних, ефективних послуг дрогового і радіозв'язку в масштабах країни і всього світу». Розділ про радіомовлення містить також вказівку «заохочувати більш широке і ефективне використання радіо». В обох випадках «радіо» слід розуміти як термін, який включає телебачення та інші системи поширення інформації, що використовують частотний спектр. Розділ про ліцензування радіомовлення наказує Комісії при розгляді заяв визначати, «чи відповідає видача цієї ліцензії громадським інтересам, вимогам зручності та нагальним потребам». Більше того, при видачі ліцензій на радіомовлення FCC «повинна забезпечити такий розподіл ліцензій, частот, часу мовлення та енергопостачання між штатами і спільнотами, щоб гарантувати справедливий, ефективний та неупереджений розподіл послуг радіомовлення кожному з названих раніше».

Стосовно телебачення дані приписи трансформуються у три основні стратегічні завдання: конкуренція, різноманіття і місцеві інтереси. У низці випадків ці завдання суперечать один одному. Останнє формулювання цілей FCC міститься в документах: 2002 Biennial Regulatory Review, Report and Order (Огляд регулятивних норм за дворічний період, звіт і припис, 2002 рік) і Notice of Proposed Rulemaking (Повідомлення про запропоновані норми) в MB Docket 02-277 (Biennial Review Order) і Broadcast Localism Notice of Inquiry (Письмовий запит про облік місцевих інтересів у процесі мовлення) в MB Docket No. 04-233 (Broadcast Localism NOI).

Поняття «конкуренція» означає економічну конкуренцію. Комерційне мовне телебачення в США фінансується виключно за рахунок реклами, і глядачі не платять за перегляд передач. Рекламодавці платять телевізійним компаніям за доступ до глядачів³.

«Різнманіття» - термін, який має кілька значень. У 2002 Biennial Review Order їх п'ять. Один із варіантів – різноманіття при виборі передач. Багатий вибір передач та інформаційних альтернатив якнайкраще відповідає різноманітним смакам аудиторії, приносить користь глядачам. Крім того, цей термін означає розмаїття точок зору. В такому аспекті йдеться про вільне висловлення політичних поглядів і ціну для суспільства можливість мати доступ до широкого спектра політичних поглядів. Різнманіття джерел інформації означає безліч незалежних власників ЗМІ на медійному ринку. Одна з

переваг різноманіття в даному розумінні полягає в тому, що його легко виміряти. При цьому передбачається, що рівень різноманіття ЗМІ впливає на різноманіття передач і точок зору, що робить останній найважливішим об'єктом регулювання.

Телебачення в Сполучених Штатах дивляться близько 110 млн сімей. Понад 1700 телевізійних станцій працюють на повну потужність, з яких близько 1300 є комерційними, а 400 – некомерційними освітніми станціями. В середньому американська сім'я має доступ більш як до 17 телевізійних станцій ефірного мовлення. Частина передач телевізійні станції готують самостійно, але більша частина контенту купується у зовнішніх постачальників. Існують чотири великі комерційні мережі – ABC, CBS, Fox і NBC та низка дрібніших, зокрема CW, MyNetwork TV, а також дві великі мережі мовлення іспанською мовою – Univision і Telemundo. Крім того, є мережа некомерційного телемовлення Public Broadcasting Service.

Приблизно 86% сімей, які дивляться телевізор, є абонентами платного багатоканального телебачення. Лідер у цій галузі – кабельне телебачення, яке дивляться 65 млн. сімей; друге місце займають супутникові системи прямого мовлення, це 26,1 млн. абонентів. У США існує понад 13 тисяч місцевих наземних радіостанцій, з яких понад 2 тисячі некомерційні.

Регулювання діяльності мовних ЗМІ в США варто розбити на три категорії – технічну, контентну і структурну. Технічне регулювання включає розподіл спектра, стандарти передачі й ліцензування. За розподіл частот у США відповідає FCC за винятком діапазону, виділеного федеральному уряду і збройним силам. Регулювання контенту ЗМІ в США в цілому і з боку FCC зокрема обмежено. Перша поправка до Конституції США гарантує свободу слова і преси, забезпечуючи надійний захист телевізійним компаніям, хоча дана поправка застосовна не до всіх висловлювань. Основні положення закону, що стосуються мовного телебачення, стосуються матеріалів непристойного характеру, дитячих освітніх передач й доступу політичних кандидатів до рекламного часу. Федеральний закон забороняє вживання «будь-якої непристойної або образливої лексики в засобах радіозв'язку». За дотриманням федеральних заборон стежить Міністерство юстиції США, а не FCC. Для захисту дітей FCC розробила підзаконні акти, що обмежують вживання «не-

пристойної лексики», під якою розуміють «висловлювання або матеріал, які описують або зображують, в термінах, образливих по сучасним суспільним нормам щодо мовних ЗМІ, статевої або видільні органи або відповідні дії». Непристойні вислови не можна заборонити повністю, але їх вживання чітко регламентовано. Вони не допускаються з 6 ранку до 10 вечора, коли, на думку FCC, існує обґрунтований ризик, що серед глядачів можуть бути діти. Відповідно до Закону про дитяче телебачення (Children's Television Act) 1990 р. FCC зобов'язує власників ліцензій на комерційне телебачення обслуговувати освітні та інформаційні потреби дітей до 16 років включно, транслюючи відповідні передачі. Хоча підхід до виконання цієї вимоги не регламентований однозначно, згідно з директивою FCC для його виконання потрібно забезпечити три години освітніх дитячих передач на тиждень. Встановлено і порядок включення реклами в дитячі передачі. Тривалість реклами не повинна перевищувати 12 хвилин на годину в будні дні й 10,5 хвилини на годину у вихідні. «Дитячими передачами» в даному контексті називаються передачі для дітей 12 років і молодше. Інші обмеження реклами для дітей включають заборону передач рекламного характеру і непряму рекламу, інтегровану в матеріал передачі. Рекламна передача – це передача, яка рекламує продукт, якому присвячена передача. «Непряма реклама» має місце, коли висловлювання учасників програми, наприклад, провідного дитячого шоу, носять рекламний характер⁴.

Права політичних кандидатів теж захищені законом про федеральні засоби зв'язку і нормативно-правовими актами. Телевізійні станції не зобов'язані приймати рекламу від будь-якого конкретного джерела. Однак правомочний кандидат на посаду в федеральних органах влади – президента, віце-президента, сенатора або члена палати представників Конгресу США – має право купити або отримати розумну кількість ефірного часу в будь-якого комерційного ЗМІ. Кандидати на посади у федеральних і місцевих органах влади, а також в установах штату мають «рівні можливості» використання ефірного часу; якщо станція продає або надає час одному кандидату, вона повинна надати або продати час всім його суперникам. Крім того, всім кандидатам, які мають право на рекламний час, воно повинно надаватися за найнижчими тарифами станції протягом 45 днів до первинних виборів і протягом 60 днів до загальних виборів.

Регулюючи діяльність ЗМІ, США приділяють величезну увагу регламентації права власності на ЗМІ. Існують чотири правила, що стосуються місцевих ринків, і два правила національного масштабу. Коло ЗМІ, доступних глядачеві / слухачеві, визначається географічним регіоном, при цьому FCC обмежує перелік теле- і радіостанцій, яким може володіти суб'єкт права на окремому ринку. Крім того, існують обмеження на одночасне володіння радіо- і телевізійними станціями, газетами і мовними ЗМІ. Жодна компанія не може володіти більш як двома телевізійними станціями в одному регіоні. Компанія може придбати другу станцію, якщо після злиття залишиться принаймні вісім місцевих телевізійних станцій з незалежними власниками і якщо обидві придбані станції не займають одного з перших чотирьох місць в регіоні за часткою глядацької аудиторії.

Існують і обмеження на одночасне володіння радіо- і телевізійними станціями в одному регіоні. Компанія може володіти однією комерційною телевізійною станцією і мати у власності до семи радіостанцій, за умови, що після злиття на ринку залишиться не менше 20 незалежних ЗМІ. Якщо компанії належить дві телевізійні станції, ця межа становить шість радіостанцій. Якщо після злиття на ринку залишиться не менше 10 незалежних ЗМІ, компанія має право придбати до чотирьох радіостанцій. Безвідносно до числа незалежних ЗМІ на ринку компанія, що володіє телевізійною станцією, має право придбати одну радіостанцію. Загальна кількість ЗМІ регіону включає місцеві телевізійні та радіостанції, щоденні газети і кабельне телебачення (система кабельного телебачення вважається одним з джерел інформації). Одночасно володіти телевізійною (або радіо-) станцією і щоденною газетою, що має масовий тираж в одному регіоні забороняється. У низці випадків такі комбінації власності на медійних ринках узаконені в силу давності терміну, оскільки з'явилися раніше, ніж були введені відповідні правила. Крім того, існує обмежена кількість комбінацій, щодо яких FCC скасувала дію даних правил.

Мовні ЗМІ підкоряються двом правилам національного масштабу. По-перше, жодна компанія не може володіти телевізійними станціями, глядацька аудиторія яких перевищує 39% сімей США. Це обмеження введено Конгресом у 2004 р. при перегляді рішення FCC, яке міститься в 2002 Biennial Review Order. Крім того, Комісія

прийняла правило «дубльованих мереж», яке забороняє злиття чотирьох провідних комерційних мереж телемовлення (ABC, CBS, Fox і NBC). Закон про засоби зв'язку обмежує іноземне володіння ліцензіями на радіо- і телемовлення. Межа становить 20% для прямого володіння і 25% для непрямого (наприклад, через холдингову компанію)⁵.

Федеральна комісія зв'язку – це незалежний регулюючий орган, заснований Конгресом відповідно до Закону про федеральні засоби зв'язку 1934 р. До складу FCC входять п'ять осіб, включаючи голову, які призначаються Президентом на п'ятирічний термін і затверджуються Сенатом. До однієї політичної партії можуть належати не більше трьох членів комісії. FCC як будь-який незалежний федеральний регулятивний орган діє відповідно до Закону про адміністративну процедуру (Administrative Procedure Act). Крім того, FCC підпорядковується федеральному Закону про відкритість уряду (Government in the Sunshine Act), який вимагає приймати найважливіші рішення на відкритому засіданні й за сім днів до засідання публічно повідомляти про питання, які розглядатимуться. Зацікавлені сторони, які не згодні з рішенням FCC, можуть подати клопотання про перегляд. Рішення FCC переглядаються у федеральному суді першої інстанції.

Регулювання медійної галузі у Франції та Великобританії

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та лібералізація ринку дедалі більше змушує орієнтуватися на європейські масштаби, враховуючи регулювання медіасфери Європейським Союзом і Радою Європи. Нові технології і комерційні потреби дають змогу ЗМІ працювати без кордонів. Тому політичні та регулятивні заходи Європейського союзу в медіасфері, особливо щодо аудіовізуальних ЗМІ, справляють значний вплив на регулятивні норми країн – членів ЄС. Рада Європи і Європейський суд з прав людини встановлюють європейські стандарти фундаментальних прав, які часто інтегровані в прецедентне право Суду Європейських співтовариств. Цей континентальний масштаб життєво важливий. Однак ми розглянемо лише нормативні акти Європейського Союзу, застосовні до преси і аудіовізуальних ЗМІ. Норми, що регулюють медіасферу, являють собою специфічну галузь права, детерміновану неоднорідною юридичною природою ЗМІ. Дана сфера знаходиться на перетині різних галузей

права, виходячи за традиційні межі закону. Особливо гостро це помітно у Франції і Великобританії, де засоби масової інформації тривалий час були сконцентровані в руках низки впливових осіб, які використовували їх як засіб задоволення власних економічних чи політичних інтересів. Тому ЗМІ стали сприйматися як символ демократії та свободи й основний інструмент критики визнаних релігійних, економічних, урядових авторитетів. Починаючи з епохи Просвітництва засоби масової інформації використовуються демократичними силами як зброя боротьби зі старими порядками в Європі⁶. Відповідно діяльність преси та інших ЗМІ, які з'явилися пізніше, нерідко ставала об'єктом жорсткого регулювання, покликаного придушити свободу слова; захисні правові норми застосовувалися до них вкрай рідко. Усі правові норми щодо урізання або розширення свобод, що формувалися протягом багатьох століть, досі мають значний вплив на ситуацію.

Великобританія – перша держава в світі, яка пододала перешкоди на шляху до свободи преси і користувалася її благами. Відправною точкою став закон про ліцензування 1695 р.: будь-хто, засновуючи газету, отримував дозвіл (ліцензію) на її створення. Британська модель спирається на мінімалістську концепцію держави, згідно з якою її втручання повинно бути якомога меншим. Щоб втручатися в справи ЗМІ, державі просто бракує законних підстав – як у правовому сенсі, так і соціальному. ЗМІ спочатку сприймалися майже як інституціональна влада, яка формує громадську думку. Свобода і незалежність від держави являють собою фундаментальні основи діяльності ЗМІ, що зумовлено обмеженою роллю держави. Держава не забезпечує й не надає пресі незалежність. Вважається, що свобода слова (незалежність ЗМІ) з'явилася раніше ніж сучасна держава. У Великобританії преса відома як четверта влада. Держава розглядається не як гарант незалежності преси, а скоріше як потенційна загроза такій незалежності. Незалежність визначається комерційною свободою, яка, в свою чергу, гарантує свободу слова. Дана концепція держави залишається потужним інструментом, що підтримує свободу ЗМІ у Великій Британії⁷.

Докорінна відмінність французької моделі полягає в тому, що характер взаємин між державою і ЗМІ менш визначений. Лише в 1881 р., з появою закону про свободу преси, ЗМІ перестали залежати

від політичної влади. Пізніше, порівняно з Великобританією, становлення ліберального режиму призвело до законодавчого регулювання діяльності ЗМІ, яке регламентує адміністративну і змістовну структуру преси; цей закон діє досі. Хоча Франція створила один з найліберальніших режимів, проте ЗМІ стали вільними лише тому, що держава частково утримувалася від втручання в їх діяльність. Незважаючи на досить ліберальний режим, французькі ЗМІ перебувають у становищі, яке здалося б дивним їх британським колегам. Державна влада у Франції користується величезним авторитетом: невинно підтримуючи свободу, рівність і братерство, вона забезпечує мирне співіснування різних верств суспільства й вирішує соціальні конфлікти, а тому розглядається як природний захисник свободи ЗМІ. Правовий статус французьких медіакомпаній засновується на «загальному інтересі»: англійською він визначається як «суспільний інтерес», забезпечення якого покладається на владу. З цієї точки зору, «інформація» сприймається у Франції як послуга, що становить загальний (суспільний) інтерес. Підприємства, які працюють з інформацією, близькі до публічно-правових утворень й не підкоряються звичайному ринковому (комерційному) праву. Вплив на ЗМІ фінансових або економічних інтересів вважається у Франції більш небезпечним, ніж вплив держави. У Великобританії ця точка зору видається спірною.

Французів не цілком задовольняє проста констатація принципу свободи слова, оскільки зазвичай подібні декларації мають формальний характер. Регулювання медіасфери у Франції спирається на теорію права на інформацію. Хоча це право безпосередньо не визначено в жодному законі, на нього спирається безліч інструментів. При переході від «свободи на» до «права на» загальний, або суспільний, інтерес стає основним завданням і найважливішим критерієм оцінки. Навіть у медіасфері втручання держави передбачає, що вона частково або повністю фінансує певні види діяльності з надання послуг, що становлять спільний інтерес. Таким чином, суспільне служіння є одним із засобів реалізації права на інформацію. Державного регулювання вимагають і суб'єкти медіапростору, які переконані, що тільки держава здатна забезпечити плюралізм, захистити їх свободу і підтримувати їх існування⁸.

Ліберальний характер регулювання медіасфери у Великобританії проявляється в тому, що найбільш делікатні питання управління делегуються безпосередньо медійною індустрією. З часом сформувалися кодекси поведінки, зокрема кодекс поведінки журналістів. Британська комісія зі скарг на пресу (British Press Complaint Commission), наприклад, стежить за дотриманням моральних кодексів, розроблених Національною спілкою журналістів Великобританії. Ці кодекси покликані забезпечити високі моральні та професійні стандарти і гарантувати свободу преси та інших ЗМІ. Право на свободу слова часто вступає у суперечність з правом на недоторканність приватного життя. Міністерство культури, ЗМІ і спорту відповідає за медіасферу спільно з Міністерством торгівлі й промисловості. Обов'язки міністерств обмежені наглядом за процедурами саморегулювання, які виконує Британська комісія зі скарг на пресу. Приміром, ВВС або газета Guardian, як і інші ЗМІ, мають власні внутрішні системи саморегулювання, кодекси поведінки, а іноді навіть власних омбудсменів. Водночас органи державної влади намагаються впливати на ЗМІ і маніпулювати ними. Багато коментаторів у Великобританії гаряче засуджують урядових піарників, які піклуються про те, щоб діяльність уряду представлялася у вигідному світлі. Зрозуміло, система, яка спирається на саморегулювання і кодекси поведінки, не усуває тиску на ЗМІ з боку політичних структур. Принцип регулювання медіасфери визначається нормами загального права. Закони не тільки відображають принципи англійського загального права, а й інтерпретуються відповідно до традицій. Хоча в тексті законів відсутня більшість основоположних принципів, проте з позицій прецедентного права і звичаїв вони є цілком зрозумілими. Знання прецедентів надзвичайно важливо, оскільки норми, що регулюють медіасферу, неоднорідні й містять правила з різних джерел. Гарантії свободи слова були закріплені в законі про права людини 1998 р., внаслідок чого положення Європейської Конвенції з прав людини стали складовою національного законодавства. В міру зростання числа європейських нормативних актів правова система Великобританії рухається в бік законодавчого оформлення правової бази управління медіасферою⁹.

На відміну від Франції у Великобританії вважають, що заходи контролю, які мають силу закону, підривають свободу преси. При-

хильники цієї системи стверджують, що стандарти, досягнуті за рахунок саморегулювання, будуть в будь-якому випадку вище гарантованих нормативно-правовими актами. Аналогічно будь-який закон, який регламентує недоторканність приватного життя, в умовах Великобританії нежиттєздатний і розцінюватиметься як неприпустиме посягання на свободу.

Регулювання аудіовізуальних ЗМІ більш жорстке і ґрунтовне, ніж контроль преси. Історично така ситуація визначалася технічними характеристиками мовлення, а тепер зберігається через політичне значення телебачення. У приватних аудіовізуальних ЗМІ є ті ж три обов'язки, що й у друкованої преси: прозорість, незалежність і плюралізм. Як і в багатьох країнах, мовні компанії Франції та Великої Британії проходять процедуру ліцензування.

Розвиток мовних ЗМІ у Франції тісно пов'язаний з еволюцією політичного життя країни. У 1982 р. державна монополія на мовні ЗМІ була скасована, а в 1986 р. були дозволені приватні телевізійні канали. Нині мовні ЗМІ являють собою змішану державно-приватну систему. Органи державної влади активно застосовують регулятивні норми. Уряд відповідає за політику в сфері мовлення та її правове забезпечення. Фінансування державних мовних ЗМІ контролює парламент. Вища рада з мовлення відповідає за видачу ліцензій приватним компаніям, призначення керівників державних ЗМІ і нагляд за передачами всіх мовних компаній. До кінця 2008 р. державні мовні компанії у Франції фінансувалися за рахунок ліцензійних зборів і реклами. З 2009 р. реклама виключена з джерел фінансування. Згідно з останніми політичними настановами особлива роль державної телерадіомовної компанії полягає в тому, щоб забезпечувати свободу слова представникам усіх політичних сил і соціальних верств французького суспільства. Державні й приватні мовні компанії мають зобов'язання щодо змісту передач: забезпечувати плюралізм думок, захищати дитячу й молодіжну аудиторію, обмежувати рекламу. Закон містить положення щодо захисту французької мови і культури, встановлює низку квот і обмежень на зміст передач, підтримує кіновиробництво і створення інших аудіовізуальних матеріалів. Правила, які регламентують володіння різними видами ЗМІ, застосовуються до комерційних мовних компаній, але на практиці вони не перешкоджають концентрації і появі великих мультимедійних груп.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дається Франції важче, ніж іншим європейським країнам, оскільки новим ЗМІ доводиться вписуватися в наявні ринкові структури, а не створювати власні. Розвивається кабельне телебачення, величезний успіх має платне супутникове телебачення. Французька держава стимулює розвиток цифрового ефірного телебачення¹⁰.

Телебачення Великобританії значною мірою орієнтоване на принцип служіння суспільству. Цей обов'язок мають усі телевізійні компанії наземного мовлення. Даний принцип традиційно спирається на політичний консенсус у країні. Британська модель телевізійного мовлення вважається найбільш стабільною і передовою; включаючи незалежне виробництво телепередач є однією з найбільших і найдинамічніших у Європі (рівень поширення цифрового телебачення у Великобританії один з найвищих). Однак принцип служіння суспільству дещо трансформувався через накладення відповідних зобов'язань на комерційні компанії наземного телемовлення. Поява багатоканального телебачення доступного на багатьох платформах, означає, що компанії наземного телемовлення більше не користуються переважним правом доступу до аудиторії, а доходи від реклами дрібняться. Тому комерційні мовні компанії не надто охоче беруть на себе дорогі зобов'язання щодо служіння суспільству в обмін на виділення частот. Британське управління зв'язку працює над механізмом заміни програм, які раніше трансливали комерційні компанії в межах служіння суспільству. Воно створило структуру, попередньо названу Public Service Publisher, яка фінансуватиме потрібні програми та інші матеріали, що становлять інтерес для суспільства, хоча урядом ще не схвалено цю концепцію. Вказані зміни знаменують кінець епохи унікальної британської моделі, відповідно до якої компанії наземного мовлення були зобов'язані демонструвати не тільки розважальні, а й навчальні та пізнавальні програми. Фактично це означає, що мультиплатформна багатоканальна епоха змінила структуру ринку і змінить її ще більше з поширенням широкосмугового зв'язку. Ефірне телебачення – безкоштовна платформа, як і раніше, має особливий статус для багатьох громадян Великобританії і груп з особливими інтересами. Дана система управляється консорціумом, на чолі якого BBC. У той час як в інших країнах, включаючи Францію, ефірне телебачення, як і раніше, за-

лишається ядром аудіовізуальної системи. Структура даного ринку визначається органами державної влади, що пояснюється необхідністю підтримувати стандарти плюралізму. З цією метою ефірне мовлення відтворюється на інших платформах у режимі обов'язкового включення ефірних каналів.

Роль ефірного телебачення у Франції і Великобританії однакова, але, істотна відмінність полягає у більш низькому рівні фінансування France Télévision порівняно з BBC. Поки невідомо, чи зможе BBC у поєднанні з новою системою фінансування програм, що становлять інтерес для суспільства, успішно вирішувати завдання із служіння суспільству на телевізійному ринку Великобританії, чи британський ринок поступово уподібниться ринкам мовлення континентальної Європи, націленим на отримання прибутку¹¹.

В останні роки з розвитком супутникового телебачення і онлайнкомунікацій європейська медійна галузь зазнала докорінних змін. В умовах інтернаціоналізації і глобалізації засобів комунікації регулювання медіасфери набуло міжнародного характеру й державне управління змушене адаптуватися до такої зміни парадигми. Європейське право дедалі більше впливає на національну нормативно-правову базу країн – членів ЄС. Доречно згадати, що європейське право не зводиться до міжнародного права, що застосовується на певній території. Правові норми ЄС стосовно регулювання медіасфери беруть початок у договорах Європейського Союзу; в подальшому вони конкретизуються й удосконалюються нормами вторинного характеру (нормативні акти, директиви) і прецедентного права Суду Європейських співтовариств. Фундаментальні принципи, на які спирається ЄС, – це вільне переміщення товарів, людей, послуг і капіталу, законодавство про конкуренцію, норми, що стосуються недобросовісних угод і державної допомоги, застосовуються до будь-яких видів діяльності, в тому числі до ЗМІ. Судове забезпечення дотримання цих принципів здійснює Суд Європейських співтовариств. Роль Європейської комісії полягає в тому, щоб пропонувати і вводити в дію законодавчі акти. Обов'язок Комісії – забезпечувати дотримання договорів, тим самим сприяючи дотриманню законів. Це означає, що Комісія разом із Судом Європейських співтовариств відповідає за належне застосування законів ЄС у всіх країнах – членах ЄС. Неофіційно Комісію в цій функції називають

«охоронцем виконання договорів». Комісія є єдиним інститутом ЄС, що володіє правом законодавчої ініціативи. Пропоновані Комісією законодавчі акти в більшості випадків приймаються спільним рішенням Європейського парламенту і Ради Європи. Головне управління інформаційного суспільства та ЗМІ (Directorate General Information Society and Media) в складі Комісії відповідає за стратегічний підхід до медіасфери і аудіовізуальних ЗМІ. Європейське інформаційне суспільство сформувалося завдяки таким ініціативам, як створення єдиного ринку, директива «Телебачення без кордонів», стандарт «Глобальна система мобільного зв'язку» (Global System for Mobile communications), стандарти цифрового мовлення (DVB television standards) і лібералізація телекомунікаційного сектора¹².

Політика європейського співтовариства у сфері регулювання контенту по суті, рівноцінна політиці внутрішнього ринку. Вона спрямована на забезпечення вільного переміщення товарів (включаючи газети і журнали) та послуг (включаючи радіо- і телемовлення) в межах територіальних кордонів союзу. Прийнята в 1989 р. директива «Телебачення без кордонів» заснувала принцип «країни походження» стосовно надання послуг телемовлення. Ця директива була переглянута в 1997 р. з урахуванням розвитку технологій і еволюції ринку. Директива «Телебачення без кордонів» встановлює мінімальні стандарти національних правових норм, що регулюють зміст телевізійних програм у країнах – членах ЄС. Телепередачі компанії країни – члена ЄС, відповідні законодавчим вимогам даної країни, можуть вільно прийматися і ретранслювати в межах співтовариства¹³. Оскільки основна увага приділяється ролі ЗМІ та комунікації у вільному демократичному суспільстві, мінімальний комплекс зобов'язань вимагає:

- сприяти виробництву та поширенню європейських телевізійних програм;
- захищати споживачів від реклами і телевізійної торгівлі;
- захищати неповнолітніх і охороняти громадський порядок;
- захищати право на відповідь;
- піклуватися про те, щоб події, що мають важливе значення для суспільства, не висвітлювалися в ексклюзивному порядку.

Право Співтовариства розмежує послуги телемовлення в межах директиви «Телебачення без кордонів» та інформаційні послуги сус-

пільству в межах директиви про електронну комерцію. Положення директиви «Телебачення без кордонів» опрацьовані більш докладно, ніж положення директиви про електронну комерцію; це пояснюється впливом телебачення на суспільство, що робить аудіовізуальні ЗМІ надзвичайно важливими в політичному і культурному аспекті. Цифрові технології породжують нові форми контенту, нові засоби доставки і нові моделі його фінансування. Стратегія регулювання даного сектора повинна стояти на сторожі таких громадських інтересів, як культурне різноманіття, захист неповнолітніх і захист споживачів.

В епоху Інтернету питання про плюралізм ЗМІ стає одним з ключових. Позиція ЄС надто політизована і не враховує того, що структура ЗМІ змінюється з появою нових технологій і бізнес-моделей. Більше того, хоча гарантії плюралізму є невід'ємною частиною європейських демократій, проте для того, щоб європейські медіакомпанії могли витримати конкуренцію на міжнародному рівні, необхідні сприятливі економічні умови. Приклад Франції вказує на існування небезпеки того, що будь-які домовленості, які стосуються плюралізму ЗМІ, зводитимуться до проблеми концентрації власності¹⁴.

Єдиний ринок і законодавство ЄС про конкуренцію створюють загальні правові стандарти і забезпечують високий рівень узгодженості дій. Важливо підкреслити, що жодна зі стратегій або ініціатив ЄС не зазіхає на редакційну свободу ЗМІ, не перешкоджає свободі журналістських розслідувань і не передбачає контролю контенту ЗМІ. Партнерство ЗМІ і офіційного ЄС – не «вулиця з одностороннім рухом», воно дозволяє підтримувати постійний діалог між медійною індустрією і Комісією на достатньому рівні, щоб забезпечити відвертий обмін думками з будь-якої гострої теми. Адже Європейська комісія не втручається в державне регулювання на національному рівні, а отже, здатна тримати необхідну дистанцію, коли йдеться про вдосконалення управління.

1. *Levy J.* Media Regulation in the United States. Information and Public Choice from Media Markets to Policy Making. – Washington, D.C., 2008. – P. 205-233. 2. *Besley T.* The Political Economy of Government Responsiveness / T. Besley, R. Burgess // Quarterly Journal of Economics. – 2002. – P. 13-15. 3. *Besley T.* Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Government Accountability / B. Timothy, A. Prat // The American Economic Review. – 1996. – №3. 4. *Brunetti Amyo.* A Free Press is Bad News for Corruption / A. Brunetti, B. Weder // Journal of Public Economics. – 1987. – № 87. 5. *Brunner E.* A Symposium on the

Relation of Radio to Rural Life / E. Brunner. – New York: The Radio Institute of the Audible Arts. – 1935. – P. 7-11. **6.** *Pierre-Yves A.* Aspects of Two Media Models: France and the United Kingdom and EU Media Governance. Information and Public Choice. – Washington, D.C., – 2008. – P. 235-257. **7.** *George Lisa M.* The New York Times and the Market for Local Newspapers / M. Lisa George, J. Waldfoegel // The American Economic Review. – 1996. – № 1. **8.** *Gentzkow M.* Television and Voter Turnout» // Quarterly Journal of Economics. – 2006. – № 121. **9.** *George Lisa M.* Цит. праця. **10.** *Gentzkow M.* Цит. праця. **11.** *Graber D. A.* Mass Media and American Politics. Fifth Edition. – Washington, D. C: CQ Press. – 1997. – P. 17. **12.** *Se Amartya.* Public Action to Remedy Hunger. // Arturo Tanco Memorial Lecture. – London, 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thp.org/reports/sen/sen890.htm. **13.** *Snyder J. M., Jr., Stromberg D.* Media Effects on Politics. – Massachusetts Institute of Technology. – Cambridge. MA. – 2006. – P. 59-64, 77-79. **14.** *Strömberg D.* The Politics of Public Spending»: Ph. D. Dissertation. – Princeton University. – 1999. – P. 47-49.

***Tarasyuk Volodymyr.* Governance of the media in the United States, France and the United Kingdom**

The media play other potentially conflicting roles that must be reconciled. In effect, the media are also increasingly regarded as a substitute for traditional institutions – such as schools, family, religion, and the state – transmitting social values, including the integration of different citizens, such as minorities, into a common and homogeneous domain of public opinion, often the national one. Finally, the media are for the most part also for-profit businesses acting in a competitive environment governed by trade and financial interests. This means that any media organism has to compete in the marketplace. These three functions—informative, educative, and commercial – confront and often contradict each other.

Permitting the free exercise of these three functions, and providing a framework to reconcile them, are the objectives of media law. Hence, it is generally admitted in Western democracies that regulation and public action in the media sector are deemed to be the “reasonable” expressions of essential political, economic, and cultural choices made by a society at a certain point during its existence. In many countries, the fundamental rights commonly recognized are shaped by regulations aimed at softening the apparent competition between individual and collective freedoms. In democracies, regulations and public policy should ensure that media practices and behavior support the public interest. In certain countries, the law regulates the media strongly. In others, the lack of state intervention targets the same outcome, but through means such as voluntary self-regulation.

This chapter deals with media regulations and the general situation in France and the United Kingdom and presents a brief overview of media regulation in the United States, with a primary emphasis on broadcast television.

Key words: the media, the legal regulation of the media, freedom of speech, freedom of the press.

СПЕЦИФІЧНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ МОНАРХІЯХ

Розглядаються особливості конституційного закріплення та практичної реалізації специфічних форм політичної відповідальності глави держави в таких сучасних монархіях як Андорра, Бахрейн, Бутан, Ватикан, Катар, Лесото, Ліхтенштейн та інших.

Ключові слова: політична відповідальність, політична модернізація, рекомендація, референдна ініціатива, дострокове припинення повноважень.

Рудык А. А. Специфические формы политической ответственности главы государства в современных монархиях

Рассматриваются особенности конституционного закрепления и практической реализации специфических форм политической ответственности главы государства в таких современных монархиях как Андорра, Бахрейн, Бутан, Ватикан, Катар, Лесото, Лихтенштейн и других.

Ключевые слова: политическая ответственность, политическая модернизация, рекомендация, референдная инициатива, досрочное прекращение полномочий.

Rudyk Andrii. Specific forms of political responsibility of the head of state in contemporary monarchies

This article deals with features of constitutional recognition and practical realization of specific forms of political responsibility of the head of state in 28 contemporary monarchies such as Andorra, Bahrain, Bhutan, Vatican City, Qatar, Lesotho, Liechtenstein etc.

Key words: political responsibility, political modernization, recommendation, right to announce a referendum, early termination of powers.

Монархія – форма державного правління, за якої главою держави є монарх, що отримує владу в порядку престолонаслідування і здійснює її за власним правом довічно¹.

На сьогоднішній день монархії складають трохи більше четвертої частини існуючих нині держав, а саме – 44. На думку деяких дослідників, монархія зберігається в певних країнах або як данина

© РУДИК Андрій Олексійович – магістрант філософського факультету напряму «Політологія» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

історичній традиції, або в силу пануючих у суспільстві значних пережитків феодалізму та архаїчних форм суспільної організації². Але, не дивлячись на це, політичні системи країн з даною формою державного правління модернізуються. У такий спосіб вони пристосовуються до нових зовнішніх викликів та забезпечують собі подальше стабільне існування.

Одним з елементів політичної модернізації сучасних монархій є поява інституту політичної відповідальності глави держави або його подальша еволюція. Конституційний статус монарха визначається недоторканістю та невідповідальністю його особи, які, до того ж, мають абсолютний характер. Відповідно, як зазначає український дослідник П. Шляхтун: «Монарх за законом є особою недоторканою. Він не несе ні юридичної, ні політичної відповідальності за свої дії»³. З правової точки зору це дійсно так, оскільки майже в кожній з 28 розглянутих конституцій монархічних держав тим чи іншим шляхом закріплено недоторканість та невідповідальність глави держави, а саме шляхом:

- перекладення відповідальності на певні органи (Андорра, Бельгія, Данія, Іспанія, Нідерланди);

- прямої вказівки про недоторканість та/або священність особи монарха (Бахрейн, Камбоджа, Катар, Кувейт, Люксембург, Марокко, Монако, Норвегія, Оман, Тонга);

- проголошення його особи невідповідальною (Йорданія);

- звільнення особи монарха від відповідальності перед судом (Бутан, Лесото, Ліхтенштейн, Малайзія, Свазіленд, Таїланд, Швеція).

У конституціях Ватикану, Брунею, Об'єднаних Арабських Еміратів Саудівської Аравії та Японії взагалі відсутні норми щодо недоторканості чи невідповідальності монарха. Але якщо звернути увагу на зміст положень, які встановлюють вище зазначені елементи правового статусу монархів, то можна зробити висновок, що вони стосуються їх виключно як приватних осіб, а не як глав держав. Це також підтверджується подальшим розглядом конституцій досліджуваних країн.

Говорячи про конкретні форми політичної відповідальності глави держави в сучасних монархіях, їх слід умовно розділити на дві групи:

- загальні – тобто такі, що притаманні значній кількості досліджуваних держав (але не більшості);

- специфічні – які зустрічаються лише в декількох з них.

До других, які є предметом даного дослідження, належать:

- здійснення главою держави визначеного переліку повноважень виключно на основі рекомендацій відповідного органу (Лесото, Свазіленд);

- можливість промульгації закону одним співправителем (Андорра);

- надання письмового пояснення щодо свого рішення членам уряду (Бруней);

- судовий розгляд актів монарха за його власної згоди (Ватикан);

- право монарха на референдну ініціативу (Бахрейн, Бутан, Катар);

- скасування органом судового конституційного контролю декрету монарха (Таїланд);

- оскарження актів князя третіми особами (Монако);

- скликання парламенту, який достроково припинив свої повноваження (Бахрейн, Кувейт);

- непереобрання (ОАЕ);

- імпичмент (Бутан, Лесото, Малайзія);

- дострокове припинення повноважень монарха за рішенням загальнонаціонального референдуму (Ліхтенштейн).

Першою специфічною формою політичної відповідальності монарха є здійснення ним певних повноважень виключно на основі рекомендацій відповідного органу. Вона передбачена конституціями Лесото та Свазіленду. Варто зазначити, що дану форму не слід отожднювати з контрасигнатурою, оскільки остання стосується візування вже готового рішення монарха прем'єр-міністром та/або відповідним міністром. Надання ж рекомендації передує певному указу глави держави. Тому якщо за контрасигнатури політична відповідальність монарха настає внаслідок відмови конкретного органу візувати його акт, то за вище вказаної форми вона має місце одразу ж з моменту видання рішення, оскільки воно може не набрати чинності внаслідок відсутності рекомендації щодо нього. Своєрідною в даному питанні є політична практика Лесото. Згідно ч. 2 ст. 91 Конституції Лесото, Державна Рада (дорадчий орган при королі) може інформувати короля про те, що він не видав рекомендований нею указ. Якщо монарх знову відмовляється виконати це, то Дер-

жавна Рада видає указ в односторонньому порядку і він вважається таким, що був виданий королем⁴. Відповідно, політична відповідальність монарха настає не лише через відмову в наданні рекомендації, а й внаслідок її невиконання.

Тому здійснення главою держави визначеного переліку повноважень виключно на основі рекомендацій відповідного органу, як форма політичної відповідальності, існує у двох вимірах:

- 1) як видання монархом акту без рекомендації відповідного органу;
- 2) як видання відповідним органом рекомендованого ним акту, який монарх відмовився ввести в дію.

Варто зазначити, що в політичній практиці Свазіленду, дана форма політичної відповідальності набуває фіктивного характеру. Монарх цієї держави також повинен діяти відповідно до порад Кабінету Міністрів або окремого міністра. Але згідно ст. 65 Конституції Свазіленду, король має право повернути таку пораду на перегляд⁵. Тому фактично він не зобов'язаний діяти з огляду на волю уряду, оскільки кожного разу може відправляти рекомендацію назад. Фіктивний характер даної форми політичної відповідальності короля Свазіленду також підкреслюється тим, що останній має значний вплив на формування персонального складу Кабінету Міністрів.

Наступна форма політичної відповідальності зумовлена існуванням Андорри як кондомініуму двох держав – Франції та Іспанії. У ч. 2 ст. 45 Конституції Андорри зазначено, що закон може бути промульгований за підписом одного із співправителів⁶. Тобто, якщо, наприклад, президент Франції, як князь-співправитель, відмовляється ставити підпис під ухваленим Генеральною Радою законопроектом, то єпископ Урхельський (як другий князь-співправитель) одноосібно може його санкціонувати. Таким чином, можна говорити про настання політичної відповідальності одного князя перед іншим.

Розглядаючи Бруней, варто зазначити, що політичної відповідальності глави держави в її традиційному розумінні там не існує. Але якщо враховувати підзвітність, як один із аспектів відповідальності, то згідно ст. 19 Розділу V Конституції Брунею, якщо султан не виконує пораду Ради Міністрів, то він повинен у письмовій формі викласти їй мотиви свого рішення⁷. Лише у такому випадку можна

говорити про можливість настання політичної відповідальності султана Брунею, оскільки останній, не дивлячись на абсолютний характер своєї влади, зобов'язаний дотримуватися вище зазначеної процедури. Хоча відмова від виконання поради Ради Міністрів та сам факт надання письмового пояснення не передбачають жодних санкцій, наявність такої форми політичної відповідальності стає своєрідним способом введення абсолютної влади султана в певні рамки.

Папа Римський, як суверен Ватикану, також не несе політичної відповідальності за свої дії. Але відповідно до канону 1406 Кодексу канонічного права, він сам може давати згоду на судовий розгляд затверджених ним актів⁸. Специфіка полягає в тому, що фактично понтифік є ініціатором можливості настання своєї політичної відповідальності. Зрозуміло, що така норма є суто символічною, оскільки вона не передбачає можливості реальних санкцій. Але її наявність має важливе значення у процесі політичної модернізації Ватикану, оскільки в такий спосіб засвідчується готовність до неї правлячих сил (Папа Римський приймає та вводить в дію всі найважливіші державні акти).

Інститут референдної ініціативи монарха, як одна із специфічних форм політичної відповідальності, існує лише в Бахреїні, Бутані та Катарі. Згідно ст. 43 Конституції Бахреїну, король має право ініціювати попередній законодавчий референдум або референдум з питань поточної політики, результати якого є обов'язковими⁹. Тобто, настання політичної відповідальності монарха можливе за умов відхилення підданими питань винесених на референдум. Варто зазначити, що, порівняно з іншими, це єдина реально дієва форма політичної відповідальності короля Бахреїну, оскільки конституцією закріплена обов'язковість результатів народного опитування. Але в політичній практиці даної держави мав місце лише один референдум, результати якого були позитивні для монарха.

Король Бутану згідно ст. 2 Розділу XXXIV Конституції Бутану володіє правом оголосити референдум по закону, який не був прийнятий парламентом на спільному засіданні палат і який, на його думку, є національно важливим¹⁰. Це також форма політичної відповідальності монарха, яка може бути реально втілена. Але жодного разу в політичній практиці Бутану дана процедура не застосовува-

лася. У той же час варто звернути увагу на те, що ця форма політичної відповідальності потенційно має більше значення в умовах Бутану, ніж Бахрейн. Якщо король останнього користується таким правом задля підтвердження власної легітимності (як засвідчує практика проведення єдиного, на даний момент, референдуму), то монарх першого – з метою протистояння парламенту. Відповідно, право монарха на референдну ініціативу в політичній практиці Бутану є елементом механізму стримувань та противаг та свідченням його поступової політичної модернізації.

Право еміра Катару оголосити референдум стосується виключно питань поточної політики і не має обов'язкового характеру¹¹. Останнє положення визначається не лише відсутністю такої норми в конституції, а й природою процедури з даного питання. Це звужує можливість настання політичної відповідальності монарха. Так само як і в Бахреїні, в Катарі був проведений лише один референдум, який також забезпечив потрібний для еміра результат. Тому, на відміну від політичної практики двох вище розглянутих країн, дана форма політичної відповідальності не є ефективною, оскільки, як вже зазначалося, в Катарі будь-який референдум має факультативний характер. Тобто, якщо питання, яке емір виніс на народне обговорення, не отримало підтримки, він не зобов'язаний визнавати даний результат. У той же час слід зазначити, що референдуми з питань поточної політики за своєю природою повинні бути факультативними. Тому, не дивлячись на свою неефективність як форми політичної відповідальності монарха, право на референдну ініціативу в Катарі більше відповідає існуючій світовій практиці, ніж у Бахреїні.

Наступною формою політичної відповідальності глави держави є скасування його акту органом судового конституційного контролю. Згідно ст. 185 Конституції Таїланду Конституційний Суд на запит голови Палати Представників або Сенату за пропозиції не менше 1/5 депутатів від складу першої або другого може розглянути виданий королем декрет на предмет його відповідності конституції. Конституційний Суд 2/3 голосів від свого складу може визнати його невідповідним¹². Не дивлячись на громіздкий характер, дана процедура прописує реальну можливість настання політичної відповідальності короля Таїланду, оскільки він не має значного впливу на

формування Конституційного Суду (його акти про призначення голови та суддів контрасигнуються головою Сенату).

Якщо в Таїланді декрет короля, що має силу закону, оскаржується відповідною кількістю депутатів або сенаторів, то відповідно до ст. 69 Конституції Монако, будь-який ордонанс князя може бути оскаржений третьою особою в суді¹³. Дана норма є важливою для процесу політичної модернізації монархії в Монако, оскільки у такий спосіб встановлюється відповідальність князя перед громадянським суспільством. Особливо слід звернути увагу на те, що таким правом ні Урядова Рада, ні Національна Рада (парламент Монако) не володіють. Відповідно, в такий спосіб за князем залишається вся повнота влади в державі, але водночас закладається елемент противаги у вигляді можливості громадянського суспільства впливати на рішення глави держави.

Специфічною формою політичної відповідальності монарха в Бахреїні та Кувейті є скликання парламенту, який достроково припинив свої повноваження. Відповідно до ст. 64 Конституції Бахреїну, якщо після розпуску Палати Представників (нижня палата парламенту) протягом 4 місяців не були проведені вибори до неї, то вона знову продовжує свою роботу до виборів нової¹⁴. А в ст. 107 Конституції Кувейту прямо вказується на те, що Національна Асамблея, якщо вибори до неї після розпуску не були проведені протягом двох місяців, вважається такою, що не була розпущена і продовжує діяти до нових виборів¹⁵. Враховуючи політичну практику Кувейту, де дострокові парламентські вибори є звичайним явищем, настання політичної відповідальності внаслідок даної обставини є реальним. Це пояснюється залежністю її реалізації від політичної кон'юнктури, оскільки, якщо розглядати Кувейт, вчасне проведення позачергових виборів сприяє посиленню опозиції еміру, тому останній свідомо затягує їх проведення, залишаючи діючий склад Національної Асамблеї з метою отримати в майбутньому більш «поміrkований» парламент. Загалом, розглядаючи дану форму політичної відповідальності монарха, можна вказати на те, що в будь-якому разі парламент, який достроково припинив свої повноваження, продовжує свою роботу до того моменту, поки не буде сформовано новий. Але у випадку Бахреїну й Кувейту політична відповідальність монарха полягає в тому, що останній фак-

точно скасовує своє рішення про дострокове припинення повноважень парламенту через неможливість проведення виборів у вище зазначені строки внаслідок несприятливої політичної кон'юнктури.

Якщо говорити про таку специфічну форму політичної відповідальності як непереобрання на посаду, яка існує лише в ОАЕ, то варто зазначити, що вона є суто гіпотетичною. Це зумовлено політичною традицією, яка склалася внаслідок паритету сил між сімома еміратами. Вона полягає в тому, що посаду президента ОАЕ завжди займає чинний емір Абу-Дабі як правитель найпотужнішого суб'єкта федерації. Тому в політичній практиці цієї країни не існувало випадку непереобрання вище зазначеної особи. В іншому випадку це стане свідченням зміни паритету сил і загрожуватиме чинному конституційному ладу ОАЕ, в якому значна роль відведена емірам Абу-Дабі та Дубая.

Наступною формою політичної відповідальності глави держави в сучасних монархіях є імпічмент. Даний інститут існує в Бутані, Лесото та Малайзії. Згідно ст. 20 розділу II Конституції Бутану король може бути усунутий парламентом з престолу за порушення конституції. Ст. 22 та 24 прописують дану процедуру, а саме – 2/3 членів всього парламенту (тобто від складу обох палат) вносять пропозицію, потім 3/4 голосів приймають її й виносять на референдум, який повинен вирішити долю короля¹⁶. З огляду на характер етапів імпічменту монарха Бутану, можна сказати, що він є значно ускладненим, оскільки передбачає виключно одну обставину, а також потребує значної кількості голосів парламентаріїв та затвердження їхнього рішення на референдумі.

У Лесото процедура імпічменту значно спрощена. Згідно ст. 53 Конституції Лесото, якщо на думку прем'єр-міністра король відмовляється скласти і підписати присягу або склавши порушує її, то він може повідомити про цей факт Національну Асамблею та Сенат, які мають вирішити питання відсторонення короля на підставі цих фактів. Якщо рішення палат різні, то превалює рішення Національної Асамблеї¹⁷. У даному випадку монарха значно легше притягнути до політичної відповідальності, ніж у Бутані, оскільки йдеться мова про порушення складеної присяги (що фактично включає в себе будь-який злочин або проступок). Також це зумовлюється кількістю голосів потрібною для винесення такого рішення. Достатньо лише

абсолютної більшості голосів членів Національної Асамблеї. Таким чином, можливість настання політичної відповідальності короля Лесото є цілком реальною. Але варто зазначити, що жодного разу монарха цієї держави не було відсторонено шляхом даної процедури. До того ж, слід звернути увагу на те, що реальність політичної відповідальності короля Лесото зумовлюється виключно порушенням присяги, а не відмовою її складати, оскільки останнє є малоймовірним.

Конституція Малайзії містить лише норму про те, що король може бути усунений Радою Правителів (яка його й обирає) (ст. 32 Конституції Малайзії)¹⁸. Але в ній відсутні будь-які вказівки щодо механізму здійснення даної процедури. Жоден король Малайзії не був усунений у такий спосіб. Тому дана норма лише проголошує політичну відповідальність монарха перед Радою Правителів, але на практиці не забезпечує можливості її реального здійснення. Але сам факт її присутності в Конституції Малайзії свідчить про рух політичної практики даної країни в бік формування повноцінного інституту політичної відповідальності глави держави.

Наступна форма політичної відповідальності нагадує попередню, але в даному випадку імпічмент ініціюється не парламентом чи урядом, а народом. Відповідно, мова йде про дострокове припинення повноважень монарха за рішенням загальнонаціонального референдуму. Дана форма політичної відповідальності існує виключно в Ліхтенштейні. До того ж вона може реалізовуватися у два способи:

- 1) вотум недовіри князю шляхом загальнонаціонального референдуму;
- 2) скасування монархії за результатами загальнонаціонального референдуму.

Перша прописана у ст. 13 Конституції Ліхтенштейну, відповідно до якої не менше 1,500 громадян мають право ініціювати референдум щодо винесення вотуму недовіри князю. Друга зазначена у ст. 113. Вона визначає ідентичний за процедурою референдум, але, відповідно, стосується питання скасування монархії¹⁹. Варто зазначити, що дана форма політичної відповідальності є найбільш радикальною серед усіх вище проаналізованих. Вона є свідченням високого ступеню політичної модернізації монархії Ліхтенштейну. Дана форма політичної відповідальності є не лише реальною, вра-

ховуючи рівень розвитку демократії в Ліхтенштейні, а й фактично виступає засобом стримування князя, який має значні повноваження. Тобто, вона виконує таку ж роль, як і право оскарження актів князя Монако третіми особами.

Таким чином, розглянувши 28 сучасних монархій, можна сказати, що в конституціях більшості з них вказані норми про те, що особа глави держави є невідповідальною та недоторканою. Але, як з'ясувалося, в тих країнах, де існує таке положення, насправді можна говорити про політичну відповідальність монарха (окрім Оману, де стаття конституції дійсно корелюється з наявною політичною практикою). У свою чергу основні закони Брунею²⁰, Ватикану²¹, ОАЕ²², Саудівської Аравії²³ та Японії²⁴ не містять жодної норми про недоторканість особи монарха. Але в цих країнах, окрім ОАЕ та Японії, не існує інституту політичної відповідальності глави держави як такого. Вище згадувалося про її форми в Брунеї та Ватикані, але в першому вона набирає форми підзвітності й фактично ніяких санкцій для султана не передбачає, а в другому – її реалізація залежить виключно від волі понтифіка. Щодо ОАЕ та Японії, як винятків з вище зазначеної тези, то варто звернути увагу на те, що в перших до монарха ставляться як до виборної особи, оскільки навіть його посада має назву «Президент ОАЕ», а в другій це пов'язано зі специфікою конституційного процесу, а саме із задумом американців послабити роль імператора в політичній системі Японії.

Відповідно, базовою особливістю інституту політичної відповідальності глави держави в сучасних монархіях є те, що в більшості з них такі риси конституційного статусу монарха як недоторканість та невідповідальність з абсолютних перетворюються на відносні. Якщо загальні форми політичної відповідальності відображають цю тенденцію, то наявність специфічних – підкреслює її.

Загалом, сам факт існування тієї чи іншої специфічної форми політичної відповідальності глави держави засвідчує певні особливості політичної модернізації сучасних монархій. Більше того, навіть фіктивний чи суто гіпотетичний характер деяких з них вказує на поступове оновлення не лише інституту монарха, а й всієї системи вищих органів державної влади (наприклад, Свaziленд). Зрозуміло, що введення тієї чи іншої специфічної форми політичної відповідальності може диктуватися виключно прагненням стабілі-

зувати власний режим (Бахрейн, Катар, Свазіленд). Але саме це дає шлях для активізації політичної модернізації в ряді традиційних монархій або сприяє її поглибленню, оскільки, якщо виходити з політичної практики тієї чи іншої країни, специфічні форми політичної відповідальності виконують допоміжну роль по відношенню до загальних. Останні є універсальним показником модернізованості інституту монарха, а перші – можуть відображати як успіхи, так і провали конкретної держави в даній галузі. Наприклад, можливість дострокового припинення повноважень князя Ліхтенштейну за рішенням загальнонаціонального референдуму, безперечно, є найбільш радикальною серед усіх специфічних форм політичної відповідальності глави держави, яка, до того ж, включає елемент громадянського суспільства у систему стримувань та противаг. Тому можна говорити про те, що політична модернізація монархії в Ліхтенштейні перебуває на високому рівні. У Брунеї та Ватикані, як вже зазначалося, політична відповідальність існує лише у вигляді підзвітності або її настання залежить виключно від волі глави держави. Відповідно, можна говорити про те, що політична модернізація даних монархій є повільною і де в чому половинчатою й недосконалою. Але сам факт підзвітності султана Брунею своєму уряду та право Папи Римського дати згоду на суд проти себе засвідчують позитивні тенденції.

Відповідно, проаналізувавши специфічні форми політичної відповідальності глави держави в сучасних монархіях, можна зробити наступні висновки:

- вони виконують допоміжну роль по відношенню до загальних (рідше – замінюють їх);
- розкривають реальний чи фіктивний характер системи стримувань і противаг;
- дозволяють оцінити ступінь політичної модернізованості та особливості політичного процесу в межах окремої держави.

Таким чином, на даний момент, в сучасних монархіях існує повноцінний інститут політичної відповідальності глави держави який представлений загальними та специфічними формами. Якщо контрасигнатура, як найбільш ефективна з перших, відображає поступову еволюцію монархічних держав у бік парламентарних та парламентарно-президентських республік, то другі з часом можуть

посилити даний процес незалежно від їх реального чи фіктивного характеру.

1. *Шляхтун П. П.* Конституційне право: словник термінів / Шляхтун П.П. – К. : Либідь, 2005. – С. 259.
2. *Конституционное* право зарубежных стран : учебник для вузов / под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. – М. : Норма, 2004. – С. 117.
3. *Шляхтун П. П.* Цит. праця. – С. 259.
4. *The Constitution of Lesotho.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/education/edurights/media/docs/5f117d45be0d3d8ed8e573ee1db7db551ad68565.pdf>
5. *Constitution of the Kingdom of Swaziland.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gov.sz/images/stories/Constitution%20of%20%20SD-2005A001.pdf>
6. *The Constitution of the Principality of Andorra* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://http://www.consellgeneral.ad/fitxers/documents/constitucio/const-en>
7. *The Constitution of Brunei Darussalam.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Brunei_1984.pdf
8. *Кодекс канонического права.* – М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – С. 514.
9. *The Constitution of the Kingdom of Bahrain* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shura.bh/en/LegislativeResource/Constitution/Pages/default.aspx>
10. *The Constitution of the Kingdom of Bhutan* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bhutanaudit.gov.bt/About%20Us/Mandates/Constitution%20of%20Bhutan%202008.pdf>
11. *The Constitution of the Kingdom of Qatar* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Qatar_2003.pdf
12. *The Constitution of the Kingdom of Thailand.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2007.pdf
13. *The Constitution of the Principality of Monaco* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2013\)021-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2013)021-e)
14. *The Constitution of the Kingdom of Bahrain* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shura.bh/en/LegislativeResource/Constitution/Pages/default.aspx>
15. *The Constitution of Kuwait* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait_1992.pdf
16. *The Constitution of the Kingdom of Bhutan.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bhutanaudit.gov.bt/About%20Us/Mandates/Constitution%20of%20Bhutan%202008.pdf>
17. *The Constitution of Lesotho.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/education/edurights/media/docs/5f117d45be0d3d8ed8e573ee1db7db551ad68565.pdf>
18. *The Federal Constitution of Malaysia.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/FC/Federal%20Consti%20\(BI%20text\).pdf](http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/FC/Federal%20Consti%20(BI%20text).pdf)
19. *The Constitution of the Principality of Liechtenstein.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.umn.edu/humanrts/research/liechtenstein-constitution.pdf>
20. *The Constitution of Brunei Darussalam.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.constituteproject.org/con>

stitution/Brunei_1984.pdf 21. *The Fundamental Law of Vatican City State*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/va/va004en.pdf> 22. *The Constitution of the United Arab Emirates*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2004.pdf 23. *The Basic Law of Saudi Arabia*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2005.pdf 24. *The Constitution of Japan*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

Rudyk Andrii. Specific forms of political responsibility of the head of state in contemporary monarchies

This article deals with features of constitutional recognition and practical realization of forms of political responsibility of the head of state in 28 contemporary monarchies such as Andorra, Bahrain, Bhutan, Vatican City, Jordan, Qatar, Lesotho, Liechtenstein etc.

Monarchy is the form of government in which the head of state is the monarch, who receives power in the order of succession and performs her own right for life.

The fourth part of all modern states is monarchies. But this analysis considered 28 of them, because other 16 – are the countries of the Commonwealth and Great Britain. They require special attention because they have specific political systems.

It was found the following specific forms of political responsibility of the head of state as implementation of specified list of powers by head of state in accordance with the advice of the relevant body, promulgation of a bill by one co-prince, provide a written explanation of decision of the head of state to members of the Government, trial of monarch acts on his own consent, right to announce a referendum, abolition of royal decree by constitutional court, appeal of royal decree by citizens, convene parliament which was dissolved etc.

Basic feature of the institute of political responsibility of head of state in modern monarchies is that constitutional status of monarch integrity and absolute irresponsibility converted to relative. If the general form of political liability reflect this trend, the presence of specific - emphasizes it.

In general, the existence of a specific form of political responsibility of the head of state certifies certain features of political modernization of modern monarchies. Moreover, even fictitious or purely hypothetical nature of some of them pointing to a gradual upgrade not only the institution of the monarchy, but also the entire system of higher state authorities. It is clear that the incorporation of specific forms of political responsibility can be dictated only by the desire to stabilize its own regime. But this gives way to enhance political modernization in several traditional monarchies; as if out of the political practices of country-specific forms of political responsibility have a supporting role in relation to the general.

Accordingly, analyzing specific forms of political responsibility of the head of state in modern monarchies, the following conclusions:

- they perform a supporting role in relation to the general (at least - replace them);
- disclose real or fictitious character of checks and balances;
- to estimate the level of political modernization and features of the political process within a single state.

Thus, there is a complete institution of political responsibility of the head of state in modern monarchies which presented general and specific forms.

Key words: political responsibility, political modernization, recommendation, right to announce a referendum, early termination of powers.

УДК 94[323+327(100)]

О. Ф. СЛОБОДЯН

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР ЕВОЛЮЦІЇ КРАЇН СНД: КОНЦЕПТУАЛЬНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Розкрито особливості формування воєнної політики країнами СНД. Доведено різницю між президентським та парламентським підходами щодо розвитку воєнно-політичної сфери держави. Вказано на специфіку воєнної політики Росії, спрямованої на забезпечення регіонального та глобального домінування. Аргументовано необхідність продовження воєнно-політичних перетворень в Україні на демократичних засадах.

Ключові слова: воєнна політика, воєнна організація держави, сектор безпеки і оборони, президентська республіка, парламентська республіка, воєнно-інтеграційний процес.

Слободян О. Ф. Военно-политический вектор эволюции стран СНГ: концептуальные обобщения

Раскрыто особенности формирования военной политики странами СНГ. Доказана разница между президентским и парламентским подходами относительно развития военно-политической сферы государства. Указано на специфику военной политики России, направленной на обеспечение регионального и глобального доминирования. Аргументированно необходимость продолжения военно-политических превращений в Украине на демократических принципах.

Ключевые слова: военная политика, военная организация государства, сектор безопасности и обороны, президентская республика, парламентская республика, военно-интеграционный процесс.

Slobodyan Oleg. Military-political vector of evolution of countries of the CIS: conceptual generalizations

The features of forming of military policy are exposed by the countries of the CIS. A difference is well-proven between presidential and parliamentary approaches in relation to development of military-political sphere of the state. It is indicated on the specific of military policy of Russia, directed on providing of the regional and global prevailing. Argued a necessity of continuation of military-political transformations is for Ukraine on democratic principles.

Key words: *military policy, military organization of the state, sector of safety and defensive, presidential republic, parliamentary republic, military-integration process.*

Воєнна політика була й залишається важливим напрямком діяльності політичного суб'єкта незалежно від цивілізаційних умов та конкретно-історичних обставин його існування. Маючи власну динаміку розвитку (цикли «послаблення – посилення»), воєнна політика як правило перебуває в полі підвищеної уваги правлячої сили, оскільки пропонує найбільш дієві та ефективні засоби перетворення соціального середовища до заданого вигляду. Існують дві гносеологічні платформи осягнення сутнісних витоків та змістовних параметрів воєнної політики. Частина дослідників вважає даний різновид політики складовою насамперед державної політики, спрямованої на застосування засобів збройного насильства задля реалізації загальнодержавних цілей¹. Інші науковці поширюють воєнну політику за межі власне держави, наділяючи воєнно-політичним мисленням політичні партії, громадські об'єднання, інші структури громадянського суспільства й навіть антиурядові сили. Важливо пам'ятати, що спрямованість воєнної політики, ініційованої недержавними суб'єктами, може бути різною – від підтримання державних воєнно-політичних акцій до прямої протидії, включно зі збройною боротьбою проти держави з метою захоплення політичної влади². Країнам, що схильні до авторитарно-тоталітарної моделі організації політичної влади, більш властиве продержавне (етатистське) розуміння сутності воєнної політики. Демократичні країни розуміють воєнно-політичні процеси як складне поєднання державних та недержавних зусиль в оборонній сфері.

Державотворчі процеси у пострадянських країнах призвели до створення їх правлячими елітами насамперед президентських політичних систем (республік). Це можна пояснити як слабкістю демократичних традицій, так і необхідністю концентрації владної енергії

в одному управлінському центрі в умовах наявності значної кількості як внутрішньодержавних, так і міжнародних проблем, суперечок, протистоянь³. Як наслідок, кількість президентських республік на пострадянському політичному просторі сягає дев'яти (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), змішаних (парламентсько-президентських, президентсько-парламентських, суто парламентських) – шести (Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Україна). З часом президентська форма державного правління в деяких пострадянських республіках видозмінилась у «суперпрезидентську». Її характерними ознаками став необмежений і неконтрольований спосіб використання влади главою держави, вторинна роль законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, довільне трактування терміну перебування глави держави на посаді (що дозволило кількаразово пролонгувати повноваження чинних президентів), створення механізмів передачі влади «політичному спадкоємцю» на недемократичній основі тощо. Насамперед йдеться про РФ, Білорусь, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан⁴.

Непрезидентським республікам СНД властивий комбінований спосіб формування воєнної політики, що поєднує її державну та недержавну складові. У даному випадку враховується доволі значний спектр воєнно-політичних інтересів, які артикулюються не лише владними органами, а й структурами громадянського суспільства. За допомогою легітимних нормотворчих процедур такі інтереси інтегруються в загальнонаціональний варіант воєнної політики, що закріплюється у воєнній доктрині держави. На противагу цьому, президентські («суперпрезидентські») республіки зберегли традицію державного (президентського) визначення воєнної політики з мінімальним врахуванням недержавних джерел її продукування та навіть їх повним ігноруванням. В умовах недемократичного розвитку політичного процесу це може призвести до набуття воєнною політикою антинародних рис, виконання нею насамперед функцій силового забезпечення правлячого режиму з одночасним ігноруванням воєнно-політичних позицій громадян та їх об'єднань.

Інституціоналізація воєнної політики є невід'ємним елементом її перетворення у практичний механізм соціально-політичної діяльності владарюючого суб'єкта. Усталеною традицією ХХ ст., зна-

чення якої зберігається й зараз, стало цілеспрямоване створення владою воєнної організації держави – сукупності органів державної влади, військових формувань, що утворюються у легітимній (законодавчо визначений) спосіб та діяльність яких спрямовується на захист політичної системи від загроз та небезпек внутрішнього і зовнішнього походження. Президентські республіки СНД, як правило, обрали воєнну організацію як інституційну основу силового забезпечення політичного процесу. Законодавство з питань національної безпеки і оборони цих країн одним з найбільш важливих напрямків розвитку політичної системи визначає створення та підтримання у дієздатному стані воєнної організації держави⁵.

Організаційним антиподом «воєнної організації держави» в демократичних країнах обґрунтовано вважається «сектор безпеки і оборони», який відбиває явище деєтатизації воєнної політики, яка означає синхронне продукування даного різновиду політики як уповноваженими державними органами, так і недержавними структурами – політичними партіями, громадськими організаціями, аналітичними центрами, мас-медійними структурами тощо⁶. В умовах несформованої політичної культури деєтатичні процеси можуть сприйматися як невинуватене «розмивання» воєнно-політичної цільності держави, що категорично суперечить тоталітарним (авторитарним) стереотипам сприйняття соціально-силової практики. Разом з тим, існують усі підстави розглядати деєтатизацію воєнної політики як варіант її диверсифікації в умовах демократичного державотворення, як модель конструктивної інтеграції державного та громадського потенціалів оборонного мислення в єдину структурно-функціональну конструкцію, спрямовану на захист національних інтересів.

Створення сектору безпеки і оборони відбиває західні (демократичні) підходи з питань вироблення та практичної реалізації воєнної політики. Непрезидентські республіки СНД схильні вважати даний сектор інституційною основою збройно-силового впливу на соціальні реалії. Президентські (тим більше «суперпрезидентські») системи традиційно ставлять на воєнну організацію держави як базовий інструмент імплементації воєнної політики в політичні відносини – і зовнішні, і внутрішні. Одноосібне розпорядження силовим потенціалом держави додатково засвідчує концентрацію в

руках правлячого суб'єкта усієї повноти воєнно-політичних повноважень. Вибір між сектором безпеки і оборони та воєнною організацією держави переконливо засвідчує звуження демократичних чинників розвитку президентських держав СНД. Крім того, він додатково аргументує геополітичний вибір пострадянських країн – у напрямі західних безпекових інституцій (непрезидентські країни) або ж російських воєнно-політичних форматів (президентські республіки).

Воєнна політика Російської Федерації як незалежної суверенної держави має як наддержавно-інтеграційні, так і одноосібні риси, що значно відрізняються від її колективних ініціатив. Колективним органом країн СНД, ініційованим РФ та побудованим відповідно до кремлівського розуміння питань безпеки й оборони на пострадянському просторі, є Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ) або Ташкентський пакт, створений 15.05.1992 р. Формат Організації кількаразово змінювався, її практична дієвість виявилась неефективною, проте її наявність була й залишається формальною ознакою воєнно-політичної інтеграції президентських республік СНД під егідою Росії.

Паралельно з цим РФ посилює власний (державно-егоїстичний) варіант воєнної політики, незалежний від пострадянських союзників. Про це засвідчує еволюція концептуальних засад воєнно-політичного мислення РФ, відбитих у російських воєнних доктринах. Так, російське політичне керівництво оновлювало воєнну доктрину країни 4 рази – у 1993, 2000, 2010 та 2014 роках. Причини змін цього важливого документу на різних етапах розвитку російської державності не співпадають, проте в очі впадає наступне: основною закономірністю змістовного урізноманітнення кремлівських воєнно-доктринальних поглядів є підвищення рівня їх жорсткості, посилення великодержавної риторики, перетворення антизахідної (зокрема антиамериканської) риторики в несучу конструкцію колективної свідомості, властивої сучасній РФ.

У доктрині 2014 р. наголошено, що РФ вважає правомірним застосування своїх збройних сил у випадку агресії проти себе та своїх союзників, а також захисту своїх громадян, що перебувають за межами Росії. Це засвідчує ймовірність проведення Кремлем нових етапів гібридної війни на пострадянському просторі в рамках доктрини

«захисту російськомовного населення» після підготовчого етапу у вигляді надання бажаним російського громадянства. В зону ризику потрапляють східні та південні регіони України, а також Казахстан, Латвія, Молдова.

Еволюція воєнних доктрин Росії по суті формує картину її імперських експансій у пострадянський період. Кожна з них знаменувала захоплення або встановлення режиму контролю над регіонами, не всі з яких входили до складу власне РФ: Придністров'ям (1993 р.), Чечнею (1999 р.), Абхазією і Південною Осетією (2008 р.), Кримом (2014 р.). За збройно-анексійними діями Кремля проглядається його одночасне бажання відновити домінування на пострадянському просторі та «стати рівним» серед інших учасників глобальної воєнно-політичної гри. Як вважають у Кремлі, НАТО (насамперед США), адекватно оцінюючи рішучість російського воєнно-політичного керівництва, мають беззастережно враховувати російські позиції (оцінки, підходи) з принципових питань сучасного світоустрою та погодитись на «новий розподіл світу» (так звану «Ялту-2») на російських умовах⁷.

У 1991 р. Україна скористалася можливістю реорганізації фрагменту Радянської Армії у Збройні Сили України, відмовившись при цьому від радянського ядерного спадку. У ранніх воєнно-політичних проєктах Києва йшлося про швидке створення Воєнної організації Української держави, яка, виходячи з якісних та кількісних показників особового складу та військової техніки, мала надійно забезпечувати процес розбудови незалежної і суверенної України⁸. Роки незалежності засвідчили непослідовність й навіть утопічність окремих воєнно-політичних ескізів, виконаних різними політичними командами, які не забезпечили ефект «накопичення позитивних результатів» в оборонній сфері. Подібні наміри влади можна визначити як непродуктивну імплементацію у воєнно-політичні реалії ХХІ ст. ретроспективних підходів щодо збройного гарантування національних інтересів. З приходом до влади В. Януковича (2010 р.) активізувалися процеси подальшого скорочення українського війська, згортання бойової підготовки частин і підрозділів, зниження військового бюджету, призначення на посади осіб, налаштованих проти України, включно з громадянами РФ на посаді глави оборонного відомства⁹. Як підсумок, доводиться констатувати тимчасовий

воєнно-політичний програш парламентсько-президентської України «суперпрезидентській» Російській Федерації.

Починаючи з 2014 р., Україна виявилась втягнутою у збройне протистояння з російською армією та сепаратистськими угрупованнями, що активно підтримуються Кремлем. Кількісною ознакою слабкості національної оборонної сфери стали людські, економічні, територіальні втрати України (анексія АР Криму, окупація окремих регіонів Донеччини та Луганщини, руйнування їх економічного потенціалу, духовно-культурне спустошення тощо), якісною – воєнно-політичні плани сусідньої держави, що передбачають руйнування незалежної України та відновлення кремлівського диктату над усією українською територією.

Збройна відповідь України на адресу російських військ, що дозволила зупинити їх просування вглиб української території, стала можливою завдяки сумарним діям державних збройних формувань та озброєних структур громадянського суспільства, які в окремих випадках діяли більш ефективно, ніж законодавчо визначені силові структури. Отже, доводиться констатувати як реальність, так і дієвість воєнно-політичного мислення недержавних акторів силового убезпечення суверенітету України, її територіальної цілісності.

Рішучий опір державних збройних формувань та добровольчих тактичних одиниць зупинили російську експансію, проте не створили механізмів повернення втрачених територій, відновлення матеріальних активів, соціальних ресурсів, а також надійного гарантування стратегічних перспектив України, позбавлених російського втручання. Україна постала перед необхідністю створення принципово нової моделі воєнної політики, ключовими ознаками якої мають стати євроатлантична інтеграція, створення сучасного сектору безпеки і оборони, повна відмова від радянського спадку в його кадрово-управлінському, духовно-патріотичному, військово-технічному та ін. вимірах¹⁰.

Таким чином, маємо ситуацію трансформації воєнної політики країн СНД за наступними сценаріями: колективного забезпечення воєнної безпеки шляхом вступу до НАТО (країни Балтії); ситуативної адаптації до російських впливів (країни ОДКБ); повного або часткового ігнорування російських інтересів у намаганні захистити власний геостратегічний вибір (Україна, Грузія, Молдова, Азербайджан); проголошення нейтралітету (Туркменістан).

У будь-якому випадку дисперсія військово-політичних траєкторій колишніх радянських республік не дозволяє сподіватись на їх реінтеграцію в цільну оборонно-безпекову структуру, яка б позитивно сприймалася усіма ними без винятку. Президентська республіка Росія здатна створити обмежені формати залучення інших президентських держав до спільних воєнних приготувань у межах кордонів СНД. Проте змушувати їх брати участь у «далеких війнах», ініційованих Москвою (на кшталт сирійської), наявна російська еліта неспроможна. Воєнно-політичне домінування РФ над частиною СНД деякий час може підтримуватися за рахунок виключно кількісних показників в особовому складі, озброєнні, техніці, проте вважати російське лідерство пролонгованим на максимально можливу перспективу в умовах глобалізованого світу не варто.

1. *Перепелиця Г.П.* Воєнна політика держави / Перепелиця Г.П. // Політична енциклопедія / Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – С. 114.

2. *Смолянюк В.Ф.* Політика воєнная / Смолянюк В.Ф. // Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник ; под общ. ред. Г.П. Сытника. – К. : НАДУ, 2012. – С. 288.

3. *Кармазіна М.С.* Президентство: український варіант / Кармазіна М.С. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса, 2007. – С. 66-67.

4. *Смолянюк В.Ф.* «Суперпрезидентська» (монократична) республіка / Смолянюк В.Ф. // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори ; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий світ – 2000», 2015. – С. 375.

5. *Горбулін В.П.* Реформа воєнної організації держави. Концептуальні підходи / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2001. – 8 грудня. – № 48 (372).

6. *Семенченко А.І.* Поняття «сектор безпеки» та «воєнна організація держави»: методика розробки й обґрунтування призначення, складу, структури та взаємозв'язків / А.І. Семенченко // Стратегічна панорама. – 2007. – № 3. – С. 54-69.

7. *Сизов В.Ю.* Воєнна політика и воєнна безпека Росії [Електронний ресурс] / В.Ю. Сизов // Интернет издание Россия и Америка в XXI веке. – Режим доступу: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=191>.

8. *Чорний В.С.* Військова організація України: становлення та перспективи розвитку : монографія / Чорний В.С. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 368 с.

9. *Операція «самоліквідація»*: влада цілеспрямовано послаблює обороноздатність країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/55286>.

10. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2.09.2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України* : Указ Президента України №555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fleet.sebastopol.ua/articles/ukaz_presidenta_ukrajini_5552015/.

Slobodyan Oleg. Military-political vector of evolution of countries of the CIS: conceptual generalizations

A military policy was and remains important direction of activity of political subject. There are two gnosiological platforms of understanding of essence sources and rich in content parameters of military policy. Part of researchers considers this variety of policy a constituent above all things public policy, directed on application of facilities of the armed violence for the sake of realization of national aims. Other research workers diffuse a military policy for limits actually the states, providing with military-political thought political parties, public associations, other structures of civil society and even anti-government forces.

The amount of presidential republics on post-soviet political space arrives at nine (Azerbaijan, Byelorussia, Armenia, Kazakhstan, Kirghizia, Russia, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan), mixed (parlamentary-presidential, presidential-parlamentary, especially parliamentary) – to six (Georgia, Estonia, Latvia, Lithuania, Moldova, Ukraine). To the unipresidential republics of the CIS the peculiar combined method of forming of military policy which combines it state and non-state constituents. Presidential («superpresidential») republics saved tradition of state (presidential) determination of military policy with the minimum account of non-state sources of its producing and even them complete ignoring. The presidential republics of the CIS, as a rule, chosen military organization as instituter basis of power protection of political process. Creation the sector of safety and defensive removes western (democratic) approaches on questions making and practical realization of military policy. The unipresidential republics of the CIS are inclined to consider this sector institutionally basis armed power to influence on social realities.

The military policy of Russian Federation both independent nation-state has as integration and individual lines which considerably differ from its collective initiatives. By the collective organ of countries of the CIS, to initiator RF and built in accordance with the Kremlin understanding of questions of safety and defensive on post-soviet space, there is Organization of agreement about collective security or Tashkent pact, created in 15.05.1992. Parallel from strengthens the own (state selfish) variant of military policy, independent of post-soviet allies these RF. The evolution of conceptual principles of military-political thought of RF, reflected in the Russian military doctrines certifies about it. The evolution of military doctrines of Russia in essence forms the picture of it imperial expansions in a post-soviet period.

In 1991 Ukraine took advantage of possibility of reorganization the fragment of Soviet Army in Military Powers of Ukraine, giving here up a soviet nuclear inheritance. The years of independence were witnessed by an inconsistency and even utopia of separate military-political sketches, executed different political commands. Beginning from 2014, Ukraine appeared pulled in in the armed opposition with the Russian army and reparative groupmates which are actively supported Kremlin. The armed answer of Ukraine to address the Russian troops, which allowed to stop their advancement to Ukrainian territory, became possible due to the total actions of the state armed forming and armed structures of civil society.

Decisive resistance of the state armed forming and volunteer tactical units was stopped Russian expansion, however created the mechanisms of returning of the lost territories, proceeding in tangible assets, social resources, and also reliable guaranteeing of strategic prospects of Ukraine, deprived Russian interference. Ukraine appeared before the necessity of creation on principle of new model of military policy, the key signs of which must become euro Atlantic integration, creation modern the sector of safety and defensive, complete disclaimer of soviet inheritance.

Thus have a situation of transformation of military policy of countries of the CIS after the followings scenarios: collective providing of military safety by entering into NATO (countries of Baltic); situation adaptation to Russian influences (countries of ODKB); complete or partial ignoring of Russian interests in an attempt to protect an own geostrategic choice (Ukraine, Georgia, Moldova, Azerbaijan); proclamation of neutrality (Turkmenistan).

Key words: military policy, military organization of the state, sector of safety and defensive, presidential republic, parliamentary republic, military-integration process.

УДК 32:316.614

В. О. БЕРЕЗА

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті відзначається, що в умовах реальної демократії значну роль у громадянській і політичній соціалізації особистості відіграють засоби масової інформації та освіта. Але тоді як ЗМІ мають функціональну здатність соціалізувати громадян шляхом ідеологізації і політизації їх свідомості, освіта є одним із провідних засобів соціалізації людини на засадах цілеспрямованого розвитку її культури. Водночас у ЗМІ й освітній сфері останнім часом відчутно зростає використання новітніх інформаційних технологій, оскільки їх можливості щодо пропаганди ідей і моделювання процесів політичної соціалізації особистості виявляються практично необмеженими. З огляду на це виховання молоді має спиратися на українські традиції, ментальність, історію, без яких неможливе формування політичної культури громадянина.

Ключові слова: засоби масової інформації, освіта, політична соціалізація.

Берега В. А. Политическая социализация личности: современные тенденции

В статье отмечается, что в условиях реальной демократии значительную роль в гражданской и политической социализации личности играют средства

© **БЕРЕЗА Вадим Олексійович** - кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

массовой информации и образование. Но если СМИ имеют функциональную способность социализировать граждан путем идеологизации и политизации их сознания, образование является одним из ведущих средств социализации человека на основе целенаправленного развития его культуры. В то же время в СМИ и образовательной сфере в последнее время оцутимо растет использование новейших информационных технологий, поскольку их возможности по пропаганде идей и моделированию процессов политической социализации личности оказываются практически неограниченными. Учитывая это воспитание молодежи должно опираться на украинские традиции, ментальность, историю, без которых невозможно формирование политической культуры гражданина.

Ключевые слова: средства массовой информации, образование, политическая социализация.

Bereza Vadym. Political socialization of a personality: current trends

The article states that in a real democracy a significant role in the civil and political socialization is played by media and education. But while the media have the functional ability to socialize citizens through indoctrination and politicization of their consciences, education is one of the major means of socialization based on targeted development of its culture. At the same time media and the educational sectors in recent years significantly increased the use of new information technology as their opportunities to promote the ideas and design of processes of political socialization are virtually unlimited. In view of this education of youth which should be based on Ukrainian traditions, mentality, history, without which the formation of political culture of citizens is impossible.

Key words: media, education, political socialization.

Становлення демократичної інфраструктури політичної соціалізації потребує пошуку шляхів її формування та впровадження в життя. Інформація, яку важко оцінити через недостатнє інтелектуальне осмислення, може дестабілізувати суспільний розвиток. Поява дестабілізуючих відомостей – це сигнал про розрив між наявною інформацією та можливостями її правильної оцінки, сигнал про необхідність нового інтелектуального прориву в пізнанні закономірностей розвитку. На шляху такого прориву завжди постають біологічні обмеження, пов'язані з обмеженістю самого інтелектуального ресурсу, з обмеженістю швидкості інтелектуального самопізнання суспільства. Останнім часом ці біологічні й інші обмеження інтелектуального ресурсу вчені намагаються обійти за допомогою нанотехнологій. Ілюзія про сталий розвиток за наявності потужних інформаційних технологій без засвоєння закономірностей суспільного розвитку ховає в собі непрогнозовані поки що наслідки.

Особливо це відчувається у сфері навчання та освіти як базових інститутів соціалізації. За 10-12 років обсяг інформації у світі подвоюється. Відповідно зростає кількість предметів в навчальних планах, інтенсифікується праця школярів. За підрахунками російських вчених, розумова діяльність учнів складає в середньому 9,3 години в робочий день. Інформаційні перевантаження стають причиною різних невротичних станів. Адже обсяги інформації, інформаційний простір сам по собі, хоча і здатен суттєво змінювати хід процесу соціалізації – додаючи віртуальні спільноти в якості агентів, змушуючи людину оперувати більшими обсягами інформації, впливаючи на процес навчання – все ж таки не в змозі підмінити її остаточних результатів. Адже, як пише Ю. Завгородній, сутність політичної соціалізації полягає у «сходженні» особистості від простої інформованості до усвідомлення політичних переконань, активної життєвої позиції¹, яку на нашу думку не можливо проявити лише в Інтернет-мережі. Тому і інформатизація, і інтелектуалізація не в змозі забезпечити повне входження людини у громадянську спільноту.

В умовах реальної свободи слова, плюралізму ідеології в громадянській і політичній соціалізації населення значну роль відіграють засоби масової інформації. Можна говорити про те, що ЗМІ мають функціональну здатність соціалізувати громадян, різні соціальні групи суспільства, ідеологізувати і політизувати їх в різному напрямі залежно від соціальної природи ЗМІ.

Роль ЗМІ як агента політичної соціалізації – формування громадянськості у членів суспільства. В той же час політична соціалізація особи вимагає формування адекватної демократичним умовам політичної культури, при цьому використання ЗМІ і нових інформаційних технологій в політиці, у формуванні громадської думки на пострадянському просторі відчутно зростає. Вони істотно впливають на формування свідомості і дій людей, їхні можливості у пропаганді ідей і в моделюванні вимог до політичної соціалізації молодої людини практично необмежені. Дати однозначну оцінку глобальності ролі інформаційних технологій в процесі політичної соціалізації особи і формування ціннісних орієнтацій можна лише з огляду на той факт, що будь-який компонент засобів масової інформації і комунікації несе в собі і позитивну, і деструктивну скла-

дову. Відповідно до цього ЗМІ можуть сприяти як інтеграції суспільства, так і його дезорганізації. Тут уже мова переходить у площину дії закону «Про свободу слова» і моральної відповідальності особи.

На жаль інформаційний простір України тотально заангажований лобістськими структурами, що деформують об'єктивну реальність. За влучним висловом О. Пахльовської ми «живемо в інформаційному хаосі, інформаційні – а найчастіше дезінформаційні – шуми перекривають будь-який смисл слова й думки»². Тільки засвоюючи об'єктивну інформацію людина може виступати активним суб'єктом соціального життя, максимально реалізовувати політичні знання, бути ініціатором суспільних змін.

Тому система освіти (як професійної, так і політичної) мусить розглядатись як найважливіший соціокультурний регулятив розвитку суспільства. Політико-культурні норми, цінності, зразки, стереотипи транслюються між поколіннями, соціальними групами за посередництвом освіти. Освіта є інститутом оновлення політичної культури, поєднуючи в собі і успадкування, і оновлення політичної культури. Вища освіта виступає як один з головних, базових етапів освіти, освіта в студентські роки – це перший етап дорослого самостійного життя і тому відіграє дуже важливу роль: перевчити завжди важче, ніж навчити³.

Легко побачити, що освіта і соціалізація мають дуже багато спільного. Це і не дивно: освіта є одним із провідних засобів соціалізації, головна риса якого – цілеспрямованість. Можна сказати, що майже весь обсяг цілеспрямованого компоненту політичної соціалізації міститься в процесі освіти, а стосовно студентської молоді – з упевненістю можемо відзначити: сьогодні весь обсяг цілеспрямованої політичної соціалізації – у вищій школі. На думку Б. Буяка, цілеспрямовання процесу освіти вимагає від тих, хто його планує і розробляє, дотримуватись декількох правил, пов'язаних з особливостями політичної освіти, політичної соціалізації:

1) Неоновлення політичної культури в процесі політичної соціалізації у вищій школі призведе до стагнації суспільного розвитку. (Очевидно, що політична культура – нестатичний елемент політичної системи, а в сучасних умовах він тим більше не може бути таким.)

2) Модернізація освіти, політичної освіти без урахування культурного контексту нації призведе до дестабілізації в суспільстві, конфлікту і конфронтації по лінії – старше покоління – молодше покоління; до знищення культурного ядра народу⁴.

Безумовно, елементами політичної системи, які мають вплив на соціалізацію і мають колективно здійснювати деякі із зазначених вище функцій, є політичні партії. Сучасний етап партогенезу засвідчує, що партії є основним елементом організації політичного простору і функціонування публічної влади. Партії самі залежні від культури в цілому та політичної культури зокрема, однак і вони при стабільній політико-ідеологічній діяльності здатні змінювати культурне тло, впливати на практики політичної участі, задавати схеми політичної соціалізації молоді. Це фіксує російський політолог К. Гаджієв, який зазначає: «в усіх політичних відносинах, діях і взаємодіях культура виступає, з одного боку, як умова або середовище тієї чи іншої форми політичної активності, коли, наприклад, компартії в несоціалістичних країнах повинні зважати на пануючі норми і цінності консервативної або релігійної ідеології. З іншого боку, забезпечуючи цикл відтворення політичного життя, культура певним чином підсумовує результати досвіду політичної діяльності, продуктом чого є розвиток старих або становлення нових політичних традицій»⁵.

Для молоді помітною є діяльність громадських і суспільно-політичних організацій. За радянських часів основна маса дітей і молоді перебувала у лавах піонерських та комсомольських організацій, що мали можливість залучати своїх членів до суспільно-політичного життя, використовувати силу громадського впливу на вирішення молодіжних проблем. Третина депутатів місцевих органів влади були молодого віку, а це створювало умови для лобіювання рішень щодо проблем молоді і сприяло формуванню майбутніх лідерів, відданих системі. Після зміни суспільно-політичної системи інструменти тиску і примусу на молодь з метою організації не було, але структуровані організації стали з'являтися із власної ініціативи. Таким чином молодь реалізовує природну потребу бути залученою до суспільно-політичних процесів у суспільстві. Із збільшенням кількості політичних партій почали з'являтися припартійні юнацькі організації, однак вони не є самостійною ланкою прийняття рішень та внут-

рішньоопартійної демократії, часто юнаків використовують для створення ефекту масовості заходу, а участь у припартійних організаціях не гарантує долучення до процесу прозорого управління. Стосовно формування політичної культури молоді є низка протиріч. Самодіяльність молоді, пов'язана з її ініціативою, створенням певних громадських об'єднань, досить часто наштовхується на деяку її запрограмованість у державних закладах освіти, культури, армійських колективах. Певну ідеологічну спрямованість мають і багато засобів масової інформації. Отже, логічно постає питання про деполітизацію, деідеологізацію, деконфесіюлізацію виховного впливу на молодь. Тобто молодь має отримувати об'єктивну інформацію плюралістичного характеру.

Наразі політичний простір українського суспільства обтяжений псевдодемократичною риторикою, а значна частина населення сповідує патерналістські стереотипи радянської доби. Ностальгія за радянським минулим сприяє «деіндивідуалізації суспільства, в котрому людина, згубивши в значній мірі право на свободу і автономію, втратила і свою самоцінність як індивідуальність. В значній мірі вона стала пасивною і байдужою особистістю з притупленням почуттям відповідальності»⁶. З огляду на це нинішня українська спільнота потребує перманентного катарсису. Чим більше буде політично байдужих й денационалізованих верств, тим менша соціальна база для існування відкритого суспільства.

У посттоталітарних державах, на думку О. Соловйова, характерною рисою розвитку партій є «перманентна зміна ідейної орієнтації, радикалізація політичних вимог, тісний зв'язок з групами тиску, а у деяких випадках навіть кримінальними структурами»⁷. Партії використовують для соціалізації різні форми діяльності – усну пропаганду і агітацію, друковані джерела, широкий спектр ЗМІ. Однак вітчизняні політичні партії діють не в інтересах суспільства, а вирішують свої локальні питання й цілеспрямовано формують виборця під свої програмні доктрини. Тому вони не є каналом комунікації, через який можна контролювати дії влади і брати участь громадянам у процесі творення політики. На думку М. Гордієнка українська дрібнопартійність не соціалізує, а маргіналізує суб'єктів політики, підриває довіру людей до влади, посилює політичну апатію й абсентеїзм громадян⁸.

Дійсно, сучасна ситуація характеризується посиленням ролі політичних партій та коаліцій, оформленням їх у впливові політико-ідеологічні структури, що потребують ціннісно-ідейних підстав для отримання громадської підтримки. Ю. Біденко відзначає, що останній факт позначається на суспільній політичній свідомості в сфері інтеріоризації та підтримки полярних ідеологічних течій в різних регіонах країни. Хоча при цьому, проблеми, які хвилюють українців, та основні цінності суспільного життя є спільними для абсолютної більшості громадян України⁹.

А. Колодій також фіксує брак програмних партій, які б працювали на розвиток ідей у суспільстві та втілювали їх у парламентській діяльності. Місце програмно-політичних партій у період демократизації, особливо на початкових її стадіях, у кращому випадку займають нестійкі харизматичні або просто особочентричні об'єднання, рівень суспільної відповідальності та стійкість яких повністю залежать від вольових, інтелектуальних і моральних якостей лідерів. У гіршому випадку, особливо в разі швидкого і надмірного соціального розшарування, поляризації багатства і бідності, створюється ґрунт для панування патронажно-клієнтальних партій, явною чи прихованою метою діяльності яких є отримання особистих вигод і нехтування суспільними інтересами¹⁰.

Клієнтальні об'єднання керуються інтересами своїх «босів», «патронів», «олігархів» та їхніх «клієнтів», протидіють незалежності виборців, вільному функціонуванню ЗМІ та громадських об'єднань, намагаються звести нанівець вплив програмно-ідеологічних партій, вбачаючи в них своїх конкурентів. Вони не виникли на ґрунті громадянського суспільства й не зацікавлені в його розвитку¹¹.

На жаль, зазначає Ю.Біденко, за умови зберігання таких рис у партійній діяльності, як безвідповідальність, популізм, політико-ідеологічна непослідовність; а також за відсутності узгодженої інтегративної ідеології український політичний процес державного рівня стає деконсолідованим, схильним до криз та складно передбачуваним. Такого роду прогнозування ускладнюється ще й сучасними глобальними трансформаціями світу, які а-ргіогі стали умовою незалежного політичного розвитку нашої країни. Отже сучасний ідеологічний пошук актуалізується глобальними викликами, з якими на початку XXI ст. стикається усе українське суспільство, та не-

обхідністю геополітичного вибору, який також обумовлений ідеологічно¹². Це й породжує розколи між глобально-політичними орієнтаціями населення всередині країни, існування в масовій свідомості одночасної та практично рівної підтримки протилежних напрямків зовнішнього курсу, неоднозначність позицій в різних регіонах країни¹³.

Отже, сучасна інформатизація усе більше впливає на внутрішню політику нашої держави в питаннях зовнішнього курсу та інтеграції, внутрішньої демократизації та розбудови моделей громадянської участі, в доступі до інформаційних ресурсів, прагматизації та інтелектуалізації як рисах суспільно-політичної культури. Тому молодіжна та освітня політика держави має бути складовою загальної цілісної концепції розвитку суспільства. А політична культура в демократичному суспільстві повинна спрямовуватися на виховання молоді, яке неодмінно має спиратися на українські традиції, ментальність, історію, без яких неможливе формування політичної культури молодих громадян.

1. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми : [монограф.] / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. – К.: Генеза, 2004. – 144 с. **2. Пахльовська О.** Це багатогодова інтелектуальна операція / О. Пахльовська // День. – 2012. – № 224-225. – 7-8 грудня. – С. 5. **3. Буяк Б.** Політична соціалізація студентської молоді в умовах сучасного українського державотворення / Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – Вип. 8. – С. 93-103. **4.** Там само. С. 102. **5. Гаджиев К. С.** Политическая культура: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // Политические исследования. 1991. № 6. С. 69-73. **6. Кремень В.** Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К.: «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с. **7. Соловьев А. И.** Основные этапы партогенеза / А. И. Соловьев // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия ; [сост. Б. А. Исаев]. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 139-143. **8. Гордієнко М. Г.** Політична соціалізація як засіб формування громадянської зрілості особи/ М.Г. Гордієнко [Електронний ресурс] // Матер.міжнар. конф. «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії XXI століття» (Одеса, 23-27 чер. 2013 р.). – Режим доступу: [http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file_2/gordienko_m.%20%D0%B3.\(+\).doc](http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file_2/gordienko_m.%20%D0%B3.(+).doc) **9. Биденко Ю.М.** Политическая культура украинского общества в категориях доверия, участия и протеста // Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А.П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 3 (17). – С. 221-225. **10. Колодій А.** Партийна структуризація в Україні в контексті роз-

виту громадянського суспільства і поза ним / А. Колодій. // Громадянське суспільство як здійснення свободи [зб. наук. праць]. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 83-105. **11.** Там само. С. 90. **12.** *Біденко Ю. М.* Перспективи участі України в міжнародних організаціях: внутрішньо ідеологічні детермінанти / Ю. М. Біденко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». Харків, 2008. № 810. С. 54-60. **13.** Там само. С. 59.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.54

В. В. ПЕТРОВ

**«ВЕЛИКІ СТРАТЕГІЇ» СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ
ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ У ПЕРІОД
ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»**

Проаналізовано концептуальні і прикладні аспекти безпекової політики США з точки зору їх відображення у «великих стратегіях», воєнно-політичних й воєнних доктринах. Досліджено ієрархію стратегічних документів, які визначають політику США у сфері національної безпеки і оборони, підходи до їх формування у контексті розвитку внутрішньополітичної ситуації в державі, прогнозів світового розвитку. Вивчено можливість застосування досвіду США при здійсненні оборонного планування в Україні з урахуванням актуальних викликів та загроз національній безпеці.

Ключові слова: США, стратегія, «велика стратегія», стратегія національної безпеки, воєнно-політична доктрина, воєнна доктрина.

Петров В. В. «Большие стратегии» Соединенных Штатов Америки и закономерности их эволюции в период после окончания «холодной войны»

Проанализировано концептуальные и прикладные аспекты политики США в сфере безопасности с точки зрения их отображения в «больших стратегиях», военно-политических и военных доктринах. Исследовано ие-

рархию стратегических документов, которые определяют политику США в сфере национальной безопасности и обороны, подходы к их формированию в контексте развития внутривнутриполитической ситуации в стране, прогнозов мирового развития. Изучено возможность применения опыта США при проведении в Украине оборонного планирования с учетом актуальных вызовов и угроз национальной безопасности.

Ключевые слова: США, стратегия, «большая стратегия», стратегия национальной безопасности, военно-политическая доктрина, военная доктрина.

Petrov Valentyn. “Grand strategies”, military-political and military doctrines of the United States of America: trends of their evolution after the end of “cold war”

The conceptual and practical aspects of security policy of the USA are analysed in the article in terms of their reflection in the "grand strategy", military-political and military doctrines. Hierarchy of strategic documents that are determining US security and defense policy are examined together with approaches towards their developing in the context of domestic policy, global trends and forecasts. Possible implementation of US experience in Ukraine's defense planning in respect to actual threats and challenges to national security is studied.

Key words: USA, strategy, “grand strategy”, national security strategy, military and political doctrine, military doctrine.

«Стратегії» разом з чисельними похідними від них «доктринами» утворюють цілісний *мультидоктринальний системоконструкт* (the multi-doctrinal framework). Тож не дивно, що «стратегії» теж іноді теж називають «доктринами», особливо із врахуванням їх мобілізаційного, політико-пропагандистського характеру. Власне «стратегією», згідно офіційного визначення, яке пропонує «Словник військових та асоційованих з ними термінів» є «розсудлива ідея чи набір ідей стосовно синхронізованого й погодженого використання інструментів національно-державної потуги для досягнення цілей на театрі воєнних дій, а також національних та / або транснаціональних цілей (JP 3-0)¹. Ієрархія термінів і документів, які описують різновиди воєнно-політичних стратегій й тактик нагадують російську «матрьошку», а критерії оцінювання якісної «стратегії» в західній літературі часто шифрують акронімом FAS (feasibility, acceptability, suitability), – обґрунтованість, прийнятність, придатність для практичних цілей².

У плані напрацювання різноманітних стратегій та доктрин національно-державного рівня саме США є дуже демонстративним

прикладом, оскільки у цій надпотужній країні світу існує декілька типів документів такого роду, які вишиковуються у порівняно струнку ієрархію.

Йдеться передусім про «великі» або «високі» стратегії, - Grand Strategy & High strategy, які є дійсно специфічною рисою політичного й воєнно-політичного планування США. Адже жодна інша країна світу не може на сучасному етапі кинути виклик могутності Америки. Саме тому «Велика стратегія» («Grand Strategy») в її американській інтерпретації є по суті стратегією не тільки американської безпеки, але й безпеки міжнародної, глобальної, євроатлантичної тощо. Водночас «Велика стратегія» США є чітким формулюванням національних інтересів Америки в поєднанні з конкретними планами їх просування. Іноді такі стратегії формулюють заздалегідь, а вже потім настає пора їх реалізації. Але «Великі стратегії» можуть пропонуватися й «заднім числом» з метою пояснення певних дій. У будь-якому разі вони є документами стратегічного значення, покликаними пов'язати політику минулого і майбутнього, оскільки чітко сформульована «Велика стратегія» встановлює інтерпретаційні рамки розуміння Великої політики у всіх трьох її часових модульностях, забезпечуючи спадкоємність (тяглість) політики та її інноваційність.

Термін «Велика стратегія» у міжвоєнний період вперше вжили відомі політологи Безіл Ліддел Гарт й Джон Фуллер. Згодом його підхопили й почали розвивати інші автори в США, де «велику стратегію» нині навіть викладають як навчальну дисципліну.

У класичній праці «Стратегія» (перше видання датоване 1954 р.) Безіл Ліддел Гарт пропонує пояснення принципів відмінностей між «Grand Strategy» й «просто стратегіями». Роль «grand strategy – higher strategy», на думку Безіла Ліддел Гарта, полягає у координації й скеровуванні всіх ресурсів держави або альянсу держав на досягнення політичних цілей війни, окресленої в термінах фундаментальної політики»³. Важливо зауважити, що до «ресурсів» британський дослідник відносить і «моральні ресурси», під якими розуміє волю нації до перемоги над ворогом.

Найбільшою суперечністю «Великих стратегій» та заснованих на них практичних (доктринальних) документах є суперечність між сталістю принципів (політичними й воєнно-політичними догмами)

й горизонтами розвитку, здатністю «Великої стратегії» продемонструвати мінливість політики, зовнішньополітичного курсу держави у відповідь на виклики й можливості майбутнього⁴.

Оскільки в політиці для підтвердження її «стратегічного» характеру необхідно витримувати status quo, то досить часто статус «Великої стратегії», перетворює її радше в константу, аніж в змінну. Це означає, що, незважаючи на рішучі прагнення Адміністрації кожного нового президента США до інтелектуальних змін і ребрендингу, вона змушена пристосуватися до тих «Великих стратегій», які напрацювали попередники⁵.

«Grand Strategy» для більшої переконливості й дохідливості звичай персоніфікують, пов'язуючи їх з певними історичними постатями (Наполеона, Монро, Вільсона, Леніна, Сталіна, Брежнєва, Рейгана, Обама тощо). Внаслідок таких процедур персоніфікації подібні «доктрини-стратегії» іноді уподібнюються, як зазначає той же пентагонівський «Словник військових та асоційованих з ними термінів» до квазірелігійних учень.

У воєнно-політичному сенсі «Grand Strategy» слід відрізнити від «Theater strategy», - стратегій поведінки на театрі воєнних дій або суто воєнних стратегій, які описують шляхи досягнення цілей, намічених «Grand Strategy» за допомогою суто військового інструментарію на театрах війни⁶.

Специфікою «Grand strategy» передусім є її «широкі горизонти», які не обмежуються лише питаннями війни й перемоги над ворогом, бо така стратегія підпорядкована не тільки й не стільки цілями виграшу війни, скільки цілям виграшу миру (Б.Ліддел Гарт). Саме тому, що стратегія «зазирає за горизонт», вона спроможна давати принципово важливі відповіді на питання повоєнного устрою.

«Grand strategy» є продуктом внутрішньополітичної й зовнішньополітичної боротьби й досягнення певних компромісів між протиборчими політичними силами. Скажімо, погоджена «Grand strategy» щодо повоєнного устрою Європи й усього світу, яка отримала назву «ялтинсько-потсдамського світо устрою», розроблялася великим апаратом експертів та аналітиків в рамках трьох історичних засідань «Великої Трійки» (Ф.Д. Рузвельт, У. Черчілль, Й. Сталін).

Початок «холодної війни» пов'язують з «доктриною Трумена» й «великою стратегією» ізоляції (інсуляції) Радянської Союзу та очо-

люваного ним блоку. Широкої публіці У. Черчіллем було запропоновано термін «залізна завіса» (відома промова в Фултонівському університеті влітку 1946 р.). Фаховій аудиторії – концепт «карантину» (containment) авторства Джорджа Кеннана (George Kennan)⁷.

Першорядним питанням «Grand strategy» є оцінка співвідношення «м'якої» й «жорсткої» сили (soft&hard power) й досягнення їх розумного балансу у вигляді «розумної сили» (smart power), співвідношення військового й невійськових компонентів зовнішньої політики країни тощо. До невійськових компонентів передусім слід віднести економічні, дипломатичні, інформаційні й правові зовнішньополітичні чинники впливу.

У реальній політичній та економічній дійсності пошук й досягнення подібних оптимумів є завданням надзвичайної складності. Тим більше, що зазвичай йдеться про врахування фактору лобістського тиску силового блоку (військові, представники ВПК тощо), яких колишній міністр оборони США Роберт Макнамара на прикладі американської політики часів В'єтнамської війни вперше охарактеризував як «військово-промисловий комплекс» (The Military-Industrial Complex).

Саме постійним лобістським тиском силового блоку можна пояснити той факт, що у зовнішній політиці найвпливовіших країн світу постійно переоцінюється роль військового чинника й постійно недооцінюється роль чинників невійськових. Зокрема, станом на 2015-2016 рр., коли американській адміністрації Барака Обами доводилось підводити попередні підсумки восьмирічного перебування при владі, їй, серед іншого, доводилось пояснювати, чому, всупереч попереднім обіцянкам, вона не знизила питому вагу військового чинника зовнішньої політики США⁸.

Баррі Позен й Ендрю Росс зауважують існування чотирьох версій американської «Grand strategy» щодо світовлаштування та американської зовнішньої безпекової політики після закінчення «холодної війни» («post-Cold War world»):

- *неоізоляціонізм (neo-isolationism)*;
- *вибіркове ангажування (selective engagement)*;
- *кооперативна безпека (cooperative security)*;
- *домінування (primacy)*⁹.

Баррі Поузен (Barry Posen) розцінює американську «Grand strategy» часів президентства Барака Обами як намагання досягти «ліберальної гегемонії», що робить цю стратегію в процесі її практичного застосування «неекономною, дорогою й контрпродуктивною» («wasteful, costly, and counterproductive»)¹⁰.

Серед американських документів, які розвивають та уточнюють залежно від конкретних обставин часу «Велику стратегію» першорядне значення має Стратегія національної безпеки (The national security strategy (NSS), яка впроваджує, зокрема, дії збройних сил в широкий політико-стратегічний контекст для тісного поєднання воєнно-силового компоненту з іншими інструментами зовнішньої політики.

Кожен новообраний американський президент, згідно конституційних вимог, які діють від часу президентства Рональда Рейгана, зобов'язаний на другому році своєї першої президентської каденції подати на затвердження Конгресу США Стратегію національної безпеки.

Йдеться про результати діяльності спеціально створеної Рональдом Рейганом комісії Паккарда (The President's Blue Ribbon Commission on Defense Management; The Packard Commission), одним із наслідків якої стало ухвалення у 1986 р. закону Голдутера-Ніколса «Про реорганізацію міністерства оборони»¹¹. Зазначений закон вніс істотні зміни до процесу оборонного управління та планування чи не вперше з 1947 р., коли згідно до закону «Про національну безпеку» було створено саме міністерство (департамент) оборони США¹².

Всього впродовж 28-річного періоду (1987-2015 рр.) п'ятьма президентами США було затверджено 14-ть Стратегій національної безпеки (далі - NSS). За президентськими каденціями вони розподіляються наступити чином:

1. Рональд Рейган – 2 NSS (1988, 1989 рр.).
2. Джордж Буш-старший – 3 NSS (1990, 1991, 1993 рр.).
3. Білл Клінтон - 7 NSS (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 2000, 2001 рр.).
4. Джордж Буш-молодший - 7 NSS (2002, 2006 рр.).
5. Барак Обама – 2 NSS (2010, 2015 рр.).

Характерною особливістю NSS восьмирічного періоду президентства Білла Клінтона була майже щорічна поява цих документів.

Лише 1999 р. був винятком, коли такої стратегії президентом Б. Клінтоном не було запропоновано. Кидається в вічі чітка «адресність принципів», винесених в заголовки подібних документів клінтонівського періоду (назви даються в оригіналі англійською):

2001 р. A National Security Strategy For A Global Age;

2000 р. A National Security Strategy For A New Century;

1998 р. A National Security Strategy For A New Century;

1997 р. A National Security Strategy For A New Century;

1996 р. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement;

1995 р. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement;

1994 р. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement;

У перших трьох NSS клінтонівського періоду (1994-1996 рр.) наголошується на «залученні» (Engagement) та «розширенні» (Enlargement). У випадку з «залученням» малися на увазі РФ як спадкоємниця колишнього СРСР та інші країни колишнього «радянського блоку» з Україною включно. У випадку з «розширенням» йшлося вочевидь про розширення сфери впливів Америки та конкретно – розширення (просування) на Схід НАТО.

Цьому тренду до «розширення» тодішня ельцинська адміністрація не дуже сильно протривалася, якщо не рахувати суто риторичних ескапад (Євгена Примакова та подібних до нього політиків), оскільки РФ борювалася з серйозними економічними труднощами. До того ж, в порядку «Engagement» РФ отримала місце у Великій Сімці, яка відтак почала іменуватися «Великою Вісімкою» (G8).

Поворотний вектор нової політики адміністрації Білла Клінтона щодо РФ гарно передає назва монографії Дж. Макліна «Клінтонівська зовнішня політика щодо Росії: від стримування та ізоляції – до демократизації та залучення»¹³.

Як відомо, членство РФ в G8 припинилося тільки 24 березня 2014 р. на тлі російської агресії проти України. Водночас це «відлучення» РФ від G7 продемонструвало крах політики «Engagement», хоча офіційно представники Демократичної партії США від неї так і не відмовилася. Зокрема, кандидат в президенти США від цієї партії - Гілларі Клінтон у виборчій кампанії 2015-2016 рр. постійно під-

креслювала, всупереч обставинам часу, відсутність альтернатив політиці «Engagement» щодо РФ¹⁴.

Щоправда, на тлі агресивної поведінки путінської Росії політика «мудрого залучення» дедалі більше нагадує політику «умиротворення агресора», яку провадили напередодні II Світової війни деякі європейські країни щодо гітлерівської Німеччини (appeasement policy)¹⁵.

Чергове перевидання політики умиротворення агресора можна характеризувати як «стратегічну терпимість» США, ЄС і Заходу в цілому щодо путінської РФ (strategic patience). Слабкість цієї позиції стосовно «кризи в Україні» полягає передусім у невизнанні того, що ця криза не є внутрішнім конфліктом всередині України і навіть не є воєнним конфліктом між двома країнами, - РФ та Україною поза межами ЄС, а є континентальною гібридною війною, розв'язаною Москвою, в якій ЄС є радше не арбітром, а одним з учасників¹⁶.

NSS періоду президентства Дж.Буша-молодшого, створені на тлі терактів 11 вересня 2001 р., мали, на відміну від «миротворчих» документів президентів-демократів наступальний характер. Ключовим тут був концепт преємтивної війни (preemptive war), який означав, що пріоритетом США мала стати війна преємтивна (превентивна), покликана заповнити «вакууми» (лакуни) безпеки, якими могли скористатися терористи.

В стратегіях й доктринах бушевського періоду відбувалася навіть «адресація світового зла». Широко вживалося, зокрема, поняття «країни, які спонсорують тероризм» й навіть спеціально називалися чотири таких країни «на вісі зла», - Північна Корея, Іран, Сирія й Лівія.

Перша підписана президентом Бараком Обамою 26 травня 2010 р. NSS¹⁷, різко порушувала спадкоємність з аналогічними документами, підписаними його попередником, - республіканцем Джорджем Бушем-молодшим у 2002 та 2006 рр. Президент закликав розширити політику «залучення» на всі ключові центри впливу (key centers of influence) включно з Китаєм, Індією й Росією й такими «державами на підйомі» як Бразилія, Південна Африка та Індонезія».

Обамівська NSS й проголошена 44-м Президентом політика «перезавантаження» відносин з РФ не були такими наївними, як її

змальовують критики Обамівської адміністрації з республіканського табору, оскільки підґрунтям «залучення» в інтерпретації Адміністрації Барака Обами була доктрина стримування (а Doctrine of Restraint), яка мала переважно оборонний характер. Остання наразі Стратегія національної безпеки була підписана президентом Бараком Обамою в лютому 2015 р.¹⁸, мала підґрунтям також доктрину стримування (а Doctrine of Restraint). Хоча ця Стратегія створювалася на тлі відвертої російської агресії проти України, вона мала виключно оборонний характер й тому неодноразово піддавалася жорсткій критиці як всередині Америки, так і поза її межами. Йдеться, зокрема, про принципову відмову США від передачі Україні летальної зброї й дистанціювання США від безпосередньої участі в урегулюванні конфлікту України з Росією. Відтак, склалося враження, що США воліли діяти опосередковано, - через союзників, Німеччину й Францію, в режимі «Мінського формату».

Влітку 2015 р. президент Барак Обама підписав закон «Про свободу у США (USA FREEDOM ACT), який заборонив Агенції національної безпеки (NSA) збирати й накопичувати персональні дані про телефонні розмови американців (метадані). Згідно цього закону, звертаючись за записом подібних метаданих NSA може тільки за рішенням суду. Змінена структура Комітету Об'єднаних штабів.

У розвиток ідей, закладених у NSS, у США розробляється Чотирьохрічний оборонний огляд, центральним елементом якого є Стратегія національної оборони (The national defense strategy (NDS), яка за підписом міністра оборони США (секретаря департаменту оборони) набуває чинності з метою впровадження в військову сферу ідей, які містять в президентській NSS. Подальший процес планування, програмування, бюджетування та виконання (Planning, Programming, Budgeting, & Execution Module (PPBE) ідей, намічених в зазначених документах, реалізується через наступні документи:

Національна військова стратегія (National Military Strategy), документ, який набуває чинності за підписом голови об'єднаних штабів (the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (CJCS) й створюється на підтримку цілей NSS та для імплементації NDS. Зокрема, в цьому документі дається опис того, як Збройні Сили планують досягати воєнних цілей у найближчому майбутньому і яким є їхнє бачення реагування Збройних Сил на виклики майбутнього.

Керівництво з розвитку персонального складу Збройних Сил (Guidance of the Development Employment of Force (GEF)), яке уточнюється через Об'єднаний командний план (Unified Command Plan (UCP)) і NDS формують базис стратегічного політичного керівництва, розроблення планів воєнних кампаній і для Joint Strategic Capabilities Plan.

Рамковий план національного реагування (The National Response Framework), який розробляє Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security), намагається врахувати максимум небезпек національного рівня та усі можливі різновиди управління ризиками й реагування на різні інциденти.

Георгій Почепцов резонно зауважує: «В сучасному світі значно зросла роль теоретичних побудов, в першу чергу, при стратегічному військовому плануванні. Армії тепер розвиваються нелінійно, не просто збільшуючись кількісно і удосконалюючи своє озброєння, а згідно теоретично збудованим стратегіям. В результаті несподіваний розвиток можуть отримати такі види озброєнь, яким раніше не давалося особливого значення. Інший приклад - виникнення військово-політичної кризи в раніше стабільному регіоні. Для оцінки такого роду погроз і потрібен новий підхід до збору, а головне - до обробки та оцінки оперативних даних, які претендують на «стратегічність»¹⁹.

В розвиток «стратегій» ухвалюються різноманітні «доктрини». Термін «доктрина» (від лат. «doctrina») має вельми протяжливі значення. У висхідному контексті він означає систему догм, «ядро» певного вірування, релігії тощо (гр. «катехизис»). Тобто «доктрина» - це власне та частина «стратегії», яка розрахована на збереження й утворення певного політичного й воєнно-політичного status quo.

«Доктрина» у воєнно-політичному аспекті означає передусім концентровану суму поглядів на питання зовнішньої політики та політики безпеки й оборони, властиві певній історичній епосі, чітко артикульовані певними політичними діячами, які зобов'язані з певною примусовістю поділяти усі представники правлячого класу, воєнно-політичного істеблішменту тощо.

Документи того порядку, до яких відносяться «доктрини» відображають офіційні погляди й усталені міркування (тези), які стосуються цілей, оцінок воєнно-політичного середовища, а також

концепцій (засад і способів) діяльності включно з так званими «добрими практиками» з метою забезпечення безпечного функціонування воєнно-політичному просторі держави її структур як цілісності. Доктрини сучасного типу враховують також інтереси фізичних та юридичних осіб включно з підприємцями та іншими суб'єктами, які не мають статусу юридичних осіб.

Американський об'єднаний штаб родів військ дає визначення «доктрини» у зазначеному вище «Словнику військових та асоційованих з ними термінів» як «фундаментальних принципів, завдяки яким збройні сили або їх підрозділи отримують належне усвідомлення напрямів їх діяльності для досягнення національно-державних інтересів». При цьому зазначається, що «Доктрина є авторитарною, але вимагає самостійного мислення в процесі практичного застосування».

Американське визначення «доктрини» фактично дублює офіційний глосарій НАТО (вперше сформульований 1 березня 1973 року), де «доктрину» окреслено наступним чином: «Фундаментальні принципи, які окреслюють, як мають діяти збройні сили задля досягнення вказаних цілей. Мають авторитарний характер, але вимагають самостійного мислення в процесі їх застосування»²⁰.

Тімоті Томас привертає увагу до шести істотних вимірів воєнної доктрини:

- 1) Вказівка на характер (природу) воєнної загрози.
- 2) Типологія воєнних дій у майбутній війні.
- 3) Вимоги до оборони (історична парадигма початку війни, її початкового періоду, часові терміни та взаємодії технологій).
- 4) Огляд задіяних збройних сил (стратегічне позиціонування, мобілізація й розгортання).
- 5) Засоби ведення бойових дій й застосування збройних сил (покоління зброї, комплектування та оснащення).
- 6) Підготовка збройних сил до виконання поставлених перед ними завдань (тренування тощо)²¹.

З позицій *realpolitik* (її початкові формулювання зазвичай приписують Ніколло Макіавеллі) або «політичного реалізму» (Ганс Моргентау)²² будь-яка зовнішньополітична стратегія та тісно з нею пов'язана воєнно-політична чи воєнна доктрина мають обов'язково керуватися наступними прагматичними застереженнями, відповідно до яких:

- світовий або регіональний мир (світоустрій) є похідним від могутності наддержави, спроможної його забезпечити за рахунок силового переважання над іншими державами або за рахунок балансу сили двох наддержав (альянсів держав) на певному відтинку історичного часу;

- будь-які дії щодо інших держав мусять спиратись на достатній рівень сили та можливостей; безпека країни прямо пропорційна її могутності;

- створювати певні плани й тим паче намагатися їх реалізувати, не маючи для цього певних силових засобів, нерозумно й небезпечно;

- впливова країна повинна підтримувати вигідний для себе дисбаланс сил у найближчому оточенні (*Divide et impere!*);

- в необхідних випадках слід діяти «на випередження», превентивно, не допускаючи посилення ворогів або їх об'єднання в коаліцію;

- будь-який альянс, до якого належить дана країна, не є абсолютною гарантією її безпеки;

- тріумф над іншою державою не варто абсолютизувати.

Попри всю свою переконливість, аргументи прибічників *realpolitik* мають одну істотну слабкість: вони зазвичай не враховують культурні особливості воєнного та зовнішньополітичного мислення представників різних регіонів та народів планети, - «стратегічну культуру».

Саме із неврахуванням радянським, а згодом і російським воєнно-політичним керівництвом особливостей стратегічного мислення суперників в Афганістані та Чечні (передусім мається на увазі Перша Чеченська війна) аналітики з Американського інституту стратегічних досліджень при Воєнному коледжі США пояснюють поразки СРСР, а згодом й РФ у відповідних воєнних кампаніях²³.

Ухваленню доктрин та стратегій передують велика аналітико-прогностична робота зі створення стратегічного прогнозу (*strategic foresight*) та сканування горизонту найближчого майбутнього (*short-term horizon scanning*), що має завершитись оцінкою ризиків національно-державного рівня (*national risk assesment*).

На наступному етапі стратегічного планування передусім йдеться про висування та обґрунтування робочих гіпотез (assumptions) щодо адекватного реагування на виклики та належної відсічі загрозам й вибір відповідних першочергових завдань.

Далі необхідне виважування відмінностей між необхідними й наявними ресурсів (required&existing capabilities) та ймовірних шляхів подолання цього «диференціалу».

З плином часу «доктрини» зазнають постійних уточнень та доповнень. Зокрема, в ухваленій 25 березня 2013 року «Доктрині Збройних Сил США» у порівнянні з попередніми версіями цього документу, датованими 2007 та 2009 рр., відбулися наступні зміни:

- До вступного розділу додано теоретичний підрозділ;
- З'явився розділ, присвячений розвитку взаємодії родів військ з відповідними концепціями й оцінками;
- Впроваджено таксономію (ієрархічну класифікацію) стосовно співвідношення понять війна, бойові дії (warfare), воєнна кампанія, воєнна операція;
- Впроваджено таксономію стосовно співвідношення понять політика (зовнішня політика), стратегія, доктрина й концепції.
- Впроваджено й окреслено поняття «глобальний синхронізатор» («global synchronizer»).
- Уточнено рольову участь міністерства оборони (Пентагону) у проведенні інформаційних операцій з метою покращання ефективності планування та здійснення воєнних операцій.
- Дане розширене тлумачення ролі командних комунікацій в синхронізації та інформаційних операціях
- Додана інформація щодо Global Force Management Implementation Guidance внаслідок припинення дії Спільного командування родів військ (Joint Forces Command).
- Впроваджене поняття «total force fitness» для оцінки спільних для всіх родів військ служб (joint service).
- Знижена ступінь дублювання і покращена спадкоємність спільних для всіх родів військ публікації (Joint Publication (JP)²⁴.

Американський та натовський досвід воєнно-стратегічного планування успішно засвоює Україна на новому етапі її розвитку, пов'язаному із загостренням до меж воєнно-політичного конфлікту стосунків з РФ.

Зокрема, 06 травня 2015 року Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ) ухвалила оновлену «Стратегію національної безпеки України»²⁵.

Згодом, 02 вересня 2015 року РНБОУ ухвалила нову редакцію «Военної доктрини України». У цьому документі, який кардинально відрізняється від попередніх такого роду документів, які ухвалювалися в незалежній Україні, визначено, що Военна доктрина є «системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів».

У новому воєнно-доктринальному документі стисло окреслені виклики та ризики воєнній безпеці та сценарії їх реалізації, а також зміни воєнно-стратегічної ситуації України, які власне й обумовили прийняття нової редакції Военної доктрини, а саме: «Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права...»²⁶.

27 січня 2016 року РНБОУ ухвалила ще один документ інноваційного типу, - «Стратегію кібербезпеки України»²⁷, яка передбачає розбудову національної системи забезпечення захисту кіберпростору, своєчасне виявлення та нейтралізацію кіберзагроз, а також запобігання їм з урахуванням практики провідних держав-членів НАТО та ЄС.

1. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* 8 November 2010 (as amended through 15 November 2015). JP 1-02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf.
2. *Defense Department Intelligence and Security Doctrine, Directives and Instructions* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fas.org/irp/doddir/dod/Biddle>.
3. *Liddell Hart, B. H. Strategy*. 2nd Rev. Ed. – London UK: Faber and Faber, 1967. – P. 322.
4. *Tami Davis. Strategy and Grand Strategy: What Students and Practitioners need to know*. Strategic Studies Institute and U.S./ T. Davis // Army War College Press. – 2015.
5. *Дрезнер Д. Есть ли у Обамы большая стратегия? / Д. Дрезнер // Россия в глобальной политике*. – 2011. – Т. 9. – № 4. – С. 48-58.

6. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* 8 November 2010 (as amended through 15 November 2015). JP 1-02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf. 7. *Stokes Doug*. Why the end of the Cold War doesn't matter: the US war of error in Colombia / D. Stokes // *Review of International Studies*. – 2003. – № 29. – P. 569–585. 8. *Deni John R*. Obama's failure to demilitarize U.S. foreign policy [Електронний ресурс] / J.R. Deni // *The War on the Rock*. – Режим доступу : <http://warontherocks.com/2015/10/obamas-failure-to-demilitarize-u-s-foreign-policy>. 9. *Posen B*. Competing Visions for U.S. Grand Strategy / B. Posen, A. Ross A. // *International Security*. – Winter 1996–1997. – № 21 (3). – P. 5–53. 10. *Posen B*. *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy* / Posen B. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 2014. – P. 24. 11. *The Goldwater–Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986* // Public Law 99-433 99th Congress [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-100/pdf/STATUTE-100-Pg992.pdf> 12. *The National Security Act of 1947* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legisworks.org/congress/80/publaw-253.pdf> 13. *MacLean George Andrew*. *Clinton's Foreign Policy in Russia: From Deterrence and Isolation to Democratization and Engagement* / MacLean George Andrew. – Ashgate Pub Co, 2006. – P. 162. 14. *Hillary Clinton* calls for constant engagement with Putin // REUTERS ON 7/4/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europe.newsworld.com/hillary-clinton-calls-constant-engagement-putin-329794?rm=eu> 15. *Lobell Steven*. Engaging the Enemy and the Lessons for the Obama Administration [Електронний ресурс] / Lobell S. // *Political science quarterly*. Volume 128. Number 2 / 2013. – Режим доступу : https://www.academia.edu/9415686/Engaging_the_Enemy_and_the_Lessons_for_the_Obama_Administration 16. *Gerasymchuk Sergiy*. Between Russia's Geopolitics and the soft power of the West / S. Gerasymchuk // *PrizmUA. Ukrainian Digest*. – 2015. – Issue 4 (4). – P.1. 17. *National Security Strategy 2010* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2010> 18. *National Security Strategy*. February 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_secu 19. *Поченцов Г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/gpocheptsov?fref=nf&pnref=story> 20. *NATO Glossary of terms and definitions*. Listing terms of military significance and their definitions for use in NATO. - AAP-6(2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fas.org/irp/doddir/other/nato2008.pdf> 21. *Thomas Timothy L*. The Soviet Military on Desert Storm: Redefining Doctrine? / Timothy L. Thomas // *Journal of Soviet Military Studies* (December 1991). – P. 594–620. 22. *Morgenthau Hans*. Thompson, Kenneth. *Politics Among Nations*, 6th edition / Morgenthau H. – New York : McGraw-Hill, 1985. – 688 p. 23. *Cassidy Robert M*. *Russia in Afghanistan and Chechnya: Military Strategic Culture and the Paradoxes of Asymmetric Conflict* February 2003. [Електронний ресурс] / Cassidy Robert M. – Режим доступу : https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&q=strategic+culture+of+russia 24. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* 8 November 2010 (as amended through 15 November

2015). JP 1-02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf. 25. *Стратегія національної безпеки України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. 26. *Воєнна доктрина України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>. 27. *Стратегія кібербезпеки України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.

Petrov Valentyn. “Grand strategies”, military-political and military doctrines of the United States of America: trends of their evolution after the end of “cold war”

The conceptual and practical aspects of security policy of the USA are analysed in the article in terms of their reflection in the "grand strategy", military-political and military doctrines. Hierarchy of strategic documents that are determining US security and defense policy are examined together with approaches towards their developing in the context of domestic policy, global trends and forecasts. Possible implementation of US experience in Ukraine's defense planning in respect to actual threats and challenges to national security is studied.

The USA is very illustrative example of working out various national level strategies and doctrines that also can be used in Ukraine. This world superpower has a definitely clear set of relevant documents. First of all we are talking about so called Grand Strategies & High strategies that are specific feature of political and defence planning in the US. Probably no other country at the current moment can challenge US power. That is why American «Grand Strategy» is not only a strategy of national security, but in some aspects it also has great impact on international, global, euroatlantic, asia-pacific etc. security. US “Grand Strategy” can be characterized by clear vision of its national interests in combination with plans of its implementation. Usually developing of such strategies is preceding to practical steps, but also sometimes development of “Grand strategy” can be a backdating, having as an aim to explain or legitimize certain actions.

Anyhow they are strategic level documents that are aimed to link policies of past and future. Clearly formulated “Grand strategy” sets up frameworks for interpretation that are crucial for understanding of Great policy in its three temporal dimensions. Also it guarantees both continuity and innovativeness of policy.

The biggest contradiction between “Grand strategies” and based on them practical (doctrinal) documents is contradiction between consistency of principles (political and military dogmas) and horizons of development, ability of “Grand strategy” to reflect variability of policy both domestic and foreign as a response to threats and opportunities of future.

Another problem is that policy in order to confirm its “strategic” status often has to sustain status quo. It makes strategy more static than variable. From one side it gives advantages of institutional memory. It also means in US case that despite any new President's Administration decisive efforts to bring new wise and intellectual changes, rebranding aspirations, it has to adjust to “Grand Strategies” of predecessors.

«Grand Strategies» with the aim of persuasion and clarity are used to be personified, linked with outstanding historic persons (Napoleon, Monroe, Wilson, Lenin, Stalin, Brezhnev, Reagan, Obama etc.). After-effect of such a personification is association of such “doctrines-strategies” with quasi-religion.

Usually various doctrines are worked out as a development of strategies. Doctrine (Latin – “doctrina”) initially meant system of dogmas, core of some religion, ideology etc., “catechesis”. It means that doctrine is both result of strategy and also its integral part that is aimed on establishment and preservation of certain political and military status quo.

“Doctrine” in the military-political aspect first of all contains concentrated views on foreign, defence and security policies inherent to particular historical period, that are clearly articulated by political leaders another important issue is that it also has to be shared by national political, economic, military elites.

Strategic documents of “doctrine” level usually reflect the official views and arguments (thesis) related to targets, assessments of military and political environment and concepts (principles and methods) of activity, including so-called “good practices”. It has as an aim to ensure safe operation of the state as a whole in actual military and political context. Modern type doctrines also usually take into account the interests of individuals and entities, including businesses and other entities that do not have legal status.

Key words: USA, strategy, “grand strategy”, national security strategy, military and political doctrine, military doctrine.

УДК 321: 323.1(575)

Я. А. ТАРАН

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Розглядаються напрями взаємодії України з представниками української діаспори в Польщі які спираються на дослідження структурно-функціональної організації системи міждержавних взаємовідносин нашої держави з Республікою Польща. Проаналізовано особливості функціонування української діаспори в Польщі та визначено потенційні можливості співпраці для налагодження, розширення й зміцнення зв'язків між суміжними державами в політичній, економічній і соціокультурній сферах з метою посилення ролі України в світовому співтоваристві, а також підняття іміджу нашої держави.

Ключові слова: діаспора, глобалізаційні процеси, міждержавні взаємовідносини, інформаційний вплив, пріоритетні напрями.

Таран Я.А. Основные направления взаимодействия Украины с представителями украинской диаспоры Республики Польша

Рассматриваются направления взаимодействия Украины с представителями украинской диаспоры в Польше опирающиеся на исследования структурно-функциональной организации системы межгосударственных взаимоотношений нашего государства с Польшей. Проанализированы особенности функционирования украинской диаспоры в Польше и определены потенциальные возможности сотрудничества для отладки, расширения и укрепления связей между сопредельными государствами в политической, экономической и социокультурной сферах с целью усиления роли Украины в мировом сообществе, а также поднятие имиджа нашего государства.

Ключевые слова: *диаспора, глобализационные процессы, межгосударственные взаимоотношения, информационное воздействие, приоритетные направления.*

Taran Yaroslav. The main directions of cooperation of Ukraine with representatives of the Republic of Poland, the Ukrainian diaspora

Diaspora today, the conditions of formation of information civilization and globalization deployment around the world are transnational phenomenon that intertwined network of spatial and temporal relations and interchange. The phenomenon of diaspora is quite complex and multiple, not only in ethno-cultural, but also in socio-economic, political, religious and geopolitical dimensions, which in our opinion should be taken as the basis for determining the main directions of cooperation between Ukraine and the Ukrainian diaspora in Poland.

Consideration of the main directions of cooperation between Ukraine and Poland dyspareunia should be based on the study of structural and functional organization of international relations of our country with Poland. Now the whole formed such a system between these states in which the main actors are the direct subjects of international activity, which in turn consist of a set of state institutions aimed at implementing the individuals of their political, economic, socio-cultural and religious activity.

Key words: *diaspora, processes of globalization, interstate relations, informational influence, priorities of directions.*

Діаспори нині, за умов становлення інформаційної цивілізації та розгортання глобалізаційних процесів по всьому світові, стають транснаціональним явищем, яке переплетене мережею просторових і часових зв'язків та взаємообмінів. Феномен діаспори є досить складним і багат шаровим не тільки в етнокультурному, але й в соціально-економічному, політичному, конфесійному та геополітичному вимірах, які, на нашу думку, мають бути взяті за основу при визначенні основних напрямів взаємодії України з представниками української діаспори Республіки Польща. Причому не

менш важливим має стати також дослідження власної стратегії української діаспори Республіки Польща щодо її взаємовідносин з державою проживання та своєю історичною батьківщиною, тобто з'ясування й аналіз такої складної сфери як царина самоідентифікації польського українства у просторі та часі.

Розгляд основних напрямів взаємодії України з діаспорянами у Польщі має спиратися на дослідження структурно-функціональної організації системи міждержавних взаємовідносин нашої держави з Республікою Польща. Адже міждержавні відносини є основною формою взаємодії держав на офіційному рівні та створюють нормативне-правове підґрунтя для налагодження не тільки формалізованих, але й неофіційних і неформальних контактів між представниками різних держав. Як зауважує вітчизняний дослідник В. Наконечний: «Загалом, структура будь-якої соціальної системи міждержавних взаємовідносин неодмінно відкриває характер зв'язків між елементами та наглядним чином демонструє більш та менш активні зони співробітництва, котрі найкраще вираження знаходять в якісно-кількісних показниках»¹.

Так, система міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща в своєму базисі в новітній історії має перший договірно-правовий документ – Консульську конвенцію між Україною і Республікою Польща від 8 вересня 1991 р.² Отже, система новітніх міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща бере свій початок фактично від витоків сучасної Української державності.

Втім, процес організації системи українсько-польських міждержавних взаємовідносин у подальші десятиліття був доволі суперечливим, неоднорідним, характеризувався переривчастим темпом розвитку. Новий виток поживлення цих відносин почався у 2014 р. і був пов'язаний з подіями в Україні – Революцією гідності, переформатуванням системи державної влади в Україні, зокрема поверненням до парламентсько-президентської республіки, та початком російської агресії на території нашої держави.

Нині в цілому сформувалася система міждержавних взаємовідносин України з Республікою Польща, в якій головними акторами виступають безпосередньо суб'єкти міжнародної діяльності, які, у свою чергу, складаються з комплексу державних інститутів,

спрямованих на реалізацію індивідами своєї політичної, економічної, соціокультурної, конфесійної активності³. Таким чином, на 2016 р. в українсько-польському геополітичному середовищі сформована система міждержавних взаємовідносин, яка відповідає вимогам часу та базові принципи функціонування якої офіційно закріплені у нормативно-правовій базі обох держав. Спільними для країн-сусідів на сьогодні є євроінтеграційний та безпековий вектори розвитку. Відтак, система міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща є основою для формування у майбутньому основних напрямів взаємодії України з представниками діаспори у сусідній державі.

Ключовим питанням при визначенні перспектив взаємодії України з діаспорою у тій чи іншій державі, на нашу думку, є стан самоідентифікації представників діаспори, наявність у них внутрішнього відчуття приналежності до історичної батьківщини, потреби налагодження постійних контактів з нею.

Авторитетна фахівчина у царині досліджень української діаспори Н. Кривда зазначає, що українська діаспора за кордоном сформувалася не стільки як суспільний інститут, скільки як культурний проект, завданням якого є «онтологізація та відтворення ідентичності членів спільноти», при цьому «ідентифікація відбувається на перетині чинників національного та суб'єктивного»⁴. Отже, ідентифікація української діаспори у Республіці Польща носить радше не інституціолізований, а соціокультурний характер у межах західноєвропейської традиції гуманізму, демократичних цінностей, вільного ринку. Тому активізація роботи України з діаспорою у Польщі має передусім спиратися на загальноєвропейські соціокультурні і світоглядні цінності, на просування як в середовищі закордонних українців, так і поляків, на бачення України невід'ємною та дуже важливою частиною Європи. На цьому шляху, на наше переконання, польські українці, особливо найбільш соціально і політично активні, мають стати так званими «народними дипломатами», носіями і популяризаторами української ідентичності в Європі.

Україна і Польща в останні двадцять-двадцять п'ять років продемонстрували надзвичайно показовий приклад можливості відмови від взаємних обвинувачень і подекуди міжнаціонального

протистояння на користь партнерських відносин. Так, з приводу українсько-польського партнерства секретар РНБО України у 1994-1999 рр. В. Горбулін зазначав: «Зближення ще нещодавно заклятих ворогів йде такими темпами, що диву даєшся. Причому, у випадку України і Польщі йдеться не просто про відносини між двома державами, а про предмет ретельної уваги і прикладу для всіх держав Центральної і Східної Європи»⁵.

Таким чином, одним з головних завдань реалізації українсько-польського діалогу нині є подолання негативних наслідків кількасотрічного конфронтаційного періоду у взаєминах країн-сусідів, а також розгортання широкої програми поліпшення іміджу України й українців у Польщі. Вказаний комплекс заходів має поширюватися на всі верстви польського суспільства, бо, згідно з результатами опитувань польського політикуму, бізнесових і наукових кіл, Україна в очах значної частини поляків усе ще держава з низьким рівнем соціально-економічного розвитку та широким колом нерозв'язаних внутрішніх проблем⁶. Звісно, розгортання такої широкої популяризаторської стратегії було б неповним без залучення найактивніших та найбільш свідомих представників української діаспори у Республіці Польща, тому що однією з найефективніших форм соціополітичної і міжкультурної комунікації є міжособистісні контакти. Принципом цієї стратегії має бути «принцип співробітництва – прагнути зрозуміти і порозумітися, бачити і не помічати, виявляти толерантність і виваженість»⁷.

Серед напрямів означеної стратегії слід відзначити важливість розгортання потужного інформаційного впливу. Інформаційний вплив у контексті розгляду основних напрямів взаємодії України з представниками української діаспори в Республіці Польща варто здійснювати, на наш погляд, виходячи з позицій теорії масової комунікації авторитетного німецького соціолога та філософа Ю. Габермаса. Науковець писав, що стан масової комунікації реалізується на двох рівнях: когнітивному та інтерактивному. Когнітивний рівень масової комунікації спрямовується на процеси поширення соціально значущої інформації серед аудиторій, які охоплюють більшу частину населення (у нашому випадку – польські громадяни загалом та українські діаспоряни у Польщі зокрема – *Я.Т.*). Інтерактивний рівень функціонування масової комунікації є,

у свою чергу, важливим ресурсом соціальної дії у різних її формах⁸. Базовими каналами поширення інформації на інтерактивному рівні масової комунікації є як традиційні ЗМІ, так й інтернет-ресурси. Отже, у процесі реалізації стратегії інформаційного впливу України на представників діаспори у Республіці Польща повинні обов'язково бути враховані ідеї про важливість інтерактивного рівня функціонування масової комунікації Ю. Габермаса.

Інтерактивний рівень функціонування масової комунікації може виявлятися через реалізацію серед української діаспори у Польщі культурно-просвітницьких проєктів, насамперед пов'язаних з вивченням історії України, української мови, специфіки різних українських регіонів, національних звичаїв, традицій тощо. До того ж, окрему увагу варто звернути на налагодження міжкультурної комунікації, зокрема за участі як активних представників з середовища українських діаспорян Польщі, так й активістів громадянського суспільства в Україні та вітчизняних політичних лідерів. Адже усі вони можуть розглядатися як носії власних культурних програм, котрі включені у систему міжкультурної комунікації та які вагомим чином впливають на міжкультурний і міжнаціональний діалог. За словами вітчизняного дослідника А. Лисюка, «політично-ціннісні орієнтації не є ригідними утвореннями, бо вони еволюціонують разом зі змістом системи суспільних відносин і культурологічних парадигм». Тому, пише вчений, «комунікація – це обмін тлумаченнями «образів влади», які синкретичні й синтезовані з певних ідеологій та ідеологем, вкорінених у домінуючих «культурних взірцях» (міфологічних, релігійних, національно-етнічних, політико-ідеологічних)»⁹.

Відтак, інтерактивний рівень політичної (масової комунікації) з залученням активних представників української діаспори у Польщі уявляється авторові одним з найперспективніших напрямів співпраці України з діаспорянами у Республіці Польщі, особливо зважаючи на завдання необхідності подолання негативних стереотипів щодо українства в очах поляків. Названі соціокультурні практики можуть бути використані для створення і закріплення в польській громадській думці позитивного іміджу України й українців, що спиратиметься на якісно інші політико-владні та соціокультурні взірці.

Успішній реалізації названих завдань має сприяти окремо реалізована стратегія роботи не тільки з активістами української діаспори у Польщі, але й з особливою групою діаспорян – так званими «лідерами думок». Так, відповідно до концепції «лідерів думок» П. Лазарсфельда, Б. Берельсона, Г. Годе, Р. Брауна інформаційні повідомлення (у нашому випадку – інформація з України і про Україну політико-владного та соціокультурного характеру – *Авт.*) початково засвоюються «лідерами думок», а вже потому від них поступають до менш активних послідовників¹⁰.

«Лідери думок» у діаспорному середовищі – це, як правило, або представники інтелігенції (освітяни, науковці, журналісти і т.ін.), або представники так званого «третього сектору». Тому при розгляді перспективних можливостей розгортання і поглиблення українсько-польського діалогу, окремим напрямом взаємодії України з польським українством має стати налагодження тісніших взаємозв'язків з «третім сектором» у середовищі української діаспори. «Третій сектор» українських діаспорян у Польщі – це неурядові громадські організації, благодійні, просвітницькі та інші фонди, молодіжні рухи й об'єднання. Значна частина з цих інституцій метою своєю діяльності має поширення і пропагування тих чи інших цінностей (прикладом, цінностей європейської інтеграції, демократії, збереження національної самобутності діаспорних спільнот) шляхом проведення різноманітних громадських заходів (міжнародних і міжнаціональних обмінів, «круглих столів», симпозіумів, тренінгів, стажувань тощо). Одним з провідних завдань діяльності названих інституцій є також рекрутування найбільш соціально і політично активних представників діаспори до своїх лав, залучення їх до життя української громади. Тому важливість налагодження постійної співпраці України з інституціями «третього сектору» української діаспори у Польщі не викликає жодних сумнівів.

Серед найбільш авторитетних інституцій «третього сектору» українських діаспорян Польщі – Польсько-українська фундація співпраці RAUCI. Серед основних завдань RAUCI: підтримка євроінтеграційного курсу України, сприяння реформуванню місцевого самоврядування, запровадження європейських стандартів в українському суспільстві, активізація участі молоді у громадському житті¹¹.

Найбільш потужною організацією «третього сектору» української діаспори у Республіці Польща є Об'єднання українців у Польщі (ОУП), у лавах якої налічується близько 7500 осіб (дані на 2005 р.). Друкованими органами ОУП є тижневик «Наше слово» (наклад 4100 примірників), двомісячний додаток для дітей «Світанок», річний «Український альманах»¹². Оптимальною, на наш погляд, мала б стати робота з боку України по налагодженню безпосередніх зв'язків між названими об'єднаннями і відповідними організаціями та спілками в Україні.

До «лідерів думок» української діаспори у Республіці Польща належать також, безумовно, і найбільш активні представники релігійних громад. Важливо зазначити, що загалом для Польщі релігійний фактор відіграє надзвичайно потужну роль і в громадському, і в політичному житті країни. Тому, на переконання автора, потрібно посилити роботу України з діаспорою у Польщі саме у названому напрямі, причому, зробити наголос на роботі на рівні офіційних державних контактів (і центрального, і місцевого характеру), а не на рівні контактів між релігійно-конфесійними громадами, які і нині є доволі міцними.

Інформаційний вплив на діаспорне середовище українства в Польщі може і має здійснюватися через традиційні та електронні ЗМІ (як українські, так і польські). Якщо ми говоримо про традиційні ЗМІ, то доволі ефективним уявляється створення і розбудова в Польщі медійної інфраструктури, перш за все шляхом відкриття журналістських представництв у регіонах значного згуродження українських громад, а також поглиблення співпраці у виробленні спільних з поляками та польськими українцями проектів за участю провідників й України, і Польщі¹³.

Налагодження повноцінного діалогу «Україна-Польща» є неповним без залучення до цієї роботи традиційних ЗМІ української діаспори у сусідній країні. Саме ЗМІ покликані забезпечувати міжетнічну і міжкультурну комунікацію, взаємний обмін досвідом додання тих чи інших проблем регулювання етнонаціональних і соціокультурних відносин, постійність зв'язків обох країн на усіх рівнях функціонування – від державного до міжособистісного. Роль і значення діаспорних ЗМІ є особливою: вони, окрім вище згаданих завдань, мають ставати посередником та комунікатором

у діалозі двох народів і двох культур, виконуючи тим самим дипломатичну функцію та впливаючи на формування зовнішньої політики як держави проживання, так і своєї історичної батьківщини. За цих умов важливість налагодження прямих контактів між Україною і діаспорними ЗМІ українства в Польщі є суттєвою і не підлягає сумнівам. Ідеальним варіантом мала б стати фінансова й інформаційна підтримка з боку Української держави таких ЗМІ. Втім, внаслідок об'єктивних причин нині це уявляється проблематичним.

Окрім друкованих ЗМІ, у Республіці Польща є й теле- та радіопроекти української діаспори і для української діаспори. Їхньою особливістю є чітко виражена регіональна ознака. Розгалуження і високий рівень розвитку друкованих та теле- і радіо ЗМІ української діаспори у Польщі пов'язане передусім з державним фінансуванням, передбаченим законом Республіки Польща «Про національні та етнічні меншини і про регіональну мову» від 6 січня 2005 р. Відповідно до Закону, на фінансування українських й україномовних ЗМІ у Польщі з державного бюджету виділяється щорічно 2 млн. злотих¹⁴.

Висвітлюючи можливості залучення електронних ЗМІ в стратегії інформаційного впливу України на діаспорне середовище у Польщі, особливу увагу слід звернути на мережеве комунікаційне середовище. Адже мережева (або комп'ютерно опосередкована) комунікація має унікальну атрибутивну властивість – ця система комунікації спирається на можливість швидкого й ефективного зворотного зв'язку, що призводить до фактично симетричних відносин комунікатор-реципієнт (що є надзвичайно важливим в умовах вкрай значимої мети – необхідності налагодження постійного тісного взаємозв'язку між українськими діаспорянами у Польщі з історичною батьківщиною – *Авт.*).

Сучасна мережева комунікація відзначається здатністю до синтезу всередині себе масового, групового та персоніфікованого типів комунікації. Тому, як стверджує російська вчена С.Тихонова, «фактично, Інтернет сьогодні є експериментальним майданчиком, де випробовуються різноманітні ролі і форми поведінки...»¹⁵. Вказані особливості мережевих ЗМІ та мережевих спільнот, на думку автора, потрібно використовувати якомога найповніше при нала-

годженні тісної співпраці з українською діаспорою в Польщі. Певні кроки у цьому напрямі вже зроблені. Одним з найпоказовіших прикладів є діяльність волонтерського руху в Україні, який завдяки мережевим спільнотам мав змогу налагодити тісну і продуктивну співпрацю з волонтерськими організаціями з діаспорного середовища у Польщі. Відтак, не Українська держава, а вітчизняне громадянське суспільство стало піонером у розвитку вказаного напрямку співпраці України з діаспорою у Республіці Польща. На наше переконання, саме цей напрямок у найближчі роки може стати найбільш пріоритетним у царині взаємодії України з представниками української діаспори у Польщі.

Перспективна розробка стратегії залучення мережевих ЗМІ та мережевих спільнот у процесі розширення співпраці (взаємодії) України з українською діаспорою в Республіці Польща має враховувати таку важливу особливість політичного життя в умовах розвитку інформаційного суспільства – перехід у царині політичної комунікації від «політики інтересів і цілей» до «політики цінностей» (визначення російського ученого М. Вершиніна). Перехід до «політики цінностей» сприятиме формуванню нових способів політичної комунікації через здійснення комп'ютерно-опосередкованої політичної комунікації. «Політика цінностей» у сучасному політичному просторі означатиме: а) політичну прозорість, транспарентність влади та гласність у процесах прийняття політичних рішень; б) доступність для громадян всіх державних нормативних актів; с) реформування високо витратних державних структур; д) зростання у громадян кількості вільного часу, який можна спрямувати на вияви політичної активності¹⁶. Як бачимо, врахування принципів «політики цінностей» у процесі реалізації стратегії розширення співпраці та поглиблення взаємодії українських діаспорян Польщі з історичною батьківщиною стимулюватиме розвиток низової активності в діаспорному середовищі, а також наблизатиме до них, нехай у віртуальному вимірі, й Українську державу (у тому числі в її офіційних проявах – через діяльність органів центральної державної влади), і вітчизняне суспільство (в його соціальній, культурній, конфесійній царинах).

Варто зауважити, що в кілька останніх десятиліть у світі фактично спостерігається трансформація розуміння образів ідентич-

ності в найширшому її тлумаченні – політичної, гендерної, етнокультурної, конфесійної тощо. Це, відповідно, не може не впливати на національну політику держав як внутрішнього спрямування, так і політику взаємодії і співпраці зі своїми діаспорними громадами. Так, професор Оксфордського університету М. Прайс прогнозує: у найближчі десятиліття володіння інструментами формування образів ідентичності, які визначаються традиційно історією, мовою, етнічною приналежністю, релігією, може стати не менш ефективним засобом тиску, аніж зброя масового знищення. Адже глобальна інформатизація може підірвати національний суверенітет та національну культурну ідентичність. Наслідком таких процесів у царині політичної комунікації може стати збільшення числа образів і понять, які не відображають ані культурну пам'ять, ані емпіричний досвід, але є результатом інформаційного імпорту¹⁷.

Відтак, при виробленні політики взаємодії України з діаспорою у Республіці Польща важливо враховувати вплив глобального інформаційного середовища, зокрема дію факторів інтернаціоналізації політики, ментального зсуву в розумінні поняття етнокультурної ідентичності, розмивання її рамок, формування феномену подвійної ідентичності. Названі феномени, на думку автора, потребують спочатку наукового осмислення та тільки потому впровадження рекомендацій і пропозицій науковців у державну практику шляхом прийняття відповідних політико-управлінських рішень.

Окремий та надзвичайно значимий напрямок налагодження взаємодії України з діаспорянами у Польщі – це ділове співробітництво. Зрозуміло, що формування позитивного іміджу України й українців за кордоном, реалізація широкої культурно-просвітницької стратегії в інших країнах світу є одними з пріоритетних векторів співпраці з діаспорними громадами українства по всьому світу. Однак, не менш важливим є ділове співробітництво, налагодження тісних економічних взаємозв'язків. Польща є одним з центральних стратегічних партнерів України, вага і значення якого особливо зросли після 2014 р. Ділове співробітництво й економічна співпраця України й Республіки Польща здійснюються як на офіційно-державному рівні (на цьому рівні названі процеси регулюються відповідною нормативно-правовою базою обох держав), так і на

рівні недержавному – через громадський сектор, неурядові канали, міжособистісні контакти, «народну дипломатію».

Якщо роль і вагу політичної підтримки з боку української діаспори своєї історичної батьківщини, починаючи з 1990-х рр., важко переоцінити, то питання про ділове співробітництво й економічну співпрацю діаспорян з Україною є доволі складним. Передусім названі процеси мають поширення серед представників новітньої діаспори – української діаспори «четвертої хвилі». Не є винятком й українська громада у республіці Польща. Світовий Конгрес українців (СКУ) як найбільш авторитетна організація української діаспори опікується водночас і представниками української діаспори «четвертої хвилі», і питаннями економічного співробітництва з Україною. Однією з країн-реципієнтів СКУ є Республіка Польща, діаспорна громада якої бере активну участь у роботі Світової Ради Суспільної Служби СКУ¹⁸. Безперечно, внесок і вплив української діаспори Республіки Польща як реципієнта Світової Ради Суспільної Служби СКУ є порівняно невеликим, проте постійним і таким, що зростає.

Пряма фінансова допомога СКУ Україні та українським заробітчанами за кордоном є лише одним з векторів системи ділової співпраці й економічних взаємин діаспорного середовища з історичною батьківщиною. Значна увага приділяється розробці програм стратегічного розвитку, проектів реформування різних галузей економіки, впровадження досвіду інших країн щодо модернізації економіки й економічних відносин в Україні.

На жаль, якщо на рівні СКУ та окремих діаспорних спільнот вектори ділового співробітництва й економічної співпраці знаходять відображення у вигляді прийняття відповідних програм і проектів, то Українська держава в особі уповноважених органів державної влади не завжди вчасно й адекватно реагує на ініціативи з боку закордонних українців. Скажімо, у проєкті Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. було надто нечітко сформульовано мету цієї програми, зокрема у сфері використання потенціалу української діаспори, а саме: «... використання інтелектуального, фінансового та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України»¹⁹. Про соціально-економічний

розвиток України, важливість налагодження ділового співробітництва й економічної взаємодії з діаспорним середовищем у проєкті взагалі не йшла мова.

Ділове співробітництво й економічна співпраця – найменш розвинутий напрям взаємодії української діаспори у Республіці Польща з Україною. Якщо на рівні особистих контактів або бізнесових відносин можна знайти прикладі успішної співпраці, то на державному рівні і нині бракує системної та послідовної стратегії залучення польських українців до реалізації спільних з Україною економічних програм і проєктів. Адже, як зазначає українська дослідниця Т.Гнатюк: «Економічний і політичний зиск від мігрантів держави прагнуть отримати завдяки покладанню обов'язків на діаспору, що включає в себе інвестиційні заходи (як фінансові, так і людські інвестиції) та зовнішнє лобювання інтересів країни походження»²⁰.

Серед найбільш перспективних напрямів налагодження цілісної системи ділового співробітництва й економічної співпраці варто виокремити наступні.

По-перше, співробітництво найбільш авторитетних представників української діаспори Польщі з наукового та бізнесового середовища з вітчизняними урядовцями різних рівнів, представниками громадянського суспільства, науковцями і бізнесменами. Таке співробітництво має здійснюватися шляхом проведення регулярних нарад, «круглих столів», дискусій, слухань тощо з метою розробки й удосконалення законодавства у сфері:

- а) створення сприятливого інвестиційному клімату в Україні;
- б) допомоги в залученні фінансового капіталу закордонних українців (як у формі, наприклад, облігацій або інших фінансових зобов'язань, так і через залучення транснаціональних кредитів);
- в) активізації операцій експортно-імпортного характеру, зокрема через зростання потоків товарообігу між Україною й Польщею з виокремленням сегменту вітчизняних товарів і послуг, які потенційно можуть зацікавити польських українців;
- г) трансферу інноваційних ідей, технологій, стартапів з Польщі, причому не просто їх сліпе копіювання, а залучення представників бізнесових кіл діаспорян в якості консультантів, бізнес-тренерів.

По-друге, створення спільних комісій, дискусійних клубів, бізнес-інкубаторів з найбільш авторитетними представниками бізнесового середовища українських діаспорян у Польщі для вирішення широкого кола завдань, провідними серед яких мають стати: розробка і сприяння впровадженню в життя інвестиційних проєктів у різних сферах вітчизняної економіки, зокрема на рівні співпрацю регіонів Республіки Польща з регіонами України.

По-третє, проведення інформаційних кампаній з залученням найбільш авторитетних представників українських діаспорян, які можуть стати «обличчями» таки кампаній, щодо інформування широкої польської громадськості про економічний, інвестиційний, фінансовий, промисловий, аграрний, науково-технічний потенціал України. У процесі проведення цих інформаційних кампаній особливий наголос варто робити на можливостях не стільки потенційної конкуренції українських ідей, товарів, послуг з польськими, скільки на перспективах взаємного доповнення, співробітництва і співпраці. Причому, успішність таких інформаційних кампаній залежатиме від змоги як української сторони, так і можливостей польських українців залучити традиційні й електронні ЗМІ Республіки Польща до цієї просвітницької роботи, а також максимально задіяти дипломатичні і консульські ресурси України в Польща та діаспорні українські громадські організації й об'єднання в процесі поширення інформаційних матеріалів про економічний і науково-технічний потенціал України.

По-четверте, розширення контактів між представниками бізнесового середовища України та української діаспори Польщі на рівні «народної дипломатії», шляхом організації і проведення постійних ділових зустрічей, через створення спільних товариств, філій польських компаній та фінансових установ.

Безумовно, перелічені вище заходи щодо налагодження цілісної системи ділового співробітництва й економічної співпраці між Україною й українською діаспорою у Республіці Польща не є вичерпними. Виходячи з надзвичайної складності означеного напрямку співпраці, а також його недостатньої розробленості на практичному рівні, названий вектор поглиблення співробітництва України з діаспорним середовищем у Польщі уявляється одним з найбільш перспективних для подальших наукових досліджень теоретичного і прикладного характеру.

Таким чином, поглиблення співпраці української діаспори у Республіці Польща з історичною батьківщиною, подальший розвиток окреслених вище провідних векторів взаємодії України з діаспорянами у Польщі сприятиме, на наше переконання, не тільки утвердженню позитивного іміджу України й українців у сусідній країні, але й слугуватиме стимулом для подальшої внутрішньої консолідації польського українства, збагачуватиме його громадське та соціокультурне життя. Не менш важливою є взаємодія України з представниками української діаспори у Польщі для нашої держави. Адже в останні два роки Україна опинилася віч-на-віч з надзвичайно загрозливими викликами, які висувають питання життєздатності українства як державницької нації. За цих умов значимість ефективного використання гуманітарного, соціокультурного, наукового й економічного потенціалу української діаспори, у тому числі у Республіці Польща, не викликає жодних сумнівів.

На жаль, за усі роки незалежності України потужний потенціал українства зарубіжжя був надто недооцінений, а робота з українськими діаспорами у різних країнах мала несистематичний, ситуативний, фрагментарний, а подекуди вкрай суперечливий характер. Можна стверджувати, що українство зарубіжжя багато в чому залишалося поза увагою державної влади України, однією з найбільш «забутих» діаспор стала українська діаспора у Республіці Польща. Так, фахівець з дослідження проблематики життя українців в Польщі В.Кирилич ще на початку 2000-х рр. пропонував здійснити на державному рівні наступну низку заходів з метою поживлення взаємодії України з українською громадою Польщі: 1) виробити Програму підтримки зарубіжного українства у найближчі п'ять років; 2) ухвалити Закон України «Про закордонного українця»; 3) поживити процес створення Українського інституту культури в Польщі (у м. Варшава); 4) створити надійний та ефективний механізм захисту прав та задоволення культурно-освітніх і церковно-релігійних потреб зарубіжного українства; 5) сприяти змінам до діючих правил перетину кордону з метою сприятливого в'їзду в Україну українських шкільних груп та мистецьких колективів із Польщі; 6) створити регіональні навчально-методичні центри для підтримки українських шкіл в Польщі²¹.

Аналіз взаємодії України з українською діаспорою у Польщі на державному рівні на початок 2016 р. дає підстави для невтішного висновку: з усього комплексу запропонованих 15 років тому вітчизняним науковцем заходів у повній мірі нині реалізовано тільки два – спрощено правила перетину українсько-польського кордону у рамках скасування практики отримання віз для громадян держав шенгенської зони Європейського Союзу та прийнято Закон України «Про правовий статус закордонних українців»²². Відтак, перед Українською державою сьогодні постало складне завдання не просто розробити і запровадити комплекс заходів щодо сприяння поживленню взаємодії та співпраці України з представниками діаспорної громади у Республіці Польща, але й надолужати ті прогалини, які з'явилися внаслідок непослідовної і несистематичної державної політики з боку України.

Отже, на наш погляд, в ідеалі позначені у статті основні напрями взаємодії України з українською діаспорою у Республіці Польща мають бути оформлені у вигляді «Стратегії співпраці і взаємодії Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща» (назва, безперечно, є досить умовною – *Авт.*) як окремого документу, що матиме силу державного нормативно-правового акту. Загальна ж робота щодо співробітництва з українством зарубіжжя має координуватися вдосконаленим відповідним законом України, який повинен відповідати вимогам часу та відійти від суто декларативної політики.

1. *Наконечний В.* Структурно-функціональна організація елементів системи міждержавних взаємовідносин України та Польщі / Наконечний В. // Актуальні проблеми зовнішньої політики України : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 15 листопада 2013 р. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 108.
2. *Консульська конвенція між Україною і Республікою Польща від 8 вересня 1991 р.* [Електронний документ] / Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_008
3. *Темников Д. М.* Лидерство и самоорганизация в мировой системе / Темников Д. М. – М. : Аспект Пресс, 2011. – С. 172.
4. *Кривда Н. Ю.* Українська діаспора : досвід культури творення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н. : спец. 09.00.12 «Українознавство (філософські науки)» / Н. Ю. Кривда ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – С. 8.
5. *Україна в сучасному геополітичному просторі : теоретичний і прикладний аспекти [монографія]* / за ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – С. 288.
6. *Кирилич В. П.* Українці в Польщі : проблема збереження етнопонаціональної

ідентичності як чинник українсько-польських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. н. : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / В. П. Кирилич ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В. П. Кирилич. – К., 2001. – С. 14. 7. Там само. – С. 15. 8. *Соціологія* : навчальний посібник / за ред. С. О. Макеєва. — К. : Тов-во «Знання», КОО, 2005. – С. 212, 213. 9. *Лисюк А.* Комунікативний аспект політичного лідерства : культурологічні засади / А. Лисюк. // Політичний менеджмент.— 2006.— Спеціальний випуск. – С. 100. 10. *Ольшанский Д. В.* Политический PR : учебник / Ольшанский Д.В. – СПб. : Питер, 2003. – С. 77-78. 11. *Фундація українсько-польської співпраці РАУСІ* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.rauci.org/ua/> 12. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика України : підручник для вищих навчальних закладів / Чекаленко Л.Д. – К. : Либідь, 2006. – С. 406, 407. 13. *Кирилич В. П.* Цит. праця. – С. 15. 14. *Куришко С.* Роль діаспорних ЗМІ у розвитку українсько-польського міжкультурного діалогу / Куришко С. // Актуальні проблеми зовнішньої політики України : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 15 листопада 2013 р. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 193. 15. *Тихонова С. В.* Коммуникационная революция сегодня : информация и сеть / С. В. Тихонова // Полис.—2007. – № 3.—С. 53-64. 16. *Вершинин М. С.* Политическая коммуникация в информационном обществе [монография] / Вершинин М.С. — СПб. : Издательство Михайлова В.А., 2001. – С. 116. 17. *Мешкова Т. А.* Социально-политические аспекты глобальной информатизации / Т. А. Мешкова // Полис. —2002. – № 6. – С. 29. 18. *П'ятковська О.* Ефективність використання української діаспорної мережі для сприяння соціально-економічному розвитку України / О. П'ятковська // Галицький економічний вісник. — 2012. — № 3(36). – С. 18. 19. *Проект* Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/mfa/ua/55005/20300978dod3.pdf> 20. *Гнатюк Т.* Політика України щодо закордонного українства: потенціал розвитку / Т. Гнатюк // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. - № 3(71). – С. 280. 21. *Кирилич В. П.* Цит. праця. – С. 17. 22. Про правовий статус закордонних українців від 4 березня 2004 р. : Закон України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

Taran Yaroslav. The main directions of cooperation of Ukraine with representatives of the Republic of Poland, the Ukrainian diaspora

Diaspora today, the conditions of formation of information civilization and globalization deployment around the world are transnational phenomenon that intertwined network of spatial and temporal relations and interchange. The phenomenon of diaspora is quite complex and multiple, not only in ethno-cultural, but also in socio-economic, political, religious and geopolitical dimensions, which in our opinion should be taken as the basis for determining the main directions of cooperation between Ukraine and the Ukrainian diaspora in Poland.

Consideration of the main directions of cooperation between Ukraine and Poland dyspareunia should be based on the study of structural and functional organization of international relations of our country with Poland. Now the whole formed such a system between these states in which the main actors are the direct subjects of international activity, which in turn consist of a set of state institutions aimed at implementing the individuals of their political, economic, socio-cultural and religious activity.

Deepening cooperation Ukrainian diaspora in Poland with the historical homeland, further development leading vectors of cooperation between Ukraine and dyspareunia in Poland will contribute, in our opinion, not only strengthening the positive image of Ukraine and Ukrainian in the neighboring country, but also serve as an incentive for further internal consolidation of the Polish Ukrainians, zbahachuvatyme its social and socio-cultural life. Equally important is the interaction of Ukraine with the Ukrainian diaspora in Poland for our country. Unfortunately, for all the years of independence Ukraine powerful potential of Ukrainians abroad was extremely undervalued, and work with Ukrainian diasporas in different countries was unsystematic, ad hoc, fragmented and sometimes very controversial.

Analysis of cooperation between Ukraine and the Ukrainian diaspora in Poland at the state level at the beginning of 2016 gives reason to conclude, from all over the complex suggested earlier domestic researchers measures the full now sold only two - simplified rules of crossing the Ukrainian-Polish border in the framework of the abolition of the practice of obtaining visas for citizens of the Schengen zone of the European Union and adopted the Law of Ukraine "on legal status of Foreign Ukrainian" Therefore, before the Ukrainian state now faced a challenge not just to develop and implement a set of measures to promote the revival of interaction and cooperation between Ukraine and representatives of the Diaspora community in Poland, but nadoluzhaty those gaps that appeared due to unsystematic and inconsistent public policies from Ukraine.

Thus, in our view, ideally indicated in this article the main directions of cooperation between Ukraine and the Ukrainian diaspora in Poland are to be issued as a separate document that will force the state legal act. The total work on cooperation with the Ukrainian foreign countries has improved coordinated by applicable law Ukraine, which must meet the requirements of time and move away from a purely declaratory policy.

Key words: diaspora, processes of globalization, interstate relations, informational influence, priorities of directions.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ПОСТІЙНОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ ТУРКМЕНІСТАНУ

Досліджуються передумови та зміст процесу набуття Туркменістаном від Генеральної Асамблеї ООН статусу держави постійного нейтралітету (12 грудня 1995 р.), взаємозалежність зовнішньої та енергетичної політики держави. Розглянута участь Туркменістану в діяльності міжнародних регіональних організацій, еволюція міждержавних відносин з країнами-сусідами та основними суб'єктами світової політики, насамперед, США. Особлива увага звертається на масштабні громадські зовнішньополітичні ініціативи Ашгабату, серед яких основною є роль регіонального миротворця та посередника у проведенні консультацій та дискусій різних політичних сил в регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика, принцип постійного нейтралітету, громадські зовнішньополітичні ініціативи.

Широв М. А. Особенности политики постоянного нейтралитета Туркменистана

Исследуются предпосылки и содержание процесса получения Туркменистаном от Генеральной Ассамблеи ООН статуса государства постоянного нейтралитета (12 декабря 1995 г.), взаимозависимость внешней и энергетической политики государства. Рассмотрена участие Туркменистана в деятельности международных региональных организаций, эволюция межгосударственных отношений со странами-соседями и основными субъектами мировой политики, прежде всего, США. Особое внимание обращается на масштабные общественные внешнеполитические инициативы Ашхабада, среди которых основной является роль регионального миротворца и посредника в проведении консультаций и дискуссий различных политических сил в регионе.

Ключевые слова: внешняя политика, принцип постоянного нейтралитета, общественные внешнеполитические инициативы.

Shirov Magsat. The peculiarities of the permanent neutrality policy of Turkmenistan

In this article the author examines the preconditions and contents of the process of gaining the status of the state with permanent neutrality by Turkmenistan, obtained from the UN General Assembly (December 12, 1995) and the problems of interdependence of the external and energy policy of the state.

The issue of Turkmenistan's participation in the activities of the international regional organizations, the evolution of the inter-state relations with the neighboring countries and major subjects of the world's politics and above all the USA, are handled in the article. Special attention is paid to the large-scale public foreign policy initiatives of Ashkhabad, among which the main its role is regional peacemaker and negotiator in conducting consultations and discussions of various political forces in region.

Key words: *foreign policy, the permanent neutrality principle, public foreign policy initiatives.*

Роль Туркменістану в міжнародних відносинах на глобальному і особливо регіональному рівні, визначається статусом постійно нейтральної держави, гнучкою багатовекторною політикою. Остання значною мірою детермінована значними ресурсами енергоносіїв, насамперед газу. Оцінки їх обсягів коливалися в 1990-і рр. від 2 до 15,5 трлн куб. м, а місце Туркменістану у списку країн, що мають найбільші запаси газу, відповідно, - між п'ятнадцятим і четвертим місцем¹. Сьогодні, за даними ВР (червень 2015 р.), країна займає стабільне четверте місце в світі за доведеними запасами газу, що складають близько 17,5 трлн куб. м.², поступаючись лише Катару (24, 5 трлн куб. м.), Росії (32, 6 трлн куб. м.) та Ірану (34 трлн куб. м.).

Нейтральний статус забезпечує Туркменістану значну свободу зовнішньополітичного маневру, що дозволяє зосередити зусилля на організації транзиту і збуту газу, забезпечити правлячий режим від втручання ззовні і надає можливість зменшити витрати, пов'язані з участю у системах колективної безпеки та регіональних організаціях. Водночас, країна перебуває в зоні перманентної нестабільності, обумовлено складними політичними процесами, що відбуваються

Для розуміння того, що відбувається в країні в даний час і його ролі в Центральноазіатському регіоні і в цілому в світовій політиці, дуже важливо з'ясувати, як відбувалося становлення суверенної туркменської держави, в тому числі як формувалася його зовнішня політика. Ґрунтовне дослідження зовнішньої політики Туркменістану дозволяє правильно розставити акценти в дослідженні еволюції міждержавних відносин на пострадянському просторі.

Тривалий час політичні процеси в Туркменістані, а також його зовнішня політика досліджувалися фрагментарно, в контексті специфіки центральноазіатського регіону, та зв'язків з провідними

країнами світу. Ці питання вивчали К. Боришполец, А. Васильєв, О. Здравомислов, Є. Кузьміна, Т. Ляшенко, М. Титаренко та ін. Праці західних вчених С. Бланка, Р. Катлера, А. Коена, М. Маді, Х. Пеймані, Дж. Сміта, М. Тахіра тощо, які присвячено політиці Ашгабату, носили, переважно, інформативний характер.

Разом з цим останнім часом серед фахівців в сфері міжнародних відносин та зовнішньої політиці інтерес до Туркменістану помітно зростає. З'явилося декілька цікавих праць в Росії (А. Бутаєв, С. Демідов, С. Каменєв, Р. Мамедов), Україні (Р. Бахтієв, Ю. Кочубей, В. Соколов та ін.). Значно активізувалися дослідження особливостей зовнішньої політики Туркменістану на Заході. Насамперед, слід відмітити фундаментальні монографії Л. Анческі, С. Пейроуза, (А. Кучінса, Дж. Манкоффа, О. Бекса), а також дослідження А. Бохр (березень 2016 р.), що було виконано в рамках програми Росія – Євроазія. Значний фактичний та аналітичний матеріал міститься в працях Г. Глісона, Р. Помфрета, С. Саболя.

Цілеспрямована підготовча робота щодо отримання Туркменістаном статусу країни постійного нейтралітету розпочалася відразу після проголошення незалежності 27 жовтня 1991 р., що збіглося з іншою історичною для туркменського народу датою – 27 жовтня 1924 р. було утворено Туркменську Радянську Соціалістичну Республіку, яка увійшла до складу СРСР у травні 1925 р.³

Перший зарубіжний офіційний візит президента С. Ніязова було здійснено до Турецької Республіки (2 - 4 грудня 1991 р.), оскільки ці країни об'єднують міцні родинні зв'язки – турки і туркмени є прямими нащадками огузів-сельджуків⁴. Туреччина також стала першою країною, з якою Ашгабат встановив дипломатичні відносини. Наприкінці грудня того ж року С. Ніязов одержав запрошення відвідати Іран та Лівію.

У перші тижні 1992 р. в Ашгабаті перебували з офіційними візитами віце-президент Афганістану А. Хатєф (було встановлено дипломатичні відносини), делегація Королівства Саудівська Аравія (підписано угоду про встановлення дипломатичних відносин), делегації Кувейту і Бангладеш. Вже 2 березня 1992 р. Туркменістан став членом Організації Об'єднаних, а невдовзі (18 - 20 квітня) президент С. Ніязов відвідав з офіційним візитом Індію. У травні - грудні 1992 р. С. Ніязов здійснив офіційні візити до Туреччини,

Фінляндії, Російської Федерації, Ірану, КНР, Катару, Кувейту. Тоді ж відбулися зустрічі з державними, релігійними, громадськими діячами і представниками ділових кіл Малайзії, Саудівської Аравії, Бахреїну, Румунії, Данії, Японії, Німеччини, Швейцарії, США, України, Вірменії⁵.

З 1992 до 1995 р. туркменські керівники провели багатосторонню та інтенсивну компанію серед держав-членів ООН, повною мірою використовували можливості Руху неприєднаних країн, Організації Економічного Співробітництва щодо підтримки своєї позиції стосовно нейтралітету⁶. Зокрема, на конференції глав держав і урядів країн-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) у Гельсінкі президент С. Ніязов наголосив, що невтручання у внутрішні справи інших держав - позитивний нейтралітет - ось русло політики, у фарватері якої буде йти незалежний Туркменістан⁷. Слід визнати, що влада оголошуючи нейтралітет як основоположний принцип зовнішньої політики, не мала іноземних військових баз на території та виконувала принцип невтручання у внутрішні справи інших держав.

12 грудня 1995 р. Генеральна Асамблея ООН 185 голосами ухвалила резолюцію про «Постійний нейтралітет Туркменістану», визнаючи особливий статус молододержави. В резолюції, зокрема, зазначалося, що ООН: визнає і підтримує проголошений Туркменістаном статус постійного нейтралітету; закликає держави-члени Організації Об'єднаних Націй поважати цей статус Туркменістану, визнаючи також його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність⁸. Ця подія була названа найвищим досягненням періоду незалежності та безпрецедентною в історії ООН. С.Ніязов оголосив 12 грудня національним святом «День нейтралітету» та була перейменована російськомовна газета на «Нейтральний Туркменістан». У офіційному зверненні до Генеральної Асамблеї ООН к вересні 2007 р. Президент Туркменістану Г. Бердимухамедов підтвердив курс на продовження політики нейтралітету. У вересні 2008 р. положення Резолюції ГА ООН увійшли у ст. 1 Конституції Туркменістану⁹.

Стратегія постійного нейтралітету дозволило країні зміцнити незалежність завдяки розвитку транзитних магістралей та ринків для експорту вуглеводів, знаходячись дещо осторонь від геополітич-

них амбіцій непередбачуваних сусідів. Це також надало можливість покращати контакти з такими країнами як Іран, Афганістан, Узбекистан та запобігти втягування у регіональні оборонні та безпекові організації.

Туркменістан тривалий час з обережністю ставиться до будь-яких радикальних змін у зовнішній політиці та позиціюванні Ашгабату на міжнародній арені. Головні принципи міжнародної політики, підвалини яких були закладені ще за часів президента С. Ніязова: доктрина постійного нейтралітету та небажання підписувати нові довгострокові енергетичні контракти залишаються в силі. Така стабільність знаходить своє відбиття навіть у терміні перебування на посту Міністра закордонних справ країни Р. Мередова (з 7 липня 2001 р.)

Зовнішня політика значною мірою постає важливим інструментом енергетичної політики і має на меті і обмежити будь-які форми важелів, які могли б бути використані зовнішніми силами проти країни. Керівництво держави прагне зберігати повний контроль за усіма основними вуглеводними проектами, насамперед, газовими, і з небажанням йде на співробітництво з міжнародними компаніями. Єдине виключення – це міжурядова угода з Китайською національною нафтогазовою корпорацією (China National Petroleum Corporation – CNPC), що була підписана у 2006 р. С. Ніязовим. На додаток до цього уряд, як і раніше, обмежує розвідку земель для державних нафтових і газових компаній, а в 2010 р. було скасовано тендер щодо будівництва трубопроводу, що перетинає країну.

У той же час неможливо стверджувати, як це роблять деякі іноземні спостерігачі, що Туркменістан поглиблює політику самоізоляції. Зокрема, Г. Бердимухамедов, на відміну від свого попередника, має доволі часті міжнародні контакти, виїзди за кордон з офіційними візитами, що свідчить про прагнення ставати серйозним регіональним гравцем. Так, у 2007 р. Туркменію відвідало понад 300 офіційних іноземних делегацій, а президент Г. Бердимухамедов зробив більше 10 закордонних візитів. У 2008 р. ці показники помітно зросли. В Ашгабаті побувало 422 офіційні іноземні делегації, 14 з яких очолювалися главами держав і урядів. Президент країни здійснив у 2008 р. 15 візитів. За підсумками офіційних зустрічей і переговорів на вищому рівні в 2008 р. були підписані 85

двосторонніх договорів і угод. Не менш активна зовнішня політика Ашхабада в 2009 р.¹⁰

В той же час Ашгабат всіляко уникає участі у багатосторонніх регіональних економічних та безпекових організаціях. Це надає можливості більшої свободи маневру і дозволяє не привертати увагу міжнародної спільноти до питань внутрішньої політики. Туркменістан не претендує на роль регіонального лідера, як Казахстан, у нього значно менше амбіцій, ніж в Узбекистану. Однак, на відміну від Киргизії та Таджикистану, він не дозволяє розміщення на своїй території іноземних військових баз. Крім цього, лідери держави не звужують спектр міжнародних відносин, і намагаються підтримувати водночас контакти з Китаєм, Росією і Сполученими Штатами, щоб отримати певні економічні вигоди¹¹.

Як вважає А. Бохр, туркменське керівництво з явним небажанням йде на співпрацю з регіональними організаціями, намагаючись діяти одноосібно¹². На її думку, це своєрідна спроба не стати об'єктом пильної уваги міжнародної спільноти та запобігти потенційному впливу західних ідеологій. Як член Організації економічного співробітництва та Співдружності Незалежних Держав, Туркменістан тяжіє до чітких двосторонніх угод і відкидає участі у наднаціональних координуючих органах, куди б делегувалися певні повноваження. Країна відмовилася підписати більше половини угод, що схвалено більшістю країн СНД, особливо стосовно питань колективної безпеки та створення міждержавних банків. Це єдина центральноазіатська держава, що не приєдналася до Ташкентського договору 1992 р. та ОДКБ (2003 р.).

У 2005 р. С. Ніязов змінив статус країни у СНД з повного до асоційованого членства. Туркменістан також є єдиною центральноазіатською державою, що не входить до Шанхайської організації співробітництва, головною функцією якої є координація колективних дій у боротьбі з тероризмом та іншими загрозами регіональній стабільності. Вперше Ашгабат взяв участь у саміті ШОС у 2007 р., але й досі не висловив бажання стати членом цієї організації або допустити до участі і її роботі у якості офіційного спостерігача, всіляко акцентуючи увагу на своєму нейтральному статусі. Туркменістан не виявив ніякої зацікавленості щодо приєднання до Євразійського Економічного Союзу, що був утворений Росією, Казахстаном та Бі-

лоруссю, з приєднанням у 2015 р. Вірменії та Киргизстану. Ашгабат не приєдгався форуму країн-експортерів газу навіть в якості спостерігача. За президенства Г. Бердимухамедова країна не підтримала жодної регіональної ініціативи.

Разом з цим, необхідно підкреслити надзвичайно важливу роль яка приділяється громадським зовнішньополітичним ініціативам. Так, однією з головних публічних ініціатив в Туркменістані було проголошення країни як ключового регіонального миротворця та посередника, з посиланням на статус нейтралітету та роль у мирних переговорах в Таджикистані в 1990-х рр., а також наявність в Ашгабаті Регіонального центру ООН по превентивній дипломатії в Центральній Азії¹³.

Протягом багатьох років Туркменістан був місцем дискусій для різних партій Афганістану, небезпідставно розглядаючи свого сусіда як природній місток до великого ринку збуту енергоносіїв на індійському субконтиненті. На відміну від Росії та інших центральноазіатських республік у 1990-х рр. він підтримував рівні зв'язки як з Талібаном, так і з опозиційним йому Об'єднаним Ісламським Фронтом Порятунку Афганістану. Відтак, Ашгабат відіграв дуже важливу роль у організації переговорному процесу між цими двома силами у липні 1999 та грудні 2000 р. з довгостроковою метою будівництва газопроводу через Афганістан в Пакистан та Індію. Столиця країни ставала місцем багатьох міжнародних форумів, в тому числі у сфері розвитку мас-медіа. Водночас, головна увага приверталася на посилення традиційних зв'язків з ООН та співробітництво з багатьма її структурами, як свідоцтво інтегрованості у світову спільноту. Відтак, багато громадських ініціатив були проголошені під егідою ООН, про що детально повідомлялося у національних засобах масової інформації. Однак й досі, за спостереженнями експертів, існує певна неузгодженість між змістом цих ініціатив та траєкторією внутрішньої політики, особливо у сфері охорони довкілля, раціонального використання водних ресурсів, виборчого процесу, свободи преси.

Варто також зупинитися на гнучкості застосування принципу постійного нейтралітету з основними суб'єктами світової політики, насамперед, США. Слід підкреслити, що Туркменістан залишається єдиною центральноазіатською державою, яка ніколи публічно не

пропонувала свій повітряний простір та аеродроми американським літакам для проведення військових операцій в Афганістані. Водночас, США протягом 6 років платили Туркменістану за використання його авіаційного простору та дозаправки транспортних літаків з гуманітарною допомогою у цивільних аеропортах Ашгабату¹⁴. У 2012 фінансовому році Вашингтон витратив 820 млн. дол. для Туркменістану за допомогу у проведенні операцій в Афганістані, в той час як Киргизія, другий найбільший отримувач регіону – тільки 218 млн.¹⁵

Необхідно зазначити, що незважаючи на статус постійного нейтралітету, за десятиріччя незалежності Туркменістаном були створені власні збройні сили чисельністю 17-19 тис. чоловік, що володіють потужним регіональними мірками авіаційним угрупованням, успадкованим від Радянського Союзу¹⁶. Значною мірою це пов'язано з тим, що протягом останніх років, внаслідок виводу військ Північноатлантичного Альянсу з Афганістаном, ситуація на кордонах Туркменістану постійно дестабілізується, що взагалі може поставити статус постійного нейтралітету країни під питання. Проте, Ашгабат жорстко відкидає пропозиція як Росії так і США про допомогу.

У подальших дослідженнях передбачається розглянути еволюцію змісту та пріоритетів зовнішньої політики Туркменістану з урахуванням нової композиції міжнародних відносин, змін у позиціонуванні на міжнародній арені країн центральноазіатського регіону, а також питань, пов'язаних з глобальним енергозабезпеченням.

1. Жуков С.В. Центральная Азия в социально-экономических структурах современного мира. / С.В. Жуков, О.Б. Резникова – М. : МОНФ, 2001 – С. 24. 2. *Топ-10* стран с самыми большими запасами газа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vestifinance.ru/articles/60550?page=7> 3. Соколов В. Туркменістан: шлях до нейтралітету / В. Соколов, Р. Бахтиев // Політичний менеджмент – 2008. – № 6. – С. 90. 4. Ниязов С. Независимость. Демократия. Благополучие / Ниязов С. – Кн. I. – Ашгабат : Рух, 1994. – С. 90. 5. Соколов В. Цит. праця. – С. 92. 6. Anceschi L. Turkmenistan's Foreign Policy: Positive Neutrality and the Consolidation of the Turkmen Regime / Anceschi L. – Abingdon : Routledge, 2009. – P. 27-28. 7. Ниязов С. Цит. работа. – С. 67. 8. General Assembly of United Nations. Resolution A/RES/50/80 – 12 December 1995 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm> 9. Конститу-

туция Туркменистана [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/turkmenistan.pdf> **10.** Федоров Ю. Туркменистан: время перемен? / Ю. Федоров // Индекс безопасности. – 2009. – № 3-4 (90-91). – Т. 15. – С. 91 – 113. **11.** Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia / Cooley A. – New York : Oxford University Press, 2012 – 272 pp. **12.** Bohr A. Regionalism in Central Asia: new geopolitics, old regional order / A. Bohr // International Affairs (special issue on regionalism and the changing international order in Central Eurasia). – 2004 – Vol. 80. – No. 3. – P. 485–502. **13.** Bohr A. Turkmenistan: Power, Politics and Petro-Authoritarianism / A. Bohr // Russia and Eurasia Programme – Research Paper. – March 2016. – 100 pp. **14.** Tynan D. Pentagon Paid Airport Fees to Turkmenistan, but Can't Say How Much [Електронний ресурс] / Deidre Тунан // Eurasianet, 12 July 2010. – Режим доступу : <http://www.eurasianet.org/node/61514>. **15.** Kucera J. Turkmenistan Big Beneficiary of Pentagon Money, While Uzbekistan Lags [Електронний ресурс] / Joshua Kucera // Eurasianet, 3 December 2012. – Режим доступу : <http://www.eurasianet.org/node/66248>. **16.** Троицкий Е.Ф. Внешняя политика Туркменистана в 1992 – 1996 гг.: от нейтралитета к самоизоляции / Е.Ф. Троицкий // Вестник Томского государственного университета. История. – 2014. – № 4 (30). – С. 68.

***Shirov Magsat.* The peculiarities of the permanent neutrality policy of Turkmenistan**

The strict neutrality policy of the S. Niyazov regime limited Turkmenistan's foreign relations except when natural gas and oil were concerned. Increased Western attention to the region following the September 11, 2001, attacks has not appreciably reduced Turkmenistan's isolation. In the sphere of foreign policy, Turkmenistan's primary aim is to limit interference from external actors and the potential imposition of foreign ideologies, while still increasing its scope for foreign trade and the diversification of its gas export routes. The leadership has displayed a remarkable reluctance to engage with international organizations or maintain foreign relations that could impinge on its ability to act independently or subject it to international scrutiny.

Relations with Afghanistan have gained importance in the early 2000s with the prospect of a trans-Afghan pipeline moving Turkmenistani gas to markets in India and Pakistan. Turkmenistan offered humanitarian but not military aid to the U.S. campaign in Afghanistan, rejecting what was considered a good opportunity to expand U.S. relations. Since independence, Turkmenistan has hedged its bets in Afghanistan by maintaining friendly relations with all influential factions there, including the Taliban. But recent instability on the shared border has marked a notable change in the status quo, prompting Turkmenistan's State Security Council to take unprecedented measures to increase border security.

Beginning in 2005, China and Turkmenistan intensified their economic, cultural, and geopolitical relationship, most notably with new agreements in the natural gas sector. China has supported Turkmenistan's policy of neutrality on international issues. The leadership of Aşgabat wants to retain full control of its major onshore

hydrocarbons projects and so remains reluctant to allow international companies to secure anything more than service contracts in its giant fields, giving them specific targets. The exception to this rule thus far – the intergovernmental framework agreement with China National Petroleum Corporation (CNPC) – was signed in 2006 by S.Nyýazow.)

Turkmenistan has taken few genuine steps to engage with the international community. However, in a notable change from the S. Nyýazow era, in recent years G. Berdimuhamedow's aspirations to position Turkmenistan as a trade hub in the greater region have led to a significant increase in transport and energy projects with all of the country's Central Asian neighbours.

Although it is a member of the Economic Cooperation Organization and the Commonwealth of Independent States (CIS), Turkmenistan insists for improving bilateral relations and rejects the creation of supra-state coordinating organs with delegated powers. It has refused to sign more than half of all agreements endorsed by the majority of the other CIS member states, including those on collective security and the creation of an interstate bank. Turkmenistan was the only Central Asian state not to join the CIS Collective Security Treaty in 1992 or its successor, the Collective Security Treaty Organization (CSTO), in 2003. In 2005, the President changed the country's status in the CIS from full member to associate member.

One of Turkmenistan's prime public relations initiatives has been its self-promotion as the regional peace-broker and mediator, citing its neutrality status, its role in Tajikistan's peace talks in the 1990s and the presence in Aşgabat of the UN Regional Centre for Preventive Diplomacy in Central Asia, although relatively little is known about the results of this body's work. Aşgabat has become a zealous organizer of international conferences and forums on a number of topics, including – somewhat ironically – the development of mass media. Turkmenistan has traditionally focused on the UN in support of its claims to international legitimacy and cites its cooperation with various UN bodies as evidence that it is a fully integrated member of the world community. As such, the regime proposes many of its public relations initiatives under the aegis of the UN.

Key words: foreign policy, the permanent neutrality principle, public foreign policy initiatives.

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.7. 324

О. М. ШЕРМАН

РОЛЬ І МІСЦЕ АКЕСУАРІВ У СИСТЕМІ ВІЗУАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Аналізуються місце та роль використання такого візуального компоненту іміджу політичного лідера, як аксесуари. Доведено, що символічне навантаження аксесуарів, які вживаються в процесі конструювання образу політика, може бути іманентним, загальноприйнятим в певній культурі та традиції (напр., атрибути монархічної влади), а може бути штучно створеним іміджмейкерами політичного лідера чи ним самим шляхом зміни символічного статусу речі. Детально розглянуто на прикладі сучасного українського та світового політикуму специфіку використання таких аксесуарів, як годинник, головний убір, зброя.

Ключові слова: аксесуари, імідж, політичний лідер, символи влади, візуальні параметри.

Шерман Е. М. Роль и место аксессуаров в системе визуальных параметров имиджа политического лидера

Анализируются место и роль использования такого визуального компонента имиджа политического лидера, как аксессуары. Доказано, что символическая нагрузка аксессуаров, применяемых в процессе конструирования

© ШЕРМАН Олена Михайлівна – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

образа политика, может быть имманентной, общепринятой в определенной культуре и традиции (напр., атрибуты монархической власти), а может быть искусственно созданной имиджмейкерами политического лидера или им самим путем изменения символического статуса вещи. Детально рассмотрена на примере современного украинского и мирового политика специфика использования таких аксессуаров, как часы, головной убор, оружие.

Ключевые слова: аксессуары, имидж, политический лидер, символы власти, визуальные параметры.

Sherman Olena. A role and place of accessories are in the system of visual parameters of image of political leader

The article is sanctified to the analysis of place and role of the use of such visual to the component image of political leader, as accessories. It is well-proven that the symbolic loading of accessories that is used in the process of constructing of character of politician can be immanent, generally accepted in a certain culture and tradition (e.g., attributes of monarchist power), and can be artificially created by the imagemakers of political leader or by it by the change of symbolic status of thing. In detail the specific of the use of such accessories is considered on the example of modern Ukrainian and foreign political world, as a clock, head-dress, weapons.

Key words: accessories, image, political leader, symbols of power, visual parameters.

Значення саме візуальних параметрів іміджу політичного лідера прямо пов'язане з тією зміною парадигм сприйняття інформації, яку М.Маклюєн охарактеризував як перехід від цивілізації слова до цивілізації образу. Пильна увага до зовнішності політика, існування очевидного зв'язку між стилістикою саморепрезентації та декларованою ідеологією ідеально укладається у парадигму візуальної цивілізації постмодерну. В сучасному світі імідж політика – це насамперед той образ, який пропонують аудиторії ЗМІ, а його сприйняття масовою аудиторією відбувається не стільки через аналіз вербальних повідомлень, скільки через декодування значимих елементів зовнішнього вигляду. Серед останніх аксесуари посідають унікальне місце, поєднуючи вузькоутилітарне значення із різноманітним символічним навантаженням.

У вітчизняній політології в останні десятиліття вийшло чимало праць, присвяченим різноманітним аспектам формування іміджу – досить згадати дослідження таких науковців, як В. Королько, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. Лікарчук, С. Денисюк, В. Кор-

нієнко та ін. Водночас широка розробка даної проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить аналіз місця та ролі використання такого візуального компоненту іміджу політичного лідера, як аксесуари, якому присвячена ця стаття.

З певною долею умовності аксесуари можна поділити на: 1) аксесуари, символічне навантаження яких декодується спостерігачем свідомо і в автоматичному режимі, зокрема, традиційні атрибути монархічної влади (корона, скіпетр, булава тощо); 2) нейтральні аксесуари, які набувають особливого значення в процесі використання. Їх символічне навантаження носить прихований характер, і впливає на спостерігача на підсвідомому рівні.

Свою чергою, друга група поділяється на аксесуари, що є стійкими елементами іміджу, та на такі, поява яких містить елемент випадковості. Різниця між ними є очевидною: аксесуари першого типу використовуються настільки регулярно, що починають асоціюватися зі своїм носієм, як, наприклад, кепі Шарля де Голля чи сигара Вінстона Черчілля. Аксесуари другого типу – це речі, які привернули до себе увагу, але не перетворилися на невід’ємну складову візуального образу.

Стосовно українського політикуму мова в останньому випадку, як правило, йде про занадто дорогі речі чи речі, які виглядають дорогими: намисто з перлин Ю. Тимошенко, годинники Т. Бахтєєвої та Л. Черновецького, сумки Г. Герман та О. Продан¹. Аксесуари другої групи у переважній більшості випадків “працюють” на негативний імідж, оскільки привернення уваги до них пов’язане з медійними скандалами, при цьому присмак скандальності нівелює і знищує можливе символічне навантаження.

Так, наприклад, перлина у християнській традиції є символом чистоти, шляхетності, жіночності, одним з атрибутів Діви Марії, а намисто з перлин – це певне уособлення гармонії (відповідно, розірване намисто, окремі невпорядковані перлини – символ хаосу, розладу, розпаду: порівн. великі перли, якими осипали князя Святослава у його пророчому сні у “Слові про Ігорів похід”). Однак у скандалі 2006 р. з перлинним намистом Ю.Тимошенко, який спровокував Є. Кушнарьов, усі ці конотації затьмарила гадана вартість намиста, а подальша його експертиза, яка виявила, що перли є штучними, перевела

ситуацію у площину фарсу². З усього багатющого символічного навантаження перлинного намиста лишилося лише одне – уособлення розкоші та багатства; але статусна прикраса є несумісною з образом захисниці інтересів найбільш незахищених верств населення, який приміряла на себе Тимошенко, чим і скористалися її політичні опоненти.

До аксесуарів, які найчастіше перетворюються на інформаційні приводи, належать годинники політиків (одним з найсвіжіших прикладів на момент написання статті є годинник Ю. Луценка швейцарської марки Ulysse Nardin орієнтовною вартістю 30,4 тисячі доларів США³. Причина такої популярності годинників зрозуміла: це один з небагатьох аксесуарів, які сучасний офіційно-діловий дрес-код “дозволяє” чоловікам, і одночасно це аксесуар, який миттєво впадає в очі. Тому цілком доцільно буде розпочати огляд основних аксесуарів — елементів іміджу політичного лідера – саме з нього.

Хоча годинник, особливо пісочний, має багате символічне значення, на особистий наручний годинник воно майже не поширюється, оскільки він увійшов в систему обов'язкових елементів одягу історично дуже пізно – приблизно у 1910-20-х рр. До того годинники були кишеньковими, і, як видно вже з назви, недоступними для спостерігачів за винятком тих випадків, коли власник витягів їх, щоб дізнатися точний час. Тоді увагу звертали не так на сам годинник, як на ланцюг для нього, який прикрашав жилетку. З іншої сторони, протягом дуже тривалого часу механічні годинники були ознакою досить високого соціального статусу (особливо у XVII-XVIII століттях). Налагодження масового випуску недорогих спершу механічних, а потім кварцевих годинників у XX ст. виносить на перший план їх практичну функцію, однак на початку XXI століття масове поширення стільникових телефонів, а згодом смартфонів та айфонів повертає годиннику його роль статусного елементу іміджу. Можна погодитись, що в сучасному світі “годинники політика вирішують одне-єдине завдання – самопрезентації й маркера для аудиторії”⁴.

Значення годинника як елемента іміджу політика майже на 100 відсотків визначає його ціна. Дешевий годинник має символізувати демократизм, близькість до народу, простоту, а також шкалу цінно-

стей, в якій матеріальне не є домінуючим (як зазначає вище цитований автор, “ Якщо той же годинник служить для політика головним підтвердженням соціальної успішності, то це вже питання про те, що він вважає нормою, а що – девіацією”⁵). Показовою в тому плані є історія годинника Барака Обама, який один час носив швейцарський годинник Tag Heuer вартістю 1,5 тисячі доларів, але радники порадили йому змінити його на модель, доступну пересічному американцеві. Відповідно до поширеної прес-службою президента США версії, новий годинник Обама купили агенти секретної служби, які охороняють американського лідера: вони скинулись і подарували йому на 46-річчя китайський годинник у спортивному стилі Jorg Gray 6500 за 200 доларів⁶.

Попередник Обама, Джордж Буш, тривалий час носив годинник Timex Indiglo за 50 доларів⁷. А ось Білл Клінтон, будучи губернатором Арканзасу, надавав перевагу дешевому електронному годиннику Timex Ironman за 40 доларів, але коли став президентом, почав носити значно дорожчі моделі⁸.

Канцлер Німеччини Ангела Меркель, яка завжди віддає перевагу простоті, носить годинник Bossia Titanium. У німецькому супермаркеті такий можна придбати за 89 євро, а на сайті eBay – взагалі за 50 євро. Минулого року журналісти помітили, що ремінець на годиннику Меркель вже настільки зносився, що потребує негайної заміни. У відомстві канцлера відповіли – канцлер настільки зайнята, що просто не має часу поміняти цей ремінець⁹.

На відміну від годинника, головний убір у широкому розумінні – як аксесуар, який надягають на голову – належить до одного з найдавніших. Протягом століть значення цього аксесуара визначала його роль атрибута влади – від вінка переможця Юлія Цезаря до гетьманської шапки Богдана Хмельницького. Як зазначає дослідник, традиційно “символічна цінність головних уборів полягає в тому, що вони візуально збільшують зріст тих, хто їх носить, і, таким чином, виступають як символ влади, що вивищується над іншими”¹⁰. Можна відзначити й ще один момент – величезне значення голови як ключового елемента тіла у міфологічній картині світу. В наш час роль головного убору обумовлена простотою його візуальної акцепції: він одразу впадає в очі, привертає до себе увагу. Як наслідок, людину можна легко ідентифікувати за одним головним

убором, або, навпаки, головний убір починає асоціюватися з людиною, перетворюючись на невід'ємний елемент іміджу, як це сталося з Шарлем де Голлем та його кепі, беретом Че Гевари чи з брилем Микити Хрущова.

Проте найбільш цікавим, на нашу думку, випадок, коли один головний убір фактично “виконує обов'язки” іншого, як це має місце у випадку королеви Єлизавети II, яка ще ніколи не з'являлася перед підданими без капелюха на голові. Не підлягає сумніву, що кожний з її 5000 капелюшків є символічним заміщенням корони (особливо якщо врахувати, що сучасні англійки вбирають капелюшки лише у чітко визначених випадках, таких як весілля, перегони в Аскоті та деякі інші урочистості, це аж ніяк не повсякденний головний убір). На думку спостерігачів, якими б ексцентричними не видавалися королівські капелюшки, вони є складовою частиною тієї системи символів, на якій тримається британська монархія, і дозволяють королеві набути зовнішнього вигляду, який відповідає характеру її народу¹¹. До інших впізнаваних аксесуарів королеви Великої Британії належить невелика сумочка, яка служить засобом невербальної комунікації: змінюючи її місцезонташування, королева дає знаки обслуговуючому персоналу.

Створюючи ідеальний образ “справжньої леді” – в капелюшку, а часто й в рукавичках, Єлизавета II (чи її іміджмейкери) візуалізує масові уявлення британського суспільства з його класовою системою про еталонного носія влади, апелюючи до базових складових англійського національного характеру, так само, як потертий ремінець годинника Ангели Меркель має апелювати до однієї з найголовніших німецьких чеснот – ощадливості.

До найдавніших і водночас найбільш контроверсійних аксесуарів політичного лідера належить зброя. Якщо в Середньовіччі меч виступав одним з атрибутів державної влади, то в наш час використання зброї в якості аксесуара є припустимим лише за умови, що основою іміджу політичного лідера є архетип Воїна або Героя. З автоматом полюбили фотографуватися Муаммар Каддафі та Саддам Хуссейн (особливо останній). Свого часу увесь світ обійшли фотографії оголеного до пояса Володимира Путіна з рушницею в руках, зроблені під час полювання у Туві¹². Однак назвати популярним чи поширеним цей аксесуар не можна – це й тому, що він перестав бути елементом

повсякденного життя, принаймні в розвинених країнах, на відміну від меча в середні віки, і його поява створює надмірний для мирного часу рівень драматизації іміджу. Винятком є хіба що Техас, де нещодавно прийнято закон, що дозволяє відкрите носіння вогнепальної зброї. Губернатор Грег Еббот, який став ініціатором цього закону, фотографувався з кольтом в руці.

Звісно, проаналізувати усі аксесуари в одній статті неможливо – ця тема потребує подальших ґрунтовних розвідок. Водночас викладеного вище достатньо, щоб зробити певні висновки.

Корона й булава, вінок і скіпетр, перстень та меч – ці атрибути влади не лише віддавна використовувалися політичними лідерами для демонстрації свого статусу, а й до певної міри виступали засобами його легітимації. В наш час ця номенклатура аксесуарів – атрибутів державної влади – у повному обсязі збереглася лише в монархіях. Однак одна з головних функцій наділених особливим значенням аксесуарів – виокремлювати свого носія з-посеред загалу – зберігається і в демократичних країнах, хоча мова йде про зовсім інші речі. В сучасному політикумі, який дедалі частіше характеризують як “політичне шоу”, прикраса чи головний убір політичного лідера створює впізнаваний образ, працюючи на його популярність серед електорату, або – у меншій кількості випадків – допомагає візуалізувати і активізувати архетип, закладений в основу іміджу. При цьому символічне навантаження аксесуарів, які вживаються в процесі конструювання образу політика, може бути іманентним, загальноприйнятим в певній культурі та традиції (напр., атрибути монархічної влади), а може бути штучно створеним іміджмейкерами політичного лідера чи ним самим шляхом зміни символічного статусу речі.

1. *Верба М.* ТОП найскандальніших аксесуарів в українській політиці: від наміста Тимошенко до сумки Продан [Електронний ресурс] / Марія Верба // *Обозреватель*. – 15 червня 2015 року. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/chronics/78319-top-najskandalnishih-aksesuariv-v-ukrainskij-polititsi-vid-namista-timoshenko-do-sumki-prodan.htm>. 2. *Намисто* Тимошенко виявилось з базару [Електронний ресурс] // *Обозреватель*. — 06 жовтня 2006 року. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/curious/49786-namisto-timoshenko-viyavilosya-z-bazaru-striptiz-foto-video.htm>. 3. *Луценко* прийшов в Раду в годиннику за \$ 30 тисяч [Електронний ресурс] // *Корреспондент.net*. – 5 липня 2016 року. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3709519-lutsenko-priyishov-v-radu-v-hodnynyku-za-30-tysiach>. 4. *Казарін П.* Ярмарок мар-

нославства. Навіщо політики носять дорогі годинники [Електронний ресурс] / П. Казарін // Крим.Реалії. — 6 червня 2016 року. — Режим доступу : <http://ua.krymr.com/a/27782417.html>. **5.** Там само. **6.** *Годинники* політиків: в Обама – китайський за \$ 200, у Меркель – старий за 50 євро, у Саакашвілі – з кроликами : [Електронний ресурс] // NOVA UKRAINA.ORG. — 12 листопада 2013 року. — Режим доступу : <http://novaukraina.org/news/urn:mediaccontent:141B2C3>. **7.** *Дешевий* китайський годинник Обама став хітом продажів [Електронний ресурс] // ТСН.ua. — 19 грудня 2009 року. — Режим доступу : <http://tsn.ua/svit/deshevii-kitaiskii-godinnik-obami-stav-hitom-prodazhiv.html>. **8.** *Мільярдери* і політики, которые носят дешевые часы [Електронний ресурс]. — 12 грудня 2015 року. — Режим доступу : <http://quibll.com/6084-millionery-i-politiki-kotorye-nosyat-deshevye-chasy/> **9.** *Годинники* політиків: в Обама – китайський за \$ 200, у Меркель – старий за 50 євро, у Саакашвілі – з кроликами [Електронний ресурс] // NOVA UKRAINA.ORG. — 12 листопада 2013 року. — Режим доступу : <http://novaukraina.org/news/urn:mediaccontent:141B2C3>. **10.** *Шейгал Е. И.* Невербальные знаки политического дискурса / Е. И. Шейгал // Основное высшее и дополнительное образование. — Вып. 1. — Волгоград, 2001. — Режим доступу : <http://www.philology.ru/linguistics1/sheygal-01.htm> **11.** *Королева* Англии Елизавета II – миллионерша, которой трудно сводить концы с концами [Електронний ресурс] // Centr-CRM. — Режим доступу : <http://www.centrcrm.ru/chitat-onlayn/koroleva-anglii-elizaveta-ii-millionersha-kotoroy-trudno-svodit-kontsi-s-kontsami.html>. **12.** *Putin* and the tiger – Russian president's four best photo-ops [Електронний ресурс] // The Guardian. — Режим доступу : <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/01/putin-and-the-tiger-russian-presidents-four-best-photo-ops>.

Sherman Olena. A role and place of accessories are in the system of visual parameters of image of political leader

In the modern world the image of politician - it first of all that character that is offered by the audiences of MASS-MEDIA, and his perception takes place a mass audience not so much through the analysis of verbal reports, скільки through decoding of meaningful elements of original appearance. Among the last accessories occupy an unique place, combining an utilitarian value with the various symbolic loading.

However a level of their research is insufficient, that is why the aim of the article is an analysis of place and role of the use of such visual to the component image of political leader, as accessories.

With the certain fate of convention accessories can be divided into: 1) accessories the symbolic loading of that is decoded by an observer consciously and in the automatic mode, in particular, traditional attributes of monarchist power (crown, sceptre, mace and others like that); 2) neutral accessories that take on the special significance in the process of the use. Them the symbolic loading carries the hidden character, and influences on an observer at subconscious level.

In turn, the second group is divided into accessories that are the proof elements of image, and on such appearance of that contains the element of chance. A difference between them is obvious: the accessories of the first type are used so regularly, that begin to be associated with the transmitter, as, for example, kepi of Charles de Gaulle or cigar of Sir Winston Leonard Spencer-Churchill. Accessories of the second type are things that paid attention on itself, but did not grow into the inalienable constituent of visual character.

To the accessories that mostly grow into informative occasions, a clock and head-dresses of politicians belong. A weapon belongs to the oldest and at the same time most контроверсійних accessories of political leader, but in our time of the use of weapon as an accessory is possible only on condition that basis of image of political leader is архетип of Warrior or Hero, and carries a limit character.

Analysing all accessories in one article is impossible - this theme needs further sound secret services. At the same time the stated higher sufficiently, to do certain conclusions.

Crown and mace, chaplet and sceptre, finger-ring and sword - these attributes of power not only since olden times were used by political leaders for demonstration of the status, but also in sort came forward as facilities of his legitimation. In our time this nomenclature of accessories - attributes of state power - in full saved only in monarchies. However one of main functions of the accessories allotted to the special values - to distinguish the transmitter з-посеред public - is kept in democratic countries, although the question is about quite another businesses. In modern political world, that is all more often characterized as a "political show", decoration or head-dress of political leader, creates knowable character, working on his popularity among an electorate, or - in less of cases - helps to visualize and activate архетип stopped up in basis of image. Thus the symbolic loading of accessories that is used in the process of constructing of character of politician can be immanent, generally accepted in a certain culture and tradition (e.g., attributes of monarchist power), and can be artificially created by the imagemakers of political leader or by it by the change of symbolic status of thing.

Key words: accessories, image, political leader, symbols of power, visual parameters.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС ЯК ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ: ОСНОВНІ ФОРМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Розглядається явище застосування адміністративного тиску як політичної технології. Аналізуються суть, правові засади та різновиди застосування адміністративного ресурсу. Визначено концептуальні засади для вдосконалення виборчого законодавства.

Ключові слова: адміністративний ресурс, прогалини права, виборче законодавство, лібералізація виборчого права.

Жиган Д. Ф. Административный ресурс как политическая технология: основные формы применения

Рассматривается явление применения административного давления в качестве политической технологии. Анализируются суть, правовые основы и разновидности применения административного ресурса. Определены концептуальные основы для совершенствования избирательного законодательства.

Ключевые слова: административный ресурс, пробелы права, избирательное законодательство, либерализация избирательного права.

Zhyhan Dmytro. Administrative resources as a political technology: the main application form

In the article the phenomenon of administrative pressure as a political technology. Analyzed the essence, the legal framework and the variety of administrative resource. Proposed conceptual framework for improving electoral legislation.

Key words: administrative resource gaps rights, electoral legislation, liberalization of the electoral law.

Значна кількість наукових досліджень, присвячених виборчим процесам, пояснюється перш за все тим, що "вибори є одним з засобів контролю народу над державою, і водночас це засіб, який сам контролюється державою"¹. Тому, "одна з проблем організації виборчих кампаній останнього часу - використання деякими їх учасниками так званого адміністративного ресурсу"². Спробуємо провести політологічно-правовий аналіз цього явища.

© ЖИГАН Дмитро Федорович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Необхідно визнати, що горезвісний "адміністративний ресурс, який дуже часто допомагає представникам управлінської еліти перемагати на виборах в представницькі і виконавчі органи влади і який часто потрапляє у поле зору ЗМІ, як не дивно, є легальним"³.

В виборчому законодавстві більшості країн світу є статті, які "передбачають обмеження і, відповідно, покарання за використання переваг свого службового становища"⁴. Саме за цими словами і ховається явище, відоме в ужитку як "адміністративний ресурс".

Разом з тим у більшості країн світу у виборчому законодавстві міститься фундаментальне правило, значення якого у формуванні системи демократичних виборів важко переоцінити. Це правило наділяє усіх кандидатів рівними правами і покладає на них рівні обов'язки. Рівність кандидатів неабиякою мірою забезпечує демократичність виборів. Цілком логічно виглядає і наступна заборона – "кандидати, що суміщають державні і муніципальні посади, не мають права використовувати переваги свого посадового або службового становища".

Також в законодавстві про вибори, як правило міститься перелік, іноді навіть зразковий (можна підкреслити зразковий і відкритий) перелік випадків недобросовісного використання кандидатом, що заміщає державні або муніципальні посади, переваг свого посадового або службового становища.

Основними зловживаннями є:

1) притягнення осіб, що знаходяться в підпорядкуванні або в іншій службовій залежності, інших державних і муніципальних службовців для здійснення в службовий час діяльності, що сприяє висуненню і/або обранню;

2) використання приміщень, займаних державними органами або органами місцевого самоврядування, для здійснення діяльності, сприяючої висуненню і/або обранню, у випадку якщо інші кандидати або зареєстровані кандидати не можуть використати ці ж приміщення на таких же умовах;

3) використання телефонної, факсимільної та інших видів зв'язку, інформаційних послуг, оргтехніки, державних установ, що забезпечують функціонування, або органів місцевого самоврядування для проведення збору підписів і передвиборної агітації;

4) безкоштовне або на пільгових умовах використання для здійснення діяльності, що сприяє висуненню і/або обранню, транспорт-

них засобів, що знаходяться в державній або муніципальній власності. Це положення не поширюється на осіб, що користуються вказаним транспортом відповідно до законодавства про державну охорону;

5) проведення збору підписів, передвиборній агітації державними або муніципальними службовцями в ході службових (оплачуваних за рахунок державних або муніципальних коштів) відряджень;

6) переважний доступ (в порівнянні з іншими кандидатами, зареєстрованими кандидатами) до засобів масової інформації в цілях проведення збору підписів або передвиборної агітації.

Перелік не є вичерпним. Перелік є відображенням загальної базової норми про рівність кандидатів - передусім кандидатів, що заміщають державні і муніципальні посади, у тому числі на виборній основі, а також депутатів, з одного боку, і інших кандидатів, що не мають подібного статусу, - з іншою. "Загальне правило подібного роду, згідно з прийомами законодавчої техніки, що називається "за визначенням", не може бути розкрито, у тому числі шляхом казуїстичного перерахування випадків його порушення"⁵.

Безумовно, наявність подібних норм у виборчому законодавстві сприяє розвитку системи чесних, демократичних виборів. Разом з тим у виборчому законодавстві більшості країн світу і, зокрема, в Україні, існує позиція приблизно такого змісту: "дотримання перерахованих обмежень не повинне перешкоджати виконанню депутатами, виборними посадовцями своїх обов'язків перед виборцями". Ця невелика позиція практично зводить нанівець благий принцип рівності кандидатів, створюючи умови для різного роду зловживань, порушень, і в цілому робить його (принцип рівності кандидатів) не більше, ніж фікцією.

Слід зазначити, що при зіставленні вищезазначених позицій виявляємо явну прогалину в правовому регулюванні. "Розібратись в прогалинах права необхідно не тільки для вдосконалення загальної теорії держави і права, а й задля практичного вдосконалення виборчого законодавства"⁶. Не вдаючись до подробиць, відмітимо, що права і обов'язки настільки тісно між собою пов'язані, що іноді навіть фахівцям практично неможливо розрізнити - де треба говорити про права, а де про обов'язки. А оскільки під обов'язками розумі-

ється святий обов'язок депутата, чиновника звітувати перед виборцями, громадськістю, то під приводом його виконання часто-густо здійснюються дії, які є не чим іншим, як передвиборною агітацією та пропагандою владних кандидатів з використанням усіх переваг провладного становища.

Як правило, під час виборної кампанії використовується наступна схема: кандидат під слушним приводом проведення звіту перед виборцями, адже термін роботи в посаді добігає кінця, буквально завалює державу, місто, виборчий округ інформацією про досягнення, позиціонуючи себе як організатора і натхненника позитивних тенденцій соціально-економічного розвитку. Ці дії, по суті, мають характер передвиборної агітації, оскільки абсолютно очевидно, що мета їх - спонукати виборців до участі у виборах, а також до голосування за "позитивного" кандидата. При цьому використовується увесь наявний в арсеналі керівника, що має реальну владу, набір засобів. Активізуються усі види ЗМІ (причому, як правило, приватні, такі, що належать дружнім особам), в терміновому порядку запускаються і завершуються соціальні, промислові і інші об'єкти і програми. Кандидат починає активно цікавитися життям округу і його виборців, проводячи десятки і навіть сотні зустрічей, але не з виборцями, а з трудовими колективами, городянами, селянами. Репортажам про подібні заходи дають зелене світло навіть державні і муніципальні ЗМІ, оскільки потрібно ж висвітлювати "поточну" роботу чиновника (кандидата від влади). "Одночасно в масовому порядку розкриваються недоліки конкурентів, у тому числі це подається як аналіз їх агітаційної та іншої діяльності, наприклад діяльності на виборній посаді, що також є передвиборною агітацією, оскільки спонукає або має намір спонукати виборців до голосування проти конкретних осіб, що беруть участь у виборах"⁷.

Усе це повною мірою стосується практично усіх виборних кампаній діючої влади в більшості країн світу. Способів використання посадовцем переваг свого посадового або службового становища багато, всіх їх перерахувати неможливо. Припинити цю практику шляхом включення до виборчого законодавства вичерпного переліку порушень також неможливо. Адже згідно з буквою закону кандидат - порушник принципу рівності - піддається покаранню, і найбільш жорстке покарання - скасування (судом або іншим упов-

новаженим органом) рішення виборчої комісії про реєстрацію кандидата, що унеможливує подальшу участь у виборчій кампанії. Ця правова конструкція має назву юридичної відповідальності. Юридична відповідальність, як свідчить теорія права, має у своїй основі чотири елементи, що називаються в сукупності складом правопорушення. Однією з підстав відповідальності є провина порушника. У загальних рисах під провиною розуміється психічне відношення особи, що вчинила правопорушення, від скоєння їм діяння і до його наслідків.

Таким чином, для застосування до порушника, передбачених виборчим законодавством заходів (аж до скасування рішення виборчої комісії про реєстрацію) за здійснення неправомірних дій необхідно довести наявність в діях провладного кандидата повного складу правопорушення, у тому числі - наявність провини.

Можна стверджувати, що зробити це сьогодні практично неможливо з низки причин. По-перше, як правило, провладний кандидат, ґрунтуючись на нормах відповідних законів, завжди наполягав, наполягає і наполягатиме на тому, що в період передвиборної кампанії він веде (вів) свою звичайну повсякденну поточну роботу, виконуючи обов'язки перед суспільством, жителями, державою, виборцями. По-друге, засоби масової інформації, висвітлюючи і пропагуючи "успішну" діяльність влади і провладного кандидата і тим самим фактично спонукаючи виборця до голосування за нього, наполягатимуть на версії, що вони також займалися своєю звичайною діяльністю і жодного "замовлення" від влади і провладних кандидатів не отримували. По-третє, як це зазвичай виявляється, що усі агітаційні матеріали, які не були сплачені з виборчого фонду кандидата, були виготовлені й поширені за ініціативою осіб, які жодним чином не стосуються влади і провладних кандидатів. Отже, масоване "розкручування" провладних кандидатів (як правило, з грубими порушеннями виборчого закону), яке не заперечують навіть його прибічники, робиться чужими руками, і визнати провладного кандидата відповідальним за це у суду і виборчої комісії, що розглядають питання застосування до кандидата санкцій, нема правових підстав.

Прикладів "вдалого" застосування передбачених законами заходів відповідальності, що не спричинило використання провлад-

ними кандидатами переваг свого службового і посадового стану з метою переобрання практично немає. Відтак, довести вину провладного кандидата практично неможливо, особливо при лояльності суду, прокуратури і досвідчених адвокатів.

Наприклад, роздача комплектів постільної білизни і продуктових наборів, де публічність подібних заходів, здавалося б, свідчить про те, що на виборців чиниться тиск з наміром спонукати їх голосувати за конкретного кандидата. Але знайти в цих діях склад правопорушення неможливо з тієї простої причини, що усі ці програми, як правило, як з'ясовується в ході розглядів, що проводилися, були, по-перше, прийняті заздалегідь; по-друге, усі вони пройшли процедуру затвердження в окружній законодавчій раді - органі представницької влади відповідного округу, а провладний кандидат як особа, що представляє округ, виступав номінальним виконавцем. Ці та інші обставини повністю виключають провину провладного кандидата.

Виборна кампанія із застосуванням адміністративного ресурсу в якості політичних технологій може бути ще агресивнішою. Наприклад, образ провладного кандидата може не сходити з екранів телебачення як національного, обласного, так і районного рівнів, яке невтомно і, до речі, абсолютно безкоштовно для зареєстрованого кандидата демонструвало надзвичайну активність кандидата від влади в проведенні "робочих" зустрічей і організації "робочих" поїздок. Робочий характер цих заходів важко поставити під сумнів. У таких випадках кандидат від влади за період передвиборної кампанії "відкрив" масу нових виробничих об'єктів на численних промислових підприємствах області, перерізував червоні стрічки на відкритті нових шкіл, дитячих садів, оздоровчих комплексів і інших соціальних об'єктів. При цьому такий кандидат від влади скрізь і завжди безкоштовно пересувається на службовому транспорті, використовує службовий зв'язок, охорону і масу інших ресурсів, що начебто формально заборонене законодавством, тому що не можна перешкоджати виконанню виборним посадовцем своїх обов'язків перед виборцями.

Використання переваг посадового або службового становища (використання адміністративного ресурсу) можливе на етапах висунення і реєстрації кандидатів, а також на етапі ведення передвибор-

ної агітації. Також, побічно, ці механізми використовуються на практиці й на інших стадіях проведення виборів. Наприклад, на етапі визначення результатів виборів, коли вирішуються два основні питання:

- 1) визнання виборів такими, що відбулися;
- 2) визнання зареєстрованого кандидата обраним.

Також влада має право встановлювати мінімальний відсоток голосів виборців, що взяли участь у виборах, коли вибори визнаються такими, що відбулися, а також кількість голосів виборців, необхідних для того, щоб зареєстрований кандидат був визнаний обраним. Як правило, під слухним приводом економії бюджетних коштів, необхідних для проведення повторних виборів, враховуючи, що явка виборців традиційно буває невисокою, виконавча і законодавча влада прагне гранично понизити як мінімальне число голосів виборців, для визнання виборів такими, що відбулися, так і число голосів виборців, необхідних для того, щоб зареєстрований кандидат був визнаний обраним.

Ще одним механізмом адміністративного тиску на політичних конкурентів є обмеження розмірів виборчого фонду декількома десятками тисяч доларів, що змушує кандидата або заздалегідь погодитися зі своєю поразкою, або йти на порушення, або обхід закону. Є достатня кількість способів обмежити можливості проведення повноцінної передвиборної кампанії опонентів.

Окрема тема - оцінка соціально-економічного становища регіону. Природно, що посадовець зацікавлений в позитивному освітленні ситуації, що склалася, а його опоненти - в негативному. Але якщо в інформаційних матеріалах і так званій "соціальной рекламі" відсутні прізвища кандидатів і оцінка їх діяльності, дуже складно довести, що це є передвиборною агітацією. Часто розгортаються цілі рекламні війни, бюджет яких далеко виходить за межі виборчих фондів.

Типовим та ефективним адміністративним ресурсом є можливість коригувати дату проведення виборів шляхом "раптового" складання посадовцем із себе повноважень та участі в дострокових виборах, не залишаючи потенційним суперникам жодних шансів на серйозну до них підготовку і перемогу. З правової точки зору, це можливо, але з моральної – є деякі нюанси. Виборче законодавство

багатьох країн світу обмежує таку можливість або забороняючи її повністю, або забороняючи балотуватись особам, які подали у відставку. На нашу думку, якщо посадовець складає із себе повноваження, то це, безумовно, його право, тоді призначаються дострокові вибори. Але раз він сам відмовився від тієї посади, на яку був обраний, то в цих виборах він брати участі не повинен. Проте такий погляд можна теж обійти, висунувши маріонетку або союзника, які були попереджені й мали час підготуватися. Наприклад, міський голова, рейтинг якого знижується, подає заяву про відставку і знову переобирається на дострокових виборах особисто або його союзник, або маріонетка, якою може виступити псевдокандидат від псевдоопозиції.

Ще однією формою прояву адміністративного ресурсу є зняття конкурентів кандидата від влади з реєстрації або реєстрація "двійників" конкурентів (коли реєструються взагалі та в якості учасників виборчого процесу партії), зокрема, кандидати, назва, прізвище яких подібне до конкурентів кандидатів, партій від влади. Тільки влада може організувати, прикривати подібні сумнівні перейменування, реєстрації, діяльність. Тільки влада може дати гарантії безпеки учасникам таких дій. Саме тому саме влада, як правило, стоїть за цими явищами. Це робиться для того, щоб розпорошити голоси виборців і таким чином зменшити рейтинг конкурента. Найчастіше такі методи використовують проти основних політичних конкурентів та важковаговиків. "Політичними важковаговиками називають кандидатів, рейтинг яких на початок виборчої кампанії становить 15-25 % від кількості виборців, які планують взяти участь у виборах"⁸.

І нарешті, як приклад використання кандидата від влади переваг посадового або службового становища можна привести наявну в них можливість офіційного "наїзду" на конкурентів, що мають реальний шанс на обрання. До суперників кандидата виявляють пильну увагу державні органи, з якими кандидат від влади в силу свого статусу працює в тісному контакті впродовж терміну повноважень. Це і виборчі комісії, і органи внутрішніх справ, і прокуратура, і суд, який фактично ставить точку в участі тієї або іншої особи у виборній кампанії.

Підсумовуючи, можна виокремити п'ять основних різновидів застосування адміністративного ресурсу:

1) пряmier адміністративний тиск на виборців з використанням підкупу, погроз та фальсифікації результатів голосування;

2) тиск на конкурентів у всіх можливих формах: інформаційна блокада, наклепи, зняття конкурентів з реєстрації, відкриття кримінальних справ на конкурентів тощо;

3) використання адміністративного ресурсу для ефективного проведення власної виборної кампанії кандидата від влади;

4) одночасне використання усіх вищеперелічених різновидів застосування адміністративного ресурсу;

5) використання тільки перших двох різновидів застосування адміністративного ресурсу.

Перший, другий, четвертий та п'ятий різновиди можна віднести до чорних політичних технологій, а третій є прикладом сірих політичних технологій. Третій спосіб застосування адміністративного ресурсу є найбільш ефективною політичною технологією для кандидатів від влади.

Проблема недобросовісного використання посадовцями переваг свого посадового або службового становища, що суперечить ідеалам демократичних виборів, настільки очевидна і набуває іноді таких потворних форм, що влада не може її не визнавати і не робити спроб щодо декларативної заборони. Проте поки що ці дії є, по суті, несистемним латанням дір, і в цілому ситуація залишається неприйнятною.

На нашу думку, у рамках чинної виборчої системи вирішення цієї проблеми неможливе в принципі. Ймовірно, потрібний інший базовий підхід держави і суспільства до виборів у цілому і проведено передвиборної агітації, у тому числі особами, що обіймають державні та муніципальні посади. Наприклад, виключення численних, нічим не обгрунтованих заборон і обмежень, які стосуються проведення передвиборної агітації, розміру виборчого фонду кандидата, порядку його формування, розмірів власних засобів кандидата, засобів виборчих блоків, що висунули його, і об'єднань, розмірів добровільних пожертвувань юридичних осіб і громадян, використовуваних для проведення виборної кампанії. Як показує практика, більшість норм виборчого права, що містять заборони і обмеження, не працюють, оскільки нема реальної можливості про-

контролювати їх виконання. Однак реальна рівність кандидатів є лише ідеалом, до якого слід прагнути.

Прогалини в правовому регулюванні виборних процесів активно використовуються учасниками виборних кампаній, причому не завжди сумлінно. Декларативно, для зміни ситуації, законодавці в більшості країн світу час від часу вносять зміни до виборчого законодавства з метою вдосконалення виборчої системи, підвищення її демократичності. Так, в Україні, ЦВК вибрала тактику поступового виявлення в процесі аналізу практики застосування виборчого законодавства його "слабких місць" і поетапного їх усунення шляхом внесення відповідних змін до законів, що регулюють порядок проведення виборів. Підтвердженням цього є ухвалення нового закону про вибори. Щоправда, іноді ухвалення змін до закону про вибори має не конструктивний характер, а деструктивний, а наслідок - збільшення адміністративного тиску.

Можна припустити, що всі недоліки, неточності, суперечності тощо активно використовуватимуться зацікавленими особами на виборах, а в подальшому будуть віднесені до так званих політтехнологічних прийомів і поставлені в провину особам, що професійно займаються виборами. В цілому підхід законодавця до регулювання вказаних відносин не змінився. Зміни виражаються в ретельнішій регламентації суспільних відносин і деталізації їх правового регулювання, що, природно, повинно привести до скорочення можливостей для різного тлумачення норм і чіткішого та однакового їх застосування.

Отже, виборче законодавство, навіть з урахуванням планованих змін, залишається дуже заплутаним і суперечливим, а підстав для зловживань і свавілля, як і раніше, чимало. Просто в різних країнах різний ступінь застосування адміністративного ресурсу. Легітимність застосування адміністративного ресурсу залежить від ступеня політичної культури, яка сформувалася в тій чи іншій країні. Саме тому варто підвищувати не тільки якість правового регулювання виборчого процесу, а й рівень політичної освіти та, як наслідок, підвищувати рівень політичної культури. Після чого, на нашу думку, можна буде обговорювати лібералізацію виборчого законодавства як метод підвищення якості виборчого законодавства.

1. *Технологии* политической власти: зарубежный опыт / [Иванов В. Н., Матвиенко В.Я., Патрушев В.И., Молодых И.В.]. – К., 1994. – С. 1717. 2. *Рудич Ф.М.* Много ли власти нужно власти? / Рудич Ф.М. – К., 1999. – С. 139 3. *Проблеми* влади і права в умовах постоталітарних трансформацій : міждисциплінарний аналіз : монографія / за заг. ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Х., 2004. – С. 311. 4. *Златопольський Д.А.* Государственное право зарубежных стран / Златопольський Д.А. – М., 1999. – С. 233. 5. *Виборче* законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / за заг. ред. Є.В. Радченка. – К., 2003. – С. 85. 6. *Яворський В.* Принципи сучасного виборчого права України / В. Яворський // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 3(30). – С. 41. 7. *Виборча* кампанія. Зарубіжний та вітчизняний досвід: Матеріали проекту по виборчих технологіях. – К. - Лондон, 1997. – С. 93. 8. *Підготовка* і проведення виборчої кампанії / авт.-укладач В.О. Наумов. – К., 2002. – С. 23.

Zhyhan Dmytro. Administrative resources as a political technology: the main application form

In the article the phenomenon of administrative pressure as a political technology. Analyzed the essence, the legal framework and the variety of administrative resource. Proposed conceptual framework for improving electoral legislation.

A large number of scientific studies on the electoral process, the right gaps in the electoral legislation, due primarily to the fact that elections are a means of control over the state of the people, and at the same time it means that is itself controlled by the state. Therefore, one of the problems of election campaigns last time - some of them members use so-called administrative resource.

Dunn article is an attempt to hold a political science perspective and legal analysis of administrative resources as a political technology.

The article emphasizes that administratyvnyy resource is legal. Administrative resources, which often helps members of management elite to win the elections to the representative and executive bodies and that often gets the attention of the media, is authentic.

In the electoral legislation of most countries have regulations that limit and therefore the punishment for taking advantage of his official position. It is for these words and hidden phenomenon known in everyday life as "administrative resource". However, in most of the world is krayihn rules prohibiting interfere with their duties.

The article deals with the basic forms of administrative resources as a political technology and conceptual basis to combat administrative resources. Analyzed and shlyashy points to improve electoral legislation.

Key words: administrative resource gaps rights, electoral legislation, liberalization of the electoral law.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

Снівак Д. П. Урбанізм як новітня посткласична ідеологія3

Розділ 2. Історія політичної думки

Горбатенко В. П. У пошуках демократії: теоретичні здобутки політико-правової думки ХХ століття 14

Розділ 3. Етнополітологія та етнодержавознавство

Маруховська-Картунова О. О. Періодизація та особливості еволюції етнополітичної конфліктології в Україні31

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

Стойко О. М. Особливості процесу інституціоналізації партійних систем у країнах Східної Європи 47

Ходаківський М. Д. Запровадження державного фінансування статутної діяльності політичних партій в Україні 58

Згурська В. Л. Третій сектор як постачальник суспільно значущих послуг: перспективи і виклики 74

Остапець Ю. О. Установчі вибори в Україні 82

Ростецька С. І. Роль історичної політики у процесі формування національної ідентичності93

Снівак М. В. Державні програми політики збереження здоров'я у країнах Західної Європи104

Канавець М. В. Зарубіжний досвід залучення громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні ..126

<i>Тарасюк В. М.</i> Досвід правового регулювання медіа в США, Франції та Великобританії	134
<i>Рудик А. О.</i> Специфічні форми політичної відповідальності глави держави в сучасних монархіях	150
<i>Слободян О. Ф.</i> Воєнно-політичний вектор еволюції країн СНД: концептуальні узагальнення	163
<i>Бережа В. О.</i> Політична соціалізація особистості: сучасні тенденції.....	172

Розділ 5. Міжнародна політологія

<i>Петров В. В.</i> «Великі стратегії» Сполучених Штатів Америки та закономірності еволюції у період після закінчення «холодної війни»	181
<i>Таран Я. А.</i> Основні напрями взаємодії України з представниками української діаспори Республіки Польща	197
<i>Широв М. А.</i> Особливості політики постійного нейтралітету Туркменістану	215

Розділ 6. Прикладна політологія

<i>Шерман О. М.</i> Роль і місце аксесуарів у системі візуальних параметрів іміджу політичного лідера	225
<i>Жиган Д. Ф.</i> Адміністративний ресурс як політична технологія: основні форми застосування.....	234

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 72

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 12.05.2016 Формат 60×84/16.
Ум. друк арк.14,42. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69